ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА VI.

СВЕСКА XXIII. СТАРОГА РЕДА.

1868.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

LIBRARY
JUN 12 1974
UNIVERSITY OF TORONTO

ГДЕ ЈЕ ШТО.

БАШТИНА У СТАРИХ СРБА.

ОД А. А. МАЈКОВА.

С РУСКОГ ПРЕВЕО МИЛОРАД П. ШАПЧАНИН.

У опште по нас Словене врло је важно питање о баштинству, или да се послужимо другим речима — питање о праву на земљу. Нема сумње да су у стародавна времена сви Словени живели на један исти начин и да су имали многе сличности у управи домаћим пословима, па тек доцније, пошто их разнолики историјски догађаји повукоше за собом, да је мало по мало нестало тог њиховог јединства, и ако су међу тим сачували основну мисао о свом грађанском устројству. У народа историјских не да се истребити њихов индивидуални поглед на живот и друштвене одношаје; јер мисао, што је скроз и скроз у њихову животу и општим унутрашњим уређењима, постаје у природи њихова духа, где јој и јесте први зачетак. За ту историју може се рећи да је и праведљива, која не приповеда само, него се труди да поузданим доказима и потврди: да су најстарије карактеристичне форме у тих народа постале променом главних црта, које се броје у првобитне и састављају онај облик, с којим сваки историјски народ излази на позорницу света. А ако је било и туђег уплива, онда је дужна историја да покаже и

то — у колико је утицао на унутарњи живот и сметао самосталном његовом развићу.

Разне су историчке судбе, које постигоше племена словенска. Међу Словенима господују три различне вере, које су од првих у Европи; Словени су прошли кроз све три форме државнога живота; живели су и независно, под самосталном својом управом, а било их је потчињених и безусловној самовољи страних господара; Словени су прошли кроз све разреде грађанства и образованости; права словенска удаљавала су се међу собом једна од других до савршене разноликости и ако су неки од Словена сачували у себи још много пређашње простоте, која у развићу не уступа ни најпросвећенијим народима у Европи. Но кад се и не узму у обзир све те разнолике судбе што кроз векове потискиваху разна племена словенска а имадијаху голема утицаја на њихов унутарњи живот, опет ће озбиљни поглед историков спазити међ свима Словенима, па и онде где је ширимице отворен пролаз страном утицају, нешто свога словенскога; — а да је за цело тако, доказује нам мање више пробуђена народна свест у свију ујединивших се племена словенских. Кад не би био силан уплив што долази са стране, кад ти страни услови што се на силу уносе не би били стварнога и наравнога садржаја, кад се стран и туђ језик не би претпостављао домаћем: Словени не би престали расматрати, мислити и говорити онако како иште сама њихова природа, па и у саме најнеприродније им форме уносили би дух и тип својега порекла. Овде не говоримо о

Словенима који се одродише и којих је доста на све стране; не говоримо о свим словенским племенима која и данас живе по обалама балтијског и немачког мора и толико су се изгубила да сенке њихових отаца не познају деце своје. Они и још други дају нам само сведочанство о томе како се душа у истини може преселити; а међу тим не бројимо их у општи племенски састав, који никако није престао и образују га живе словенске народности. У најдаљим крајевима словенских насеља, у сред Немаца и Талијанаца, лако је познати Словенина. Па исто тако и живот словенски, где му драго био, носи на себи особити отпечатак.

У словенском свету имају научници ту голему олакшицу, што ту једно племе може послужити да се испита и позна живот и језик другога. Сама здрава мисао каже нам, да ако су сви словенски народи што су у животу постали од једног истог племенског корена, то да је онда сваки од њих дужан био сачувати у себи мање више нека општа и сродна својства; и што даље зађемо у старија времена, тим су и та својства потпунија и савршенија. Притом несу сви словенски народи под једнако успевали у том свом историчком развићу; једни су од њих далеко одмакли на путу опште европске просвете и много којешта изгубили у својим особинама, задржавши само корен својих наравствених начела, као основу својој општечовечанској грађанствености; други су напротив далеко изостали иза европскога живота, али се код њих опажају у животу наравствена им начела још у оном виду, каква

су била у прастара времена. У једних је нестало унутарњег живота и спољашњост се изменила и мења непрестано у духу времена; а у других начин живота, општи односаји и погледи још веју првашњом простотом и беспрактичношћу. У једних се опажа покрет јачи, у других слабији. У једних се стародавни облици живота, од којих је променом форме постао са свим други нови — још једва дају напипати, јер су се склонили у најдаљније крајеве, где се још налазе код простијег света онаки исти као што су негда обухватали свеколику народну целину; напротив код других још су се задржали на врху и имају савременог значаја. Код племена која су развијенија и која су даље дотерала у науци, а у исто време том науком и бољем познању минулог народног живота, стаје испитаче доста муке и труда, ако ће да пронађу оно природно и саморадно начело, које је кроз толике векове будило у народу живот и пратило га на путу непрестаних промена и усавршавања. Ако ћемо признати да у животу сваког самосталног народа сви они појави који после долазе, постају природним путем из онога што се пре догодило — подударајући се са неизбежним законом историјске следствености — онда није од слабе важности дело, које би се бавило око тога да пронађе веран ток или жицу самосталног живота у том препорођају; и што је развијенији народ, што је даље отишао за општечовечанским покретом удаливши се од свога корена, тим је теже распознати његов историјски ток; јер што се више његова општечовечанска природа измеша у општем

раду целога света, тим се теже дају распознати особине његових народних црта, које састављају његову личност. Али опет за то историчар, ако ће повољно да реши свој задатак, ваља да пређе пут самосталног народног развића, пут, којим је народ прошао задржавши у себи све своје суштаствене облике, а опет не без усиљавања своје духовне радње на општу корист човечанства, у свези и сугласности са осталим просвећеним народима. Тако разумно схватање минуле историје од преке је потребе за то што казује правац, који напред ваља да прими народ у своје унутарње суштаствено развиће, ако не ће да сам себи противречи и подвргне се непрестаном колебању и тумарању, непрестаној борби и ломљењу, непрестаном упливу са стране, који се не да мимоићи онда, кад неразумно и насилно самовољство супрот ради историјској нужности, која у суштаственим знацима свечано исказује животне народне силе. Како су често учени испитивачи падали па и сад падају у погрешке хтевши потражити онај исторични пут којим је народ прошао, а грешили су и греше понајвише с тога, што се садашњост народна тако јако удалила од његове прошлости и толико изменила, да су се трагови старине изгубили у новоме. Ваља бити са свим проникнут народним духом, ваља имати живу, крвну свезу са самим животом народним, па тек онда даје се осетити и постићи куцање тог животног начела, које се проноси по свем духовном историчком народном бићу. А да ли је то лако? Да ли ће се налазити многи међу ученима, који би у самом себи

носили тај животан пламен, и не само разумом и умним разлагањем и довођењем у свезу разних догађаја, него и срцем и целим собом осећали тај живот у самоме себи, који траже и гледе да га произведу у другима и за друге. То је узрок што се не ретко догађа, да ако је нужно објаснити макар какав исторични појав, да онда тумарамо по туђини и тамо тражимо кључ и осветљења, или напротив приписујемо страноме појаву и оно, што нам се чисто на дому збило. Или ако је на прилику народ потпуно уверен о некој новој потреби, која ваља да добије са свим нов суштаствен облик, онда многи научници траже јој форме ван народнога живота, упињу се да је како створе, паште се о томе како би је полакше устројили, притичу страноме духу и начелу, и на сваки начин већином варају се, као што обично греши свака осамљена личност: док се међу тим податци за тај облик од прастарих времена налазе у самоме народу, као живо народно благо, и чекају само на свесрдну студију, која ће их савршено проучити и обновити тако, да се опет појаве међу својим рођенима а у њиховом поновљеном раду. У таком случају сродна племена много могу припомоћи свесном испитаоцу, а њиме и свеопштем раденику. Јер кад успореди то што се код многих између њих сачувало савршеније и боље, може лакше и верније појмити на своме дому оно, што би без помоћи сроднога племена или остало тамно и не разговетно или би било у опасности да се лажно не растумачи. Особито кад се испитује минули унутарњи живот народни, који обилује по-

датцима за познавање живота садашњега, или другим речма, који изводи на среду то основно начело, које на свагда треба да лежи у основи сваког суштаственијег уређења — више нам помажу она сродна племена, у којих се стари домаћи живот одржао свежији и чистији. Истина пребацује им се да су заостала и да су још неразвијена, али се не да ни то поређи да у њих још живе, и могу се проматрањем изучавати, таки облици живовања, који се код других једва критичким трудом дају испитати по споменицима као преживела старина. Очевидно је дакле да су ту од помоћи та племена и да је ту њихово саучешће у толико нужно и корисно у колико је и само развиће по њих саме. Нема зла без добра. Сваки ће појмити да се у многоме олакшава труд изучноца кад тражећи и ускрсавајући преживелу старину по споменицима — нађе ту исту старину још у животу код својих суплеменика, где је може видети, чути, осетити и самим гледањем проучити. До какe истине мора доћи његово испивање кад му је пред очима жива слика тога појава што га с муком назире у својим споменицима, појава, која се у целости одржала на сродној земљи, а негда је можда била заједничка за сва племена или бар на близу тој заједници. Ето дакле какве су потпоре од науке која сравњује сва сродна племена: важност јој је сва у томе што нам олакшава труд у извођењу и правилном схватању историчких појава.

Словенска племена, настањена по источним крајевима, и после толиких промена што их отрпеше

у судбама својим, стоје у данашњем времену на различним ступњима грађанског живота и просвете. Словени на северо-западу, подразумевајући ту и оне изумрле на приморју балтичкога мора, изодавна се одликоваху већом развијеношћу; напротив југоисточни слабо се помичу у напредак, и до данас најчвршће се држе старине. Већи део српскога племена станује у горама; а знамо да брда разједињавају човечанство и несу згодна за жив саобраштај. Народ дакле што у њима живи упућен је да се придржава својих старих обичаја и предања. Српско племе, бројећи у њ све Словене у старој и новој Србији, Босни, Херцеговини, Црној Гори. Далмацији и Хрватској, већином је насељено по брдовитим пределима међу Балканом, јадранским морем и десним обалама Дунава и Драве. Опаке су владе што им господаре, одавно их је притискао јарам турски и аустријски. Цигло један малени део искобељао се испод несносног турског притиска те сам собом управља под врховном влашћу отоманске порте. Па онда Црногорци већ ево пет векова како се боре за слободу и независност. Него је турска власт у опште пријатнија од аустријске за унутрашњу самосталност покорених народа, премда ни једна ни друга не боче се мишљу за њихово наравствено развиће. И те планине, та осамљеност, таке стране владе што спречаваху ход народној образованости — све је то ишло на руку те је српско, као и бугарско племе, у свом унутарњем животу слабо коракнуло у напред, те тако представља у себи много

радозналих појава, који су код других суплеменика ишчезли у животу и прешли у прошлост.

Од свију најчистије су сачували своје породичне и задружне установе Срби што живе ван аустриј-ског господарства. Патријархалност у породичним одношајима, опште саучешће у располагању до-маћом сопственошћу, породично домаће представ-ништво, крвна освета, пазиви села и општина по именима породица које у њима живе, цепање на родове, самосталност породица које се поделише, обилност општинскога начела, народни сабори, слабо значење личности, прост поглед народа на власт која управља — све то, и много којешта друго, ка-зује како је са Србима срастао првашњи начин живота и како пажљиво поступају с њим у корист нових грађанских одношаја.

Живот Срба има доста у себи што је слично са животом простога народа у Русији. Обично нам ваља тражити у простом народу живе старине, које су већ преживеле и заборавиле образованије оп-штине. Прост народ — то је та широка густа сре-дина, коју још не успе разрешити лично начело по-никнуло на извесном ступњу духовнога самознања: због тога њезин челични слој слабо и пробијају зраци просвете и лагано по, стичу животно кретање. Такав је њезин свагдашњи карактер и не може се називати ни савршеним ни несавршеним. Ту међу стародавним цртама живота, у огрубелим обичајима, па и у томе што се на свет гледа све једним и истим очима — у свем том једнообразном животу, који се свршава искључно и некако за себе по не-

ким опредељајима који су од векова — сахрањује се врло големо благо, које наше образовано друштво малодушно жртвује у корист безличне и неопредељене човечанствености. Све што је случајно, назадно и покварено, чим се оглушује самораднња духа — треба као гњила кора да спадне са нравственог суштаства народњег; али живо начело што се храни у простом народу и свечано, јасно и са свешћу исказује се правим напредним људма, људма садашњим народним преставницима што припадају образованом друштву — треба на свагда да остане с народом, како би мало по мало прешло у његов свестан духовни живот. Није лако у отврдлим облицима искључнога живота извести и проучити то живо начело; није мало испиталаца којима је слабо стало да уздигну не најпријемљивију кору што покрива живот простога народа све из страха да не понесу као на својим рукама, и воле ићи у туђину на готове резултате те их на силу примењивати на свој народ; али опет за то живи то начело и ваља да га подвргну свесрдној студији сви они, који се занимају савременим друштвеним животом својега народа. Не само оно што је прошло са покољењима која су изумрла и којих живот чине разумљивим само историци, него и оно што је сада у простом живом народњем животу, попуњујући једно друго — ставља се за вођа друштвеним раденицима, који ставише себи у задатак, да доведу у сугласност народни живот са општечовечанским начелом, да упореде слободни и независни дух целога света са засебним обликом народним. Крајни је преглед

тој задаћи да најбоље, најпотпуније оправда ту мисао, коју је својим историчким животом позван народ да оствари.

Остављајући за други пут да испитујемо унутарње стање садашњега живота српскога народа, излажем најглавније изворе који представљају право на земљу како је било у старој слободној Србији. С баштинским правом, које је свима Словенима служило за главну основу међу државним и грађанским одношајима, нераздучно су свезана друштвена подељења и друштвена права, и према томе баштински одношаји бацају светлости и на друштвене одношаје.

Историја, која се бави око онога што је унутарње, не треба да мотри на то што је негда Србија била раскомадана и поцепана. Њој спада у дужност да је промотри у свој целокупности њезиних области: јер народ који је населио те области био је један исти, самосталан и слободан. Ни Угарска ни Грчка не могаше својим упливом порушити му ту самосталност. Истина по неки делови признаваше каткад њихову врховну власт; али се та зависност ни у колико не дотицаше њихне народности. Већ само с тога Угарска не показа никаква уплива од своје стране; а ако је (народ) својевољно и примио што туђинскога у Грчкој и приморним градовима у Далмацији, где се још налазе трагови римске образованости, која се у потоња времена повела за талијанском — то се већ на први поглед даје приметити тај прицепак. Али и талијанска образованост не могаше се помаћи даље изван далматинских приморских општина, шта више у самим тим местима то-

лико је подлегла словенском начелу, да је образовала са свим особени начин живота (што међу тим не ће ући у састав овога испитивања). На тај начин Србију, и ако поцепану и под разним господарима, опет ваља посматрати као нешто цело што се тиче њезинога унутарњег живота; јер један и исти народ, који одолеваше толикој непријатељској сили, не могаше окрњити јединства у основним особинама своје природе [1]).

Најглавнији извори којима ће се служити при овој расправи јесу Душанов законик и грамате.

Земља на којој су живели Срби бројала се у опште међу сопствености врховних господара. Тако су је на прилику продавали Дубровнику и добивени новац називали су својим краљевским приходом: **доходькь кралевьства ми**, или **доходькь господски**. Земља је продавана заједно са свим оним што је на њој било и мртво и живо — покретно и непокретно. Обично новци несу добивани у један пут, него сваке године нека извесна количина, која се називала краљевским приходом или добиђу. Док су Травунија и Хум припадали Србији плаћало се српским краљевима за земље које се бејаху од њих придужиле Дубровнику, а кад су те две области припале Босни, онда је у исто време и тај приход прешао у руке босанским краљевима. Но у то време јављају се у Травунији и Хуму властела која својевољно даје и продаје Дубровнику своје земље, као: Санковићи, Радиновићи, Храниђи. Краљеви су само после потврђивали њихове уговоре. У том што су самовољно могли располагати својим земљама види се простраио

право којим се могаше користити та властела. Мислити се мора, да су они стајали више остале властеле или бољара, као обласни господари, и да су имали под собом много домаћих бољара. Слободан прелаз од Србије к Босни, потврђује ово наше мишљење. Буде л' да су Санковићи поклонили Дубровнику целе две жупе, Конавље и Виталину, да су по том Радиновићи и Хранићи продали Дубровнику те исте жупе и за њих новце задржали себи, то је онда јасно, да су они котар својега владарства држали за своју сопственост и сматрали себе не као пуно потчињене према босанским краљевима, већ као праве господаре, који само стоје под њиховом врховном влашћу. Иначе они не би могли тако слободно располагати краљевском сопственошћу. Овде као и свуда појављује се црта која има свога корена код свију Словена, и по којој се код Словена најглавнија мисао о држави ослањала у почетку само на земљу, а не ни на какви апстрактни појам о власти и старешинству. Ну од тога сувише приметнога права на земљу која заузима целе области, ваља разликовати обично и опште право на земљу. Због тога нам ваља размотрити како је била подељена земља у Србији. Приметити ваља да тада још не беше земље у Србији која би припадала држави, јер неје било прихода који би био сматран као сопственост државна. Мисао о сопствености државној још се тада не беше развила у Србији: сва земља с доходцима сматрана је као сопственост државног владаоца и звала се **земљом** и **хазном краљевском** или царском. Владаоци су по својој вољи ра-

сполагали земљом, могли су је продати или пок..-нити као своју а не народну сопственост. Давали су је градовима, манастирима и властели, а деспоти даваху српске градове у промену за угарск — то јест народну сопственост за своју приватн. Исто тако владаоци збираху приходе са земље у корист своје касе, а сами су опет морали плаћати накнаду у случају кад се поведе спор између њиховиих поданика и странаца. Дакле у то време значило је једно и исто сопственост државна и сопственост краљевска ил' царска. У осталом мисао о чистој државној сопствености поникла је истом у време цара Душана. Ми видимо Душана, па онда сина његовог Уроша, деспота Стевана Лазаревића и краљеве босанске — где издају записе, не иначе, него у договору са својим сродницима, свештенством и властелом. Сандал и Радослав Павловићи добијају за своје услуге земље у баштину не друкчије већ с потврдом целога краљевства или босанског русага: **градове**, пише се, **и жꙋпе и ꙁемлѥ коѥ принисмо ѿ кралѥвьства Босьньскога намь дано и ꙁаписано ꙋ наше племенито вь рꙋсаꙁи и дрьжави восьньскои и кралѥвьствомь и всѣмь рꙋсагомь босьньскимь намь потврьћено и ꙋстановнћено** . . . [2]) Ну та мисао још не беше толико позната с правнога гледишта нити је добијала опредељеног и законског изражаја; а да је она заиста била ту, још лакше се доказује тиме, што су српски цареви и сродници им исто тако као и краљеви у Босни имали своју приватну својину и области са свим одељено од остале земље. У Душанову закону има на доста места спомена о соп-

ствености царевој, и ако се у то доба сва земља српска називала царском. Така је била и следећа установа: **И да нѣсть воли господинь царь, или краль, или госпожда царица, никомоу оуѕети баштине по силѣ, ни коупити, ни ѕамѣнити** (Чл. 42.) [3]) Њом се ишло на то да се устави владалац и његова родбина, ако би био науман да увелича своје приватно имање било силом, било променом или куповином и т. д. Тако су и сва друга места где се говори о сопствености царској према приватном имању других лица у држави: **Аще ли се обрѣщеть едино село оу ѡнопѕи жоупѣ, оу кога годе властелина или есть царьства ми, или есть црьковно село, или властелинчишта, ѡномоуѕи селоу нитко да не ѕабранить пасти** (Чл. 64.) **Гдѣ се обрѣтаю жоупе смесне, села црькована, или царева, или властельска, и не боуде на тои жоупи едьнога господара . . .** (Чл. 159.) **Планинѣ** [4]) **що соу по ѕемли царьства ми, що соу планинѣ царевѣ да соу царевѣ, и црьковне црьквамь, а властельске властеломь** (Чл. 70.) **Планине что соу по ѕемьли цареве цароу, а кралю кралѥве, а властеломь властельске, что есть оу чиеи дрьжави** (Чл. 187.) А што је неропсима допуштено било: **да есть вольнь вьсакы нероньхь (прѣти се) сь своимь господарѡмь или сь царемь, или сь госпождею царицею, или сь црьквїю, или сь властели царевеми или сь кымь любо** (Чл. 119.), то је знак, да је све једно, седели на земљи царској, или на црквеној, или на властелинској. Исто тако и израз **ѡдь своити** (то је што и **скожси**), који се налази у грамотама босанских краљева, обухвата само приватно добро. Што је краљ

Дабиша поред сведо̂ка из разних области привео сведоке и **ѡ̄ сконти**, тим се доказује, да су ти сведоци **ѡ̄ сконти** били представници његових сопствених, приватних добара (Сп. N. 179) Тако исто Јурје, синовац Хрвојев, позива се међу осталима и на сведоке **ѡ̄ сконти** (Сп. N. 118) Но ту не треба узимати израз у смислу породичном или који би се односио на родбину, јер да тако бејаше у ствари, онда би се сведоци из рода или породице потписивали пре осталих који сведоче; међу тим они су или у заједничком реду или после свију, чим се показује њихов не баш голем значај, или иначе мања важност добра господарева према н. пр. Хумској, Босни, Доњим Крајинама и пр. Па и сама имена сведо̂ка не казују таке великаше да би могли рећи да су сродници Јурјеви или Дабишини; они поред имена немају каква почасна чина, што не значи ништа друго, него да су били просто представници земље на коју им господар имађаше право — господар, ком не беху своји ни по роду ни по породици[5]).

Него државну сопственост не треба мешати са сопственошћу друштвеном, која је била у Србији, али у врло ограниченом значају. Под њом ваља разумети само онај део земље који је припадао целоме. селу, или граду, или неколицини села која су била у заједници. То су обично били изгони и шуме. Тако закон наређује да буде општи пашњак: **село сь селомь да пасе, коүде едно село тоүде и дроүго, развѣ захѣль законитихь**[6]) **и ливадь ди не пасеть нитко** (Чл. 63.) Чланом 146. и 147. дозвољава се Сасима (Немцима) сећи само ону гору која припада

властели. На местима где се посече гора забрањено је било пасти и насељавати се, него се ту морала на ново подићи гора. Дакле у овом случају сматрала се гора, мимо баштинских и властеоских, као опште добро што стоји под влашћу краљевом, који од своје стране дозвољава Немцима сећи и продавати. Земља около града била је градска или општинска: ако би се на њој учинио какав преступ, онда би за њ одговарала сва околина или округ тога града чија је земља (Чл. 108). Тако исто и насељене горе (брда) између двеју жупа предаване су на чување околним селима (Чл. 160.) А без сумње су и путови сматрани као опште добро, којим се сваки могао служити по својој вољи. Српски и босански владаоци дозвољаваху дубровачким трговцима слободан прелаз по свима путовима у границама докле се простирала њихова власт. То исто налазимо поновљено у Душанову законику у члану 103. У 159. правилу, налаже се намесницима (ћефалијама) за жупе где има више од једног господара, да им показују путове и дају пратњу у случају кад помери сигурност. И тако мисао о општинској сопствености учинила је у Србији само први корак, добив јуридички опредељај само у одношају сêла и градова, али се још није могла са свим развити и обухватити цео народ. Државне и народне сопствености у правном погледу није дакле ни било, земља каква му драго била, названа је краљевском или царском, а према томе и приход или добит назван је краљевским или царским. Ако је владалац што плаћао „из својих прихода“, то ваља разумети да је плаћао не из своје

него из државне или народне касе. Државних добара у данашњем смислу није било у Србији. Далматински градови јасније и боље схватају питање о општој сопствености. У њих је већ било установа с јуридичким опредељајима за добра приватна и општа. Опште добро значило је сопственост целога народа. За опредељење тога појма много је допринела ограниченост градских округа, уплив Италије, па онда начин управе што стајаше на путу самовољи од стране лица које је глава у општини. Но с друге стране опште добро у Далмацији удружи се с правом, по ком се могао сваки њиме користити. Тако је сваки могао обраћивати окрчену општу земљу и држати као своју приватну сопственост позивајући се цигло на то, што је из одавна у његовим рукама; сваком беше на вољи обарати гору, мимо оне која је под забраном; сваки могаше изгонити марву на опште пашњаке. Разуме се да је од вредности земље зависио прелаз од опште на приватну сопственост и забрана на уживање општег добра. Тако су пре свију разделили међу поједина лица све ораће земље под неким извесним условима, а након свију подвргли се забрани на горосечу. [2])

Мимо свеопштих, сеоских и грађанских, било је још и приватне сопствености. Та се звала баштина. Кад о њој говоримо, ваља нам одговорити на ова три питања: ко је имао право располагати тим добром, како је оно постало, и под каквим је условима држано? Ми смо мало пре видели, да су цар и његова родбина имали своја приватна добра; али се нема особитих установа за њих, или каких му драго

других извештаја. Само бољарски сталежи — властела и властеличићи — састављаху многобројан сталеж земљодржаца. Није било мало сêла, градова и цркава што припадаху манастиру. Духовништво је имало своја сопствена добра. То се доказује многим местима у закону и граматама. Да наведемо неколико. У грамати Стевана Дечанског (Сп. N. 176) стоји: **село коуманово и (с) своими мегями, а замѣни ѥ краљевство ми архиепископоу Данилоу за Ябланицоу, ... и проломи краљевство ми ѥклисиарха василия Леоньдичевикия и сь ѥговѣмь селомь зерзевомь; . . . . заселкъ чавикю добродоли: що даа' краљевство ми икономоу радиноу и ѥговѣ братии оу баштиноу.** Економ Ходченски добио је од Душана цркву светога Николе Мрацког са свима селима што јој припадају. (Авр. N. 9.) За време Душаново припадала је серском митрополиту на уживање црква светога Николе на Пшину?[9]) У законику (Чл. 31.) стоји: **И поповѣ баштиници да си имають своѭ баштиноу землю и да соу свободни** и т. д. Дакле и црно и бело свештенство од архиепископа до свештеника могло је имати своју земљу. Нема сумње да мимо поменутих власника нико више није имао права на нáсељене земље; али земље које не бејаху насељене, могаху држати и простаци, шта више и сами тежаци или неропси. Тамо где ствар говори о насељеној земљи, спомињу се само царске, црквене и властеоске земље, но у члану 153., где се говори о земљи као баштини, спомињу се и неблагородници: **людіє кои имаю своѭ баштиноу землю, и виноградь, и коуплениицє** и т. д. Под изразом: **людїє**, ваља разумети

поданике, али само неропхе, јер цео члан говори само о неропсима. О тим истим људма говори се: **а виноу да есть работьникь на томь мѣсте ѡномоу господароу, чїе бүде село.** И сад још има у Србији земљоделаца, који седе и раде на својој сопственој земљи.[10]) Овде се разумеју они прости земљодршци који се бројаху у поданике царске а седели су на својој земљи која не припадаше ни царској ни властеоској баштини. Они дакле сеђаху на државној земљи, која је сматрана за добро свеколиког народа. У грамати Стефана Дечанског (Сп. N. 176) налази се довољно доказа за то, да је и прост народ имао своје сопствене земље уз то што је био подан краљу и стајао му са свим на расположењу. Тако се међу онима који су дани дечанском манастиру помињу: **Такожде и прокопие богдановикꙗ с братѡмь и с селомь, с палежи, и сь вьсѣми оу брьсковьскои жоупѣ и оу лю-бовиньскои жоупѣ марко костикь и с дѣцомь и с селомь ꙗбльчиномь и чрьни моу врьхь ꙁаселие су комьщици сѣно да се (си) коси . . . власи ратишевци и своими мегꙗми . . .** и т. д. Па онда и овај израз, у 43. чл. законика: **И властеле и инии людие, кои имають црькви баштиные вь своихь баштинахь . . .** потврђује, да не само властела, него и лица из другог сталежа имађаху своје баштине, с којима власни беху независно располагати.

На питање како је постала сопственост на земљу, даје се одговорити само историјом. Породични живот има овде важан значај. Њему само ваља приписати постанак основног боларског права на располагање сопственом земљом. То стоји, да у то

време, кад су се племена почела распадати на поједине породице и поглавице племенске са својим породицама место патријархалног почели присвајати себи више државни значај — да је онда и породична сопственост, која се дотле бројала као опште имање целога племена, пошто је раздељена била међу породицама, постала законито имање ове или оне породице. Већ и сам старешина породице могао је лако назвати га својим сопственим, а онај који је стајао на челу више породица или племена која су се поцепала, називао је својом не само своју сопствену земљу, него и земљу осталих племêна, која су му била потчињена. Тако су постали владаоци хумски и травунски, који су још за време Костантина багренородног продавали своје земље дубровчанима. Исто тако и владаоци у Дукљи. Нема сумње да је под њима било још неколико племенских поглавица који су независно управљали у својој области и имали на њу иста онака независна права као што су их имали сами врховни владаоци у њиховим областима. На тај начин већ из давнашњих времена налажаху се два појма о сопствености на земљу: једно је било главно и првоначелно, по ком је свако племе и по том и свака породица имала свој део, своју сопственост; друго је постало доцније, кроз то, што је старешина племенски постао господар народни или обласни; по њему господар области, кнез или жупан, располажући својим дêлом, у исто време и целу област сматрао је као своју сопственост. А кад том појму дамо опширнији обим, видећемо да су баш на тој основи

велики жупани, а по том краљеви и цареви српски сматрали Зету, где су се родили, као свој део, а целу Србију називали својом земљом. Зета би као била њихова приватна својина што припада само њиховој породици, а Србија би била само онога, који је владао. И за цело они су називали Зету својом дедовином и у њој су свагда пребивали удови краљеви или краљевићи док се несу попели на престо. А да ли су једне и исте породице задржале власт, или су се на власти мењале, то је са свим друго питање; али је важно што су се држале у снази мисли о оба та начина имаовине. Веровало се тврдо, да су пређашњи родоначелници били у једнакости; па мало то, мало други спородни узроци чињаху, те се намесници могаху мењати. Ти други узроци бејаху: вештина у раду (политика) и страпска помоћ. Та два услова, па онда мисао о једнакости дуго је колебала достојанство великог жупана, све док не дођоше на ред Немањићи, који се пожурише те крунисањем прибавише себи „неприкосновеност“. Угледајући се на њих то исто учинише и бани босански. Но у областима што им беху потчињене често се догађаху промене ималаца. Племена Михаила Вишевића нестаје у Захумљу; за њим долази, па још преко реда, племе кнеза Андрије и његова сина жупана Радослава. У граматама Андрије, Радослава и Хранића, налазе се многи сведоци што бејаху од властеоског реда а опет њима потчињени, и који исто тако као и они бејаху независни имаоци. За све време док су владали Немањићи у Травунији не беше господара онаких као

у Хумљу; за цело је ту јако утицала врховна власт Србије. Но по смрти Уроша V. појављује се у Травунији силно племе Санковића, које уступа Дубровнику Конавље и Витальину, где је по свој прилици морало бити више ималаца од властеле; за њима долазе Радиновићи, који су исто тако били моћни и слободни у својим делима. И једни и други јако се осилише над властелом што живљаше у котару њихове области. Лепо се дају разликовати ти ступњи у достојанству властеоском. Нижа се властела потписују као сведоци на граматама више властеле, а вишу властелу налазимо међу сведоцима, који су потписани на граматама краљевским. Ето је дакле ван сваке сумње, да је и мимо племена Санковића, Радиновића и Хранића било у Травунији и Хумљу још друге властеле, која је слободно располагала својом непокретном имаовином; јер у некојим граматама краљева босанских (И. пр. Сп. N. 179) потписани су сведоци заједно са оним областима где су они седели, па међ њима налазимо и властеле из Хумља и Травуније. Тако исто и нећак Хрвојев Јурје, дајући својој властели у награду села и градове узима сведоке из разних својих области у Хуму, Земаљнику, Пиви и др. (Сп. N. 118.) Но рећи ће когод да на значај племена ваља мотрити са свим са другог гледишта, ваља га узети у државном смислу, па држати да су били намесници краљевски обласни господари, велики достојанственици и т. д. Истина да су Санковићи, Радиновићи и Хранићи називали се босанским војводама, али већ то што они не излазе цигло са својом личношћу, него се појављују

са целим племеном, упућује нас да их сматрамо чисто са словенског гледишта. У нашим споменицима налазимо, што се тиче означавања племена, овај чисто словенски појам: Санко је — жупан, један је од синова његових — такође жупан, а други — војвода; Радослав Павловић и брат његов Петар, оба су — војводе; Храна, Сандал, Стефан Вукчићи по реду наследства носили су име војводе: Стефан Вукчић узима титулу херцега, која прелази и на његове синове: Владислава и Влатка. Сва ова лица, покрај тога што су имала обласну имаовину, звала су се и војводама, што је било наследствено у њиховим породицама. И њихова браћа у исто време носила су назив тога достојанства. Али судећи по спољашњости може се узети да против тога говори то, што најмлађи синови не добиваху војводскога сана, него су се звали просто кнезовима. Тако се у граматама потписују као кнезови, трећи син Радослава Павловића, Никола, и трећи син Стевана Вукчића, Стеван. Ну противуречност показује се сама собом ако себи поставимо питање у данашњем смислу и погледамо на њ са те стране како се данас земља држи. То стоји, да су Словени, са свим иначе него Немци, узимали (и узимљу) земљу на којој седе као основ своје снаге. У колико не бејаху скитничке хорде и освајачи, то несу ни имали другога својства до тога, да се дижу и развијају независно на оној земљи где се изродише и која бејаше корен њихову народу. Они су већма уважавали земљу што су неприступачније биле тврдињице на граниту по странама и без воље ра-

стављаху се од ње и њезине примамљивости. Свако је племе седело на својој земљи и независно радило своју земљу. Дакле настањеност и завичајност беше најглавнија особина словенске властеле. Околности подигоше Санковиће, Радиновиће и Храниће над осталим племенима; али се од часа одомаћише у својој области. Њихово војводство појављује се већ на другом месту, и њиме се не показује толико потчињена дужност или служба, колико стање поглавице што ту стално живи, или само почаст која одговара њихову голему имену: они не хтеше бити толико краљевске слуге, колико имаоци и владаоци. И они врло добро познаваху свој значај па храниише интересе своје области и покораваху се ономе од краљевих супарника од кога се надаху побољој користи. Дакле сва њихова снага састајала се у области а не у достојанству што га добише од краља. Ову мисао настањености мимо свијх најбоље познаваше Стеван Вукчић Косача. Он се већ толико беше одомаћио да неје више гледао на краљевску власт као на извор своје сопствене величине, него се још подухватао да са свим раскрсти с њоме, тражећи себи ослонца у оном пределу над којим је управљао. Он је више волео бити102 ималац властитости и господар у области, него да се зове краљевим намесником, а да би и јавно показао да је војводство изгубило по њега онај првоначелни значај, заменио га је титулом херцега. Чини се, да овај прост превод немачке речи на словенски језик не имађаше веће важности, али је опет у њему било много смисла. Немачки херцег

јавља се на словенској земљи сад као обласни владалац, чувар гроба светога Саве, кога сви његови интереси скопчаваху са земљом којом управљаше. Сад већ никаква више дужност или државно звање војводе не обавезиваше Косачу према крају него га одликоваше титула херцега, која после прелажаше на његово потомство. Такве породице какве бејаху Санковићи, Радиновићи и Хранићи не могаху се ни подићи ни пасти у лицу једнога од својих представника. Оне се по словенском обичају угнездише у својим областима и власт је заједно са имовином прелазила од оца на сина. При том је звање војводе било чисто као неки чин који се додаваше имену: носили га сродници покојнога имаоца или не носили — за породицу беше то баш све једно; јер по словенском обичају били су сви под једнако господари над имањем покојнога. Чин војводе пристајао је на прилику таким снажним имаоцима и по свој прилици само малолетни што га несу имали. У осталом они што га ношаху називаху себе војводама целе Босне или босанског русага. Но како му драго то било — властитост је била преча од чина. Никола Радосављевић још и не називаше се војводом, јер бејаше малолетан, а већ се мешао у властитост која му је од оца остала. Његова два старија брата Иваниш и Петар већ се оба у исто време називаху војводама. У Хумљу назив херцега већ беше срастао са земљом која се бројаше у властитост. Лазар који не имађаше права на њ називао се само кнезом, а браћа његова, што наследише по поле области очине, придеваху себи титулу

херцега. Овде дакле нема ни сенке од мајоратства што је на западу: овде се два сина служе у исто време чином што им га ношаше отац, и сви синови до једнога наслеђују очину титулу, кнеза. Тако би се по моме мњењу дао објаснити појав, који представљају обласни господари: Санковићи, Радиновићи и Хранићи. Њихова власт изгледа као status in statu. Сами стоје под највишом влашћу која беше у Босни и носе титуле босанских војвода, и опет имају под собом и друге власнике. Оваки се само ступњи дају замислити, а у ствари су и били што се тиче одношаја по служби и дужности, али у погледу земљедржаца, они нам се не чине баш тако обични. Ми смо се привикли да видимо свугде врховнога поседника области или господара и појединих земљеималаца, којих земље несу подвргнуте никаквој власти каквих других земљедржаца. Ето у самом делу: у граматама босанских краљева потписују се као сведоци у ред друге властеле: Павао Радиновић, Радослав Павловић, Иваниш Сандал, Стеван Косача и остали; дакле на њих се није гледало иначе него као и на друге бољаре, па и само војводско називање није их одликовало од осталих бољара, јер је било и више војвода. Па међу тим њихова имена по готову свагда стоје више осталих имена, а што се њих тиче у граматама што их сами од своје стране издаваху, доводе за сведоке друге имаоце, које називаху „својима," као да им бејаху подчињени, а кад и кад и самим „слугама." [11]) Нема сумње да су и ови морали имати своје земље као што се даје видети из грамате Дабишине (Сп. N.

179), Јурја Војиславића (Сп. N. 118) и Стевана Вукчића (Сп. N. 120) У овој последној потписан је као сведок Глигорије Вукославић, онај исти, који управљаше Заблатком и бејаше својевољно установио царински узетак трговцима који путоваху у Стон (Сп. N. 94). Но какви су били односаји између ових и оних првих, о томе не говоре ни грамате ни законик. Говорећи у опште о властели као земљодржцима, ваља нам узети породичке свезе као прво и главно њихово право на земљу. Још из давнашњих времена седеле су породице на својој земљи коју су држале као своју имаовину, али доцније пошто се између целих племена оцепише бољарске породице, задржала је свака своју земљу као својину која се не да од ње одвојити, или као наследство од предака, назвавши га својом очевином или баштином. Бољарске породице бејаху оне, које се приликом оном кад се разделише племена, чим тиме уздигоше над осталим породицама присвојивши себи и неко првенство. У Словена је у опште урођена склоност да се подвргавају старешини или ономе који је глава у роду; с тога се остале породице радо покорише старешини ових моћних породица. Али кад је време изгладило сваки спомен о једнакости и сродству, тада поникоше нови односаји, којима беше основа зависност и поданство. Да су тако названи „људи“ били поданици то се од свуда јасно показује; али је чудно да је било многих међу њима који још сачуваше имаовину у баштинама као спомен на стародавно опште право својих сродника на рођену дедовину. Разлика између тих

баштиника и властеле бејаше та, што је властела могла држати земљу и са становништвом, а прости људи само ону која је ненасељена. Тако је у почетку постало право баштинско код свију Словена. Следује дакле да су код Словена сматране баштине са свим са другога гледишта него код Немаца: оно се оснивало на праву независности или настањености; а ово је последње зачело се од војевања и поклона деоница или лена међу оне који учествоваше при освојењу. Мимо стародавних баштина бејаше и других баштина које се управ ничим не разликоваху од првих, но које су имале своје извесно начело, према ком су обавезани били или поклоном или куповином или иначе каквим другим уговорима. Знамо из грамата и законика да су краљеви и цареви српски и босански поклањали баштине својој властели, црквама, лаврама и свештенству. За то се има толико примера да неје требе ни потрзати доказе. Сваку радозналост задовољиће 31 први члан законика где стоји: **а иныє поповѣ, кои нє имаю баштинє, да им сє даду три нивѣ законитє.** Стеван Дечански поклонио је манастирском економу Радану село Добродол у баштину (Сп. N. 176) Цару Душану дође братство хиландарско с игуманом; **и рѣкошє ѡ цароу, коупи намь мѣсто глаголємоє ливада и храмь свєтаго архїєрєа и чюдотворца Николи, глаголємоє палїо камєтица, исьєдини сь мѣстомь глаголємимь скорїа, єжє єсть коупиль прѣродитєль твои осващєнии сава** (Авр. N. 11.). Дакле владаоци несу само поклањали него и куповали црквама баштине. Бољари су такође награђивали цр-

кве баштинама. По уговору с дубровчанима Хранићи и Радиновићи добише за уступљено добро Конавље друге баштине на земљи дубровачкој. Нема сумње да су и прости људи куповином могли доћи до земље; ако су имали право да управљају земљом, онда су је на сваки начин могли и куповати. Сетимо се чл. 153. у законику, где се говори о „људех“ што имадоше „купљенице“. Дубровчани су имали такође своје баштине у Србији што су их по свој прилици морали купити. (Сп. N. N. 77, 91, 111, 137.). У граматама Сандала и Радослава врло лепо дају се познати разлике међу старим баштинама које припадају породици и онима што су дароване. Као пример навешћемо што из грамате Радослављеве: **Ми господинь воєвода радосавь павловикь, милостью божьомь велики воєвода босански, и синомь ми, кнєѕомь иванишемь, бȣдȣћии ва великои славѣ и господствѣ моихь прародитель племенитоѡ наше и потомь ѕа нашȣ слȣжвȣ милости и градове и жȣпє и ѕємлє, коє примисмѡ ѿ кралѣвства босьнскога, намь дано и ѕаписано ȣ наше племенитоѡ ва рȣсаѕи и дрьжави босьнскои и кралевствомь и всиємь рȣсагомь босьнскимь намь потврьгено и ȣ становивено** (Сп. N. 107.). Баштина је могла бити не само земља, село и црква, него и сами градови и жупе (чл. 114.).

Но под каквим је условима држана баштина може се видети из грамата и законика. Мало пре говорисмо о насељеним и ненасељеним баштинама. Ван сваке је сумње, да прости људи не имадоше право располагати насељеном земљом; али да ли га је имало духовништво? На ово питање можемо по крај-

њој мери одговорити са „да“, али га ниже свештенство не имађаше. Оно је могло држати на својој земљи тежаке под најам, ну ти не стајаху према њима као поданици, нити су били њихови људи. На то нас подсећа и услов под којим је економу Радану дано било Добродоље, то је **да си населе** што ће рећи да би се ту населили ратари. (Сп. N. 176). Законик Душанов и грамате служе нам да у неколико прозремо у стање ондашњег свештенства; из њих ми видимо да су сами свештеници обрађивали своју земљу: **а виноградь всакь да копа, или попь или кто любо, кто ȥемлю држи** (Сп. N. 176. Ср. чл. 31., 32., 38., 55.). Дакле у таком случају они несу могли имати своје људе или поданике. У колико се нема јасних доказа, може се рећи, да је више свештенство по свој прилици управљало насељеном земљом, а ниже је само једину земљу могло држати као своје рођено или као баштину. Властела, цркве и манастири имађаху са свим другојачије право на баштине. И законик и грамате са свим прецизно говоре о властеоским и црквеним људима, који сеђаху на баштинама и бејаху сматрани као поданици властеле ил' цркве. За то налазимо тако много примера да не држимо да је нужно наводити их. Обично су баштине даване властели за какве му драго услуге, или за храброст. Сама реч „баштина“ или „племенито“, која се такође чешће употребљава, показивала је имаовину, која је као „неприкосновена“ сопственост прелазила од рода на род или вечито припадала цркви. По томе свугде у граматама спомиње се у таквим записима овај израз: **ȣ вѣки**, или

нимь и нихь дѣцамь и ѹнѹчию и праѹнѹчию и ѡстанкѹ (потомству). Да се баштина као власитост не могаше никада одузети јамчиле су краљевске и царске грамате, а поврх тога бацана је клетва на свакога који би се хтео усудити да отргне сопственост. Три чланка у законику говоре само о заштити баштина као властитости. Чл. 131: властелѣ и властеличици, иже се обретаю оу државе моеи, Срьбли и грьци, що есть комоу дато нимь прѣ дрьжаве моеи оу баштиноу оу хрисоволи, и дрьже до дьнась до сїега сьбора, те баштине да соу тврьде. Чл. 30.: И вьси хрисовоули и простагме, що есть комоу сьтворило царьство ми, и что вьсхощеть комоу сьтворити, и тези баштине да су тврьде, ꙗкоже и прьвїихь правовѣрныихь. Чл. 42.: И да нѣсть волнь господинь царь, или краль, или госпожда царица, никомоу оузети баштине по силѣ ни коупити, ни замѣнити, развѣ аще си кто самь полюби. Баштине су даване заједно са људма,[12]) селима, засеоцима, земљама, ливадама, пашњацима, водама, горама, планинама, међама — једном речју са свима њезиним „правинама.“ Ималац бејаше у пуној власти да са свим по својој вољи располаже са баштином: ꙗко да нимь е тврьдо до вѣка, любе подь црьковь за дѹшѹ подписати, ѹ прикию дати, продати, харизати, замѣнити, кѹдѣ нимь хотѣние ѡбратити, како и всакѹ своꙗ сѹщѹю баштинѹ — пише Урош V. уступајући Мљет двојици од љубимаца међу властелом (Сп. N. 46.). То се исто каже и у законику за властеле: да соуть волны ними, или подь црьковь дати, или за доушоу ѡтдати, или продати комоу любо (Чл. 39.). И за људе: да

соү вольны ѡть своихь виноградь и ѡть ӡємьли ба- щинє оү правүю ѡтдати или црькви подложити. (чл. 153.). Тако исто из грамата: Милутинове о додатцима протосевасту Хрељи (Ав. N. 6.) Стевана Уроша о земљи протосевасте Приболе (Глигор. 46. N. 7.) Душанове о запису севастократору Дејану (Авр. N. 12.) Уроша V. о запису Роману Бранковићу (Авр. N. 13.) и Лазарове о молби челника Млеје (Григ. 81. N. 29.) види се, да је властела у договору са владаоцима писала црквама своје баштине. Па тако су исто и босански краљеви њиховим граматама потврђивали уступања Храпића и Радиновића граду Дубровнику. Врло је чудан услов по коме Јурје Војиславић, синовац Хрвојев, даје баштину некима од своје властеле: **да нимь сє то ӡгора** (више) **писано нє морє порєћи, ни прєткорити, ни ѹӡєти никадарє, ни ӡа єдинѹ нихь ӡгрихѹ, ни кривинѹ што ихь нє би ѡпалтаѡ господьинь викар** (фрањишканац) **сь фратри и сь нами наши добри лѹдьє ӡа што би достоино племєнитимь лѹдємь главє ѡсићи (ономѹ кои є сагрєшиѡ, а ѡстали да живѹ и прєбивaю) и нихь племєньщинє** (Сп. N. 118.) Ту се назначује справедљива казна само за онога који скриви; али што се тиче баштине неје учињен изузетак ни према осталој родбини. Отуда излази да је по смртној казни баштина онога који је скривио подвргнута била конфискацији и тиме прекраћивано даље наследство. Ево и другог примера како је баштина одузимана: деспот Стеван Лазаревић даде цркву на Ибру у баштину своме властелину Обраду Драгосављевићу; али кад га изневери, одузме од њега баштину, те је поклони

другом властелину. Може се узети да је за веће кривице конфисцирана баштина на име казни, наравно заједно са осталим имањем. Но после смрти властелинове баштина је остајала властитост његова потомства. О том овако говори 40. чл. у законику: **кои властелинъ имать дѣтьцоу, или не имать и оумреть, и по негове смрьти баштина поуста ѡстанеть, аще се ѡбрѣщеть ѡдь негова рода до третїего братоучеда, то да имать егвоу баштиноу.** Прост човек ако је имао баштину у селу властелинову и неје је хтео обрађивати, онда је био лишен своје баштине. **Людїе, кои имаю свою баштиноу земл ю и виноградь и коупленице.... а виноу да есть работьникь на томь мѣсте ѡномоу господароу, чїе боуде село, аколи не боуде работьника ѡномоу господарв, чїе боуде село, да есть кол зинь (господарь) оузети оныи виноградь** (чл. 158.). Баштином је управљала само властела, а црквеном земљом људи које је црква за то постављала. У граматама српских владалаца и великодостојника, којима се деле поклони црквеним властима, спомиње се како се ослобођавају ти удеоци испод власти пређашњих господара и уступају власти црквеној. У таким приликама обично су се служили оваким изразима: да **ѡбладаа црькови**, или **да боуде метохїа цркви** и т. п. У опште оно што припада власти црквеној назива се: метохијом (*μετοχή*, удео). Но у неким случајима определена је црквена управа мало изближе. Стеван Првовенчани уступајући метохију млетском бенедиктинском манастиру пише у својој грамати: **и за сие метохие никоире члоуѣкь, да не има печали, ни ѡбласти надь нимь** (Сп. N. 51.). Милутин је писао неколико села

Пиргу, што га беше установио, под условом, да над њима влада старац „пиржани“, онај, који буде постављен над Пиргом влашћу Хиландарском. Тај исти краљ у својој другој грамати којом је потврдио хрисовуље својих претходника и придаје Хилендару нових метоха, прописује да над њима не сме нико други господарити мимо игумана из лавре, или онога кога би тај игуман поставио над храмом светога Арханђела у Штипу (јер неколицина села припадаше томе храму и заједно с њиме бејаху уступљена лаври Хиландарској. (Ав. N. 6.) Стеван Дечански преноша власт над селима монаху Николе Добруштског, којега ће поставити на тим манастиром игуман хиландарске лавре (Авр. Н. 7.) За времена једног од краљева пише Оливер „**великїи слуга серпскїе земли и поморскїе**“, да сваки који дође под „законъ црковный“ и настани се на земљишту што припада храму св. Димитрија „**въ коуьнѣхъ, не има области никои владалц господина ми крала, ни мои, ни севас ни кнезь, ни прахторь, ни псарь, ни инн кто, иже подь властию**“ (Григ. 53. N. 36.) Душан кад је поклонио метох карејској ћелији светога Саве заповедио је: **и тωмоу да не забави, ни кефалиꙗ, ни кнезь, ни сѣвасть ни владоущїи вь земли царства ми, развѣ да ωблада келїа савина** (Авр. N. 10.) Тако исто Душан пише, приликом, кад је поклонио нека села Хиландару: „**и да неима области надь ними ни кефалиа, ни севастъ, ни псарь....**“ (Григ. 49. N. 17.) И у другој његовој грамати каже се: **И надь Рудломь да не има власти никто, развѣ хиландарь.** (Властелин Рудао по његовој драгој жељи бејаше уступљен Хиландару.

(Григ. 50. N. 24.) Деспот Стеван Лазаревић пренесе на манастирског економа управу над селима што бејаху поклоњена Хиландару. (Авр. N. 17.) По смрти Душановој бејаше заповеђено селима што их беше поклонио хотченском економу Јовану: **да га слоушаю сь всакимь страхомь кралевьства ми, како и свакого господара игоумена, ѡ всѣхь работахь, цю комоу ȥаповѣдоую цр҃ьквеныхь и кралевьства ми, не тькмо ѡ работахь иоу вь всакомь исправлении црь-квѣмь; како и соущега старца коуке кралевьства ми а брата хиландарскаа** (Авр. N. 9.) Иван Црнојевић пишући цетињском манастиру земљу и људе нарeђује: **и такои ҷинисмо ȥаклети, кои се на селѣ на црковне баштине все на добро да ни едного данка госпоцкога не даю никомꙋ, ни да имь е коли тко ȥаповидети на работоу ҷию, тоҷїю цркьва на свою работоу.** Па даље: **Нь ѡтьць архїереи ѿ овеи цркве или тко боудe старѣи, да вьсѣмь тѣлемъ ѡбалда, и да е вьсе нѡ ѡви цркве ȥаповѣдь.**[13].) Баштине кад су дошле под власт ималаца, бејаху у исто време ослобођене од сваког државног поданства и њезиних работа великих и малих. Истина да је било и неких изнимака у корист највише власти, али какви су управо били ти изузеци, не може се ништа рећи. О њима се говори у двема граматама, али и сувише тамно: ваља нам мислити, да само у ванредним приликама беше потребна помоћ људи што становаху на баштини, и по томе не бејаше требе још у напред определити у чему ће се састојати и та помоћ. Тако један од краљева српских, пишући Хиландару села: **Бытлꙋнь, Ослениште, Месковьо, Иȥькорско, Локвицоу**

и др. наређује: **И сие видѣвь кралевство ми ѥко симь людемь и влахомь светогорскы путь да бива по вса лѣта, ꙁа тога ради не ходити конскꙋ ни скыль, раꙁвѣ пꙋти, ꙋ светоꙋ гороꙋ, или боуди наводь кои на ꙁемлю.** (Григ. 47. N. 10.) Ово ће рећи да црквени људи подвргавају се дужности да прате краљеве у време кад ходе у Свету гору, да им дају подвоз и да се придруже војни само у случају рата на земаљског непријатеља. Тако Душан издаје заповест да сеоски становници при цркви Николе Мрацкога буду послушни хотченском економу Јовану у свима радовима за цркву и краља. (Авр. N. 9.) Тако Стеван Лазаревић спомињући радове од којих ослобођава метохе што припадају лаври говори: **и више сиега ащє повели господство ми, икономоу црквеномоу, да имь ꙁаповѣ, а ино никто да имь не вольнь ꙁаповѣдати** (Авр. N. 16.) Из овога излази да деспотска власт није се непосредно дотицала црквених поданика, него за све што би јој се отворило као потреба, обраћала се манастирском економу, који је после то у виду заповести на ново објављивао. Деспот Јурје кад је потврдио метох рушком манастиру овако је наредио: **а що се ꙋчелѣтїє** (на другом месту: **ꙋчен соkь** 14.) **оноꙁи да се сьбыра ꙋ кꙋкю господства ми, да се тѣмꙁи оправлѧ конска.** (Григ. 82 Н. 30.) По свој прилици и властеоске баштине бејаху ослобођене од свију државних терета и поданичке дужности, јер 41. гл. у законику говори: **И бащине всѣ да соуть свободне ѡть всѣхь работь,** него под условом: **раꙁвѣ да давають коне и конскоꙋ, да воюють по ꙁаконоу**, и по најдоцнијем спо-

менику од 1401. године: **да дають десето и вонскоу, да воюю поѕакону**. Свештеничке баштине напротив бејаху са свим слободне од свега тога: **И попове баштинници да си имають свою баштиноу ѕемлю и да соу свободни** (чл. 31.) Ово нас опомиње на то да у нижег свештенства не бејаше потчињених коме му драго било, нити мораху пасати оружје или давати подвоза.

Довде смо разматрали сопственост у земљи са два гледишта: као властитост општу и као властитост партикуларну или баштину. Приметили смо да се општа сопственост појављује у размери, која је са свим ограничена, или као ливада за изгон, или као земља око града, или као шума. Народне или државне властитости неје било у Србији, него сва земља и општа и под баштином називаше се краљевском или царском. Исто тако видели смо да су краљеви, цареви и деспоти српски, па онда и краљеви босански, имали своја приватна добра, свој део, своју дедовину само у смислу баштине а не очевине, јер као што се види, те две речи од једнога смисла са свим се разликоваху код старога српства. Властела, цркве, духовништво па и прости људи имађаху такође својих баштина. И вид властитости подлежаше особитим правима; сматраше се као приватно добро што припада породици и бејаше ван свију државних давања и терета. Сад нам стоји на реду да разгледамо и трећи вид земље који се брojаше у властитост, а који не бејаше ни општа сопственост па ни баштина. То је очевидно, да је на таку земљу врховна власт имала понајвиша права: та је земља са њезиним насеобинама, селима и гра-

довима и сачињавала властитост царску или краљевску и сношаше све опште државне терете. А да је она у истини постојала дознајемо отуда што законик поставља разлику између ње и баштине. Врховни владалац бејаше властан по својој вољи поставити јој господара или га променити. Властели сеђаху у њезиним градовима не као власници него као нека званична лица, управитељи, намесници и т. д. И онај крај над којим управљаху, називаше се њиховом државом[15]), а сами су се служили титулом „кефалија“, што ће рећи исто то што и поглавар. Но за преступе њихове могаше им владалац одузети ту државу (чл. 139.) Нигде се у законику не сусретамо са речју „жупан,“ јер је свугде замењена грчком речију „кефалија“, која је кад и кад преведена у изразу „владалац градски“. (чл. 173.) Земља се дељаше на округе или жупе, и у свакој жупи бејаше град, где живљаше властелин, који управљаше градом и округом или жупом. Жупа дакле стојаше управ на супрот граду. У таким узајамним одношајима јављају се оба појма у Душанову законику.[16]) Жупе, за које спомиње Костадин Порфирогенита да су у српским областима, бејаху у неколико и различне од осталих жупа. Мним да цар — летописац називаше жупама по читаве крајеве, а не само сеоске округе, што стојаху према градовима; за потврду навешћемо његов извештај о Неретви, где он особито спомиње градове и жупе: *Ὅτι ἐν Παγανίᾳ εἰσὶ κάστρα οἰκουμενα τὸ Μόκρον, τὸ Βερούλλια. τὸ Ὄστρωρ καὶ ἡ Λαβίνετζα.*[17]) *Ἡ Παρανία τρεῖς ἔχουσα, ζουπανίαζ τὴν Ράστωζαν καὶ το Μοκρον*

καὶ τὸ Δαλέν.[18]) Овај његов израз: *διεμερίσθη οὖν ἡ χώρα αὐτῶν εἰς ζουπανίας ί α*[19]) уклања далеко сваку сумњу за то, да он под жупом разумеваше веће крајеве на које се дељаше цела област.[20]) Али са свим друкчије сматрао је жупе дукљански летописац, који на свршетку X. века броји у Травунији 10. жупа, у Захумљу 10. а у самој Крајини 9 жупа. Него је доста чудновато, да се овај извештај о жупама назива само у латинском преводу дукљанског летописца из XVI. столећа, а у словенском га нема.[21]) Да је за времена Душанова било мало жупа казује нам 64 чл. у законику где се говори о пашњацима, па и то се може бити односи само на мање земаљске округе. У осталом кад се узму у обзир узајамни одношаји што их је Душанов законик поставио градовима, утврђеним местима и жупама, онда се поуздано може закључити, да се обично у свакој жупи налажаше град и обратно при свакоме граду жупа, његов опсег или округ. На то особито бацају светлост члан 109, који говори: **И гдє сє градь ѡборить, или коула, да га направє граждане того града, и жоупа, що єсть прєдѣль того града**, и члан 150. где је речено: **Цара вьсакы да прати, коудє камо поидє, градь вьсакы до жоупє, и жоупа до жоупє, и пакы жоупа до града.**[22]) Може бити да је било изнимака и за ово правило, али их до данас не знамо. У граду је седео кефалија и управљаше и градом и жупом.[23]) И то је сачињавало његову државину; он је вршио неку судску власт и бринуо се за сигурност на путовима за комуникацију. Исто се тако и у Босни делило на жупе и бејаше жупана до самога Стевана Томашевића. О градовима и жупама босанским напомињу некоје гра-

мате (Сп. N. N. 96, 98, 107). Ваља добро разликовати прави град, то јест утврђено место од вароши, места не утврђенога. „Варош“ је реч турска и цигло се два пута налази у законику (Чл. 178. 180.) а иначе је на осталима местима свугде без разлике реч „град.“ У граматама је нигде не налазимо. У осталом из речи у законику даје се видети да је и варош исто тако била жупанијским градом као и сам град и имала свога кефалију. Земље на граници што чуваху унутрашњост од непријатељске навале звале су се крајинама и стајаху под управом властеле или крајишника (Чл. 122. 123. 137.) Тако бејаше подељена земља и управа у Србији. Тај део царске земље сачињаваше праву државну или народну властитост и с ње су прибирани сви доходци који су нужни за државне потребе. Ни краљ, ни цар, ни властелин, ни црква, ни ко други не могаше потрзати своја права на ту земљу као да би им припадала у властитост или као баштина. Ако ју је краљ, или цар, и називао својом царском или краљевском земљом и управљао преко својих намесника, опет ју је одвајао од приватне сопствености. У граматама се спомињу царски или краљевски намесници. Урош I. говори о властелину који суди и управља у најближем граду. (Сп. N. 17.) Жупан Твртко добив од краља заповест чини, сатисфакцију Урсету на рачун Дубровника; он је морао бити у којој жупи у приморју. (Сп. N. 34.) Урош V. писаше Дубровчанима, да је послао властеличића Вукшу у град св. Софије, да тамо седи и храни их од сваких невоља. (Сп. N. 45.) Воислав имађаше Котор као своју државу (Сп. N. N. 54. 55.).

Свршавајући своја испитивања о разноликим појавима властитости што се тиче земље у старих Срба, свраћем своју пажњу још на један појав, — на „начин", како је земља држана, који се спомиње у законику под страним именом „пронија". Начин тај бејаше противуположен баштини. То се даје видети из 53. чл., где се говори (по рукопису из 1390. г.): **пронїю да нѣсть вольнь нитко продати, ни коупити. кто не имать баштине оть пронїарьске ꙁемлѣ да нѣсть вольнь никто подложити подь црькова, аще ли и подложить, да нѣсть тврьдо.** По гласу рукописа од 1701. г. овај је чланак замењен овако, што је доста чудно: **Кто сирома не има баштине, оть пронїарьске ꙁемлѥ да нѣсть никто подложити подь црьковь, аще ли подложи, да нѣсть тврьдо.** Члан 58. строго поставља границу обавезаности неропаха према пронијару, из чега се даје и видети, да неропси не бејаху његови поданици. С једне стране сама власт пронијарска, која по тачкама што их наведосмо трајаше за време, а с друге стране и само име: пронија, казује нам да под тим речима не ваља разумевати савршену — вечиту сопственост, која је може бити подвргнута била свима државним теретима. Може бити да је била царска земља па лежаше у држави властелиновој те је он и обрађиваше? Чл. 144. ставља пронијаревића у ред властеоских двораца са свим на против себру — простоме човеку.

Ко би могао порећи да различни појави права на земљу не приносе к томе, да се што боље осветли питање о грађанским правима становништва, по томе, што право о држању земље произлази из права за-

дружних; па опет, остављајући за други пут питање о задрузи, које је исто тако важно и ретко као и право о баштинству, не може нам се, а да не напоменемо овде две три црте што свезују оба ова питања.

Пуном и неограниченом слободом у владању користио се врховни господар у погледу на државну земљу или народну сопственост. И ако је овда онда и сазивао саборе, опет му то не стајаше на путу да располаже властитошћу по својој вољи, и дајући је појединима на управу, да наноси уштрба државним приходима. Управа се основала на средоточној власти; јер области не имађаху права на самоуправу, и у свакој области бејаше представљена врховна власт у лицу намесникову. Онда, кад Србија беше у највећем цвету, кад на престолу сеђаше Душан: та је средсреда доведена у најбољи ред. У осталом доцније, тек што стаде слабити сила што спајаше, и тај начин управљања на брзо обнажи своју несавршеност и остави за собом баш оне зле последице, против којих беше и постројен.

Право да може располагати приватном властитом земљом, простираше се на сва лица у државп. Не само врховни владаоци, него и властела и цркве и манастири и лавре и свештенство све до неропаха и отрока — могаху имати своје сопствене земље. По некојим граматама и Душанову законику може се извести, да су и отроци били чисто градски људи са мањом слободом од неропаха али опет не робови. Него су и отроци имали своје земље и припадали (може бити не сви) к сеоском становништву [27]). Но та

приватна имаовина стајаше савршено на расположењу властелинову. Но тај подвладалац не могаше по својој вољи управљати сеоским становништвом, које је познато под именом неропаха. И ако су имали неке обавезаности према њиховом властелину, неропси се ипак користише личном слободом, и законом бејаху заштићени од сваке злоупотребе у том обавезаништву. Та њихова слобода, исто као и право на њихову приватну сопственост, не крњаше се ни у колико ако је који и прешао у баштину ма какоме властелину, или свештеноме лицу, или цркви.

Заједно са независним и наследним правом на земљу као властитост, постојало је право, по ком се могаше земља узети под закуп или на издржање; така земља нити се могаше продати, нити купити, нити поклонити.

На послетку ако би се хтели запитати, како је сеоско становништво располагало властитом земљом могли би управ одговорити: да ју је држало по начелу *општинскоме.* А да је то начело корена словенског и до данас сачувало се у југо-словенским земљама и у Русији — налазимо довољних доказа у споменицима које размотрисмо. Грамата Дечанском манастиру у 1330. год. и многи чланови законика (на пример 57., 63., 66.) говоре о селима, не друкчије, него у смислу општине с општинском управом. И још нас јасније упознају с том општинском управом она места у споменутој грамати, где се говори о пастирским насеобинама. У Србији, која је богата планином и храстовим горама — свагда бејаше сточарство од великог значаја. Њезини пастири свршили су доста

знатну улогу у борбама за независност. С тога доста знатно место заузеше у граматама *Власи* или пастири. Читави предели бавише се стоком. И тиме, што се у грамати Дечанскога манастира и 63. члану законика налазе села са својим *међама*, показује се, да је у њих била управа општинска. Јер мимо свега сточарству треба највише нераздељиве општинске управе са знатним саучешћем у уживању земље. Па и самом општем јемству што бејаше код старих Срба до времена Душанова па и за његове владе — тешко да одавде није поникло начело.

---

[1]) — Против тога не може се узети оно, што тврди Кинам кад говори о Босни: *ἔστι δε ἡ Βοσδνα οὐ τῷ Σερβίων ἀρχιξουπάνῳ καὶ αὐτὴ εἴκουσα ἀλλ' ἔθνος ἰδιᾳ παρ: ταύτῃ καὶ ξων ἀρχόμενον* (Hist., I. III. p. 104.) Bosenna autem haud subest Archizupani imperio, sed gens est, que et suos mores et suum agnoscit imperium (Stritter II., 426.). Прво, византинци не могу се баш похвалити да су довољно познавали домаће стање Словена; друго, то што говори Кинама не ваља поимати од речи до речи, јер се он таким изразом служи да искаже политичку независност народа, дакле само општу мисао народне независности супрот његовој зависности. Ради поређења ево још једно место из Багренородног: *ἀλλά καὶ τὰ ἐκεῖσε ἔθνη. οἵτε Χρωβάτος καὶ Σέρβλοι καὶ Ζαχλοῦμοι καὶ Τερβουντῶται καὶ Καναλεῖ ται καὶ Διοκλητιανοὶ καὶ οἱ Παγανοί γεγύνασω ἰδιορῥῶθμοὶ καὶ αὐτοκέφυλοι, τινὶ μὴ ὑποκείμενοι.* (De adm. imper., c. 29., p. 128.). Liberi suisque, non alienis, legibus usi sunt. (Stritter II., 407. 413). Речју — израз *ξῶν* (suos mores) ваља разумети исто тако као израз *ἀρκόμενον* (suum imperium), и ако поуздано знамо, да је у то време Босна припознавала врховну власт Угарске.

[2]) — Аврамовића, „Описаніе древностій Србски у Светой Гори.“ У Београду, 1847. N. N. 12. 18 — Србскій Споменици. У Београду, 1840. N. N. 49. 84. 99. 103. 150.

[3]) — Споменици. N. N. 96., 98., 107. Русаг — област, предео, крај.

[4]) — Свуда сам се користио последњим издањем Шафариковим. Тако исто и чланком Палацкога. Srovnáni zákonu cara Stefana Dušana srbského s neystaršyme žády zemskyme w Čechach.

[5]) — Планина — висине од брда, што су покривене горама.

[6]) — Шафарик преводи реч *своити* са cognatio. Serbische Lesekörner, стр. 76.

[7]) — Осем гора забрањених.

[8]) — Исторички и статистички зборник од Вилуева. Москва. 1846. Чланак Рејца: политическое устройство и права прибрежныхъ острововъ и городовъ Далмаціи. Гл. VI. X. и т. д.

[9]) — Ученыя записки, што их издаје казански университет. 1848. г. књ. III. Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи, В. Григоровича. 80., N. 22.

[10]) — Вука С. Караџића чланак о речи: „Кмет" у словенској библиотеци Миклошића. Беч, 1851.

[11]) — Срп. Сп. N. N. 117., 114., 120., 145. и т. д.

[12]) — То се не може узети као противно ономе што је раније речено о не насељеним земљама, јер, и опет понављам, позитивни извештаји о граматама односе се само на баштине властеоске и црквене.

[13]) — Милутиновића: Історія Црне Горе. У Бѣограду, 1835. стр. 4.

[14]) — „Сокь" како једни (Шафарик Serb. Lesekörn.) објашњавају значило би у опште давање — tributum. По другима било би то збирање царине и друге хране. (Крстић, Гласник друштва срп. слов. св. VII. У Београду, 1855.) По нашем мњењу биће то какав живи продукт, што нам казује и реч „унчой", т. ј. јунци.

[15]) — Ср. чл. 122., 137., 139., 152., 157., 174., 178., 185. 187. Григор. 80. N. 23.

[16]) — На прил. у чл. 109. 145. 150.

[17]) — De adm. imp. c. 36. p. 163.

[18]) — De adm. imp. c. 30. p. 145. — Stritter, II., 412., 414.

[19]) — Divisa autem est eorum regio in zupanias. XI. De adm. imp., c. 30. p. 145.

[20]) — Срав. Bandurii animdr. in I. C, P. De admin. imp., Corpus script. Hist. Byzant., Const. Poph. v. III. p. 349.

[21]) — Латински превод од 1510. печатан у Луција: De Regno Dalmatiae et Croatiae", Amst. 1866. и у Швантнера „Scriptor. rer. Hungariae, X. III. Словенски оригинал издан у загребачком Архиву. 1851.

[22]) — Ср. такође чл. 173. 180.

[23]) — Ср. чл. 152. 159. 162. 178. 195.

[24]) — Овај израз не би с горег било имати на уму при тумачењу речи „изгон“; јер се из њега даје видети да је сваки називан „сирота“ који није имао своје сопствености по наследству и ако је имао другога рода сопствености (разуме се у земљи.).

[25]) — По изд. Кухарскога стр. 48.

[26]) — Шафарик, у издању Кухарскога, стр. 217. доводи ту реч од немачкога Trohne (починјепост, тегло). По свој прилици Срби су узели ту реч још у оно време кад су заједно живели с Готима. Да је још изодавна узета види се из промена првих писмена, која показује, како се та реч већ одомаћила код Срба.

[27]) — Сп. N. 177. законика, стр. 57. 91. 134. 135.

ПОВЕЉА

КРАЉА БОСАНСКОГА СТЈЕПАНА ОСТОЈЕ

ВОЈВОДИ ХРВОЈУ И СИНУ МУ БАОШИ,

ГОДИНЕ 1400. 8. ДЕКЕМБРА,

КОЈОМ ИМ ДАРУЈЕ У ПЛЕМЕНИТО ГРАД ХЛИЈЕВНО, С ЖУПОМ, ДОХОДЦИМА И ТРГОВИНОМ, ПОШТО ЈЕ НАЈПРИЈЕ НА МЈЕСТУ РАСПИТАО, ЧИЈЕ ЈЕ ШТО ОД ПРИЈЕ У ТОМ КРАЈУ.

Прије не мало времена набавио је наш свијетли кнез од једнога трговца из Пеште ову диплому у оригиналу и послао је на виђење предсједнику овога друштва. Повељу је ту имао у рукама пре више година у Пешти г. Иван Кукуљевић Сакцински, и тада је препише, али на хитњи, и латиницом. Наштампавши тај пријепис у Archivu II. 36. сам вели: „да не може јамчити да му је пријепис посве тачан и савршен, јер је веома хитро и све на силу преписивао, бојећи се сваки тренутак, да ће му власник истргнути из руку изворник.“ Кад је Миклошић штампао своја Monumenta Serbica, он уврсти на своје мјесто и ову диплому, преведавши је из латинскога у ћириловско писмо и угодивши правопис према осталијем савременим споменицима. Из овога се види, да повеља у досадашњем издању може послужити за испитивања историјска и правна: а за филологијска не може

никако. Г. И. Кукуљевић је добро чинио што није јамчио за свој пријепис, јер осим што су се морале погубити у његову пријепису (зарад латинице) све особине правописне, које су у овој повељи веома знатне, има доста и рђаво прочитаних мјеста. За то и штампамо овај пријепис у прилог историји језика и писма нашега.

Што се тиче преписивања, сачували смо све потпуно с вјерношћу, једино смо ријечи раздвојили и пунктацијом обиљежили смисао. Слово ѣ долази на врло много мјеста као и и као ꙗ и ѥ, а готово нигдје на својем правом мјесту: толико је писац био обузет народним говором и толико је заборавио на прави значај тога слова. Слово ѥ долази само један пут у вриједност є (именовали); наличност на глагољицу осим у слову ѣ = ꙗ види се и у броју, гдје ҡ по глагољски долази за 1000. Рукопис је писан чистим и лијепим читким писмом, облика скорописнога; ријечи су исписиване цијеле, а гдје би у ријечи врло познатој било скраћење, није то биљежено озго никојим знаком, него су просто слова изостављена. Ја сам исписао таке ријечи у цијело. На два три мјеста ми је остао смисао нејасан, и нијесам се могао помоћи ни И. Кукулевића пријеписом. То је у овом: **нась двадесете ѿ двнадесете племенꙋ ѡсидьници хливаньсци** — и у овом: **ѡд донию дꙋ дилꙋ ѿ дꙋмрьтьнию греде Рꙋпара Юрѣѣ дитьци пето ꙋже**. Ако се **ѿ двнадесете** не може прочитати **ѡт .д.-ꙋ на десете**, гдје би **четыри** имало облик дуала по народном језику, што би ишло и у читање **ѡд донию дꙋ дилꙋ** као: **ѡд донию .д.-ꙋ дилꙋ**; онда ја за сад не знам, како би се та нејасна мјеста разумјела.

Печат је утиснут у жутоме воску и има двије стране, а виси на средини пергамена на којем је писана диплома, о узици састављеној из више конаца загасито црвене свиле. Са свијем је једнак с печатом који је на факсимилу дипломе краља Стефана Томашевића од 22. Авг. 1446 године штампане у Archivu, само није добро сачуван, јер је једним дијелом крњ.

У Биограду 1. Јан. 1868.

Стојан Новаковић.

Ва име ѡца и сина и сьветога дȣха аминь. Ми Стипань Ѡстоѣ по милости господина бога краль Срьблемь, Босни и Прѣморью, Хȣмьсци земли, дольниме краемь, западьниме странамь, Ѹсорѣ и Соли и Подрѣнью, и кь томȣи, на веће и на више споминамо и даемо видити всакомȣ чловикȣ комȣ се досьтоие, да егьда господь богь прѣиниче са вишьнаго господства своего на мене раба своего, и ȣчини ме наслидьника и господина ва землахь родитель и прародитель моихь, творен милости и записаньѣ виринимь слȣгамь за вирна пoслȣженьѣ; на властито кралевство ми ѿ срьца хотеће доброволно платити воеводи Хрьвою и неговȣ синȣ кнезȣ Влоши и иню ѡсталомȣ тко би биль, и ми хотеће доброволно да нимь бȣде трьдо, нима и иню осталомȣ, ȣписахь подь мою срѣдьнȣ печать отворена два листа: едань Вȣкьмирȣ Семьковићю и Вȣкȣ Нимичићȣ и жȣпанȣ Радою, да ною ȣ Хлиньно и да зьберȣ владанье к себи: ѡсидьнике, племените люди, ине врьсте добре люди, кои би се ѡньди прѣмирѣли, да ихь питаю до нихь роте, тко би кое

племьцинє ѿ корена ȣ Хливаньской врьховини и ȣ жȣпи. почаньше ѿ Ꙁакода до врьховинє цю прѣстои градȣ Бисьтрѣчькомȣ, навластито када посла Ловȣшь краль два десети и .д. ротивь на моћехь поставити всакога ȣ нихь правини, надь чимє тко ста ѡньдаи ȣ оно врѣмє, єрє Лоȣшь краль ваꙁда лȣблаше правдȣ сь нашими прьвими. А ȣписасьмо ȣ дрȣги листь ка вьсимь ѡсидьникомь племенитимь лȣдемь и капитȣлȣ ȣ кога лєжє лєништроми исьписани ѡнихь ротьниковь, да повидȣ право, цю єсть тко ȣ Хливьни. И ѡсидьници, ꙁговорѣвьше се и сьтрьнєћє се єдьнимє гласомь с капитȣломь, послаше кралевьствȣ ми, ȣписавьше ȣ отворенȣ листȣ подь петь на десетє печатьми, ꙁа єдьнȣ с нашими лȣдьми коє бихомо послали мєȣ не говорећє єдьнимє гласомь: господинє, прѣсегли сȣ наши прьви прѣд оними двадесети и четирьми; кони тоган по смрьти нихь, ми дица нихь, два крать нась дванадесетє ѿ дȣнадесетє [1]) племенȣ ѡсидьници хливаньсци, именȣє се всаки своимь имепомь и свидочише прѣдь нами: єдьно Влатко Ранчићь ѿ Бистрѣцє, дрȣго Галȣпь ѿ Врьдовь, третиє Братько Влашьчићь ꙁ Доброг, а четьврьто Вȣчихна Мратиновићь иꙁь Мишь и Прѣдисавь иꙁь Вражерань [2]) и Ȣгрѣнь иꙁь Ꙁлбрьдиѣ, Драгошь и Сьтоємарь и Юран Сȣчьчићь иꙁь Орьврȣсь, Ȣтихь Ђрьчићь ꙁ Гребаць, Цвитимирь ись Кабланићь, Воинь ꙁ Бисьтрѣцє, Скоровои с Врьбовина, присегьше свидоквюћє чисто и право стрьнєћє се

---

1) Овако пише и не знам управо шта је. Миклошић, држећи да је у оригиналу ѡдȣнадесетє раставио је овако ѡ-д-ȣ на десетє, што није ни мало јасније од онога. А што ћемо, кад је напријед ѿ мјесто ѡ. Како ја мислим о томе, казао сам напријед.

2) *р* послије *В* надметнуто је над *В*.

с правими лепитроми, говореће: Господине, ѿ корена ичере ино ние Хливьно ни градь бисьтрѣчьки, ѿ Ꙁавода почальше до Крьховине него твоега прьвога: било и сада твое; колань е држати, колань е ѡдати, иꙁьнамьше ȣ ѡсьми селихь вимо[1]) Конхьинића третьѣника и ѡд опене естьта два дила ѡд ѡдȣмрьтина Галешинь и Бȣбанинь, комȣ е ти дашь, и то сȣ ѡна села ȣ кихь е всимь Конхьинићемь диль ѡд третине третина, и сь тими сȣ били градȣ кметие, и то сȣ ѡнаи села: прьво ȣ Бистрѣци ѡд третине третина, ȣ Ꙁагорѣчахь толикое, ѿ третине третина, ȣ Тȣрахь толикое, ȣ Сьмрьчахь толикое, ȣ Трѣбнићихь толикое, ȣ Крьтьцихь толикое, ȣ Кокошеглавьцихь толикое, ȣ Ѡкȣꙁьлнићихь толикое, а ис тога и ись третине ѡд опию дȣ дилȣ ѿ дȣмрьтьнию[2]) греде Рȣпара Юрѣ дитьци пето ȣже. А ино иꙁьнаиде чисто кралевьстко наше, да е наше госпоцко ѿ корена и градь и жȣпа, и ѡдати и дрьжати, и да воли смо гласȣ нашемȣ да цвате ѿ послићьнихь кои бȣдȣ, и да дȣши не бȣде противно, тои наидосмо[3]) чисто. И не попȣщаюће ѿ срьца нашега вирнихь слȣжабь и слȣженьѣ воеводе Хрькоѣ и кнеꙁа Блѡше, дахь мȣ и ꙁаписахь викȣ викома ꙁа племенито градь Хливаньски и са всомь жȣпомь и ꙁь дохотьци и сь трьговинами, почальше ꙁ доле ѿ Ꙁавода ȣ име: Крьдавь, Лишьћане, Ꙁабȣковне, Саиковиће, Малѣвне, Рȣѣне, Лȣчьинће, Чиховиће и всȣ

[1]) У Миклошића вр. 6. стр. 246. стоји мјесто ове ријечи кь име. У оригиналу пише овако, тако јасно, да се друкчије прочитати не смије.

[2]) Ово неколико ријечи што се не разумију, од слова до слова овако пишу: ја напријед огледах наћи им смисла.

[3]) Погрешком пише наидисмо.

Врьховниȣ хливаньскȣ, да є реченомȣ воєводи Хрьвою и кнеꙁȣ Балши и нию послићнемȣ ȣ вике викоме ꙁа племенито, и о се ωдȣмрьти, иꙁьналмьше ѿ третине третинȣ що є Конхьнић ȣ них селих, иꙁалмьше пето ȣже Рȣпарѣћа, како смо прьво именовали иꙁьналмьше що є годире Стипана Добрѣновића ꙁ братомь са Аньдрѣашемь и стрѣцемь с Юрьсмь и нихь послићни що би дрьжаль; а нио все ꙁ горе речено воєводи Хрьвою и кнеꙁȣ Балши и нию послићнемȣ ȣ вике ꙁа племенито; а томȣ свидоци и рȣчин(ц)и властеле наши: ѿ Босне: кнеꙁь Павль Радиновић ꙁ братьωмь, кнеꙁь Мирко Радоєвић ꙁ братьωмь, воєвода Саньдаль ꙁ братьωмь, тепачиѣ Батало ꙁ братьωмь; ѿ Хȣмьске ꙁемле: воєвода Радичь Саньковић ꙁ братьωмь, воєвода Вȣкашинь Милатовић ꙁ братьωмь, кнеꙁь Юраи Радикоєвић ꙁ братьωмь; ωд донихь краи: Владисавь Дȣбравьчић ꙁ братьωм; ωд Ȣсоре: воєвода Вȣкьмирь ꙁ братьωм; ωд Подрѣньѣ: Драгиша Диничић ꙁ братьωмь. А томȣи прѣставь ωд двора: Юраи Драгићевић ꙁ братьωмь, а ѿ свонти: Хрьватинь Смокьвић с братьωм. А тко ће сие порећи, нась али нашихь послићнихь, да є проклеть ωцемь и синомь и сьветимь дȣхомь и .д.-ми еваньћелисти и .вї. апостолома и .о. иꙁабранними и всими Богȣ ȣгодивьшими, и да є прѣчесьникь Юди. Писано на стольномь мистȣ ȣ Сȣтисци месеца Декебра .и. дьнь рошьтва .ѵȣ. лить. Вȣкорић диѣкь.

КОЛИКО И КАКВИХ ЖИВОПИСНИХ СЛИКА

ИМА У БЕОГРАДСКИМ ЈАВНИМ ЗБИРКАМА.

I.

Са уметничког гледишта сматрајући збирку живописа у народном музеју, врло мало слика одговарају мети уметничкој. С тога држим да збирку живописа у музеју за сада сматрати можемо само као смесу између многих других прибора музејских, а никако као хранионицу живописне уметности. Са овог гледишта многе слике, и ако не заслужују да по уметничком суду буду храњене у народном музеју, опет могу бити од историчне вредноће, што је свагда од користи за наше потомство, ако им сачувамо. Има у музеју слика, које нити уметничке нити историјске вредности имају; али ипак држим, да и ове ваља сачувати, да виде потомци наши, како је у нас стајала живописна уметност у данашње време.

I. Највећу количину живописа сачињава збирка покојнога живописца Димитрија Аврамовића. Већином од њега самог живописана, осим неколико старих слика, које, држим, да су из талијанске и нидерландске школе.

Оригиналних слика од Аврамовића има . .	21. ком.
Копија по разним уметницима	32.
Старих слика, од непознатих уметника. .	11.
Свега у целој збирци . .	64. ком.

II. После ове по количини долази збирка кнеза Александра, живописи Уроша Кнежевића. Састоје се понајвише из портрета оних јунака, који се борише за ослобођење Србије.

Збирка ова има свега слика . . . 25. ком.

III. За овим долазе слике које је послао у народни музеј г. Настас Јовановић. Него почем су својина поменутог господина не зна се које ће одових припасти или припадају народном музеу. Малане су све скупа од бечког живописца А. Беса, а представљају чланове из породице нашег владајућег дома, осим Книћанина.

Свега их има . . . . 8. ком.

IV. На послетку долазе слике, које су доцније или за музеј набављене, или од појединих особа подарене. Међу њима има портрета и догађајних слика. Већим делом као живописи уметнички заслужују призрења.

Свега их има . . . . 18. ком.

Једна слика која је рађена пастелом . . 1. ком.

19.

Дакле кад се саберу сва четири броја

по — I. II. III. IV. — онда

излази целокупни број . . . . 116. ком.

Осим живописа има у народном музеју ствари које спадају у ред вештина. Две литографије, један у акварелу руком рађени рад, један барелијев и две бисте од гипса.

Сад долази на ред да кажем коју опширније за све ове четири збирке.

I. Збирка Димитрија Аврамовића.

Међу његовим сликама има једна количина од 29 слика, које су рађене као штудије из глава, што је покојник све у школи Амерлинговој радио. За то међу њима има и копија по Амерлингу. Ја овде сматрам за копије само оне, за које знам да су оригинали Амерлингови. С тога ћу копије и оделити од Аврамовићевих оригинала.

а.) Ово су Аврамовићеви оригинали:

1. Штудија човечије главе, готово без бркова, са црном пошом без јаке; добро је моделирана, а доста добро и цртана; колорит је доста топал — по маниру Амерлинговом.

2. Детиња глава јако у сенци, с белом марамом; много је финоће, а сенка је лепо изведена и прозрачна; цртана је добро.

3. Штудија девојачке главе; пуштене су јој плетенице до по лица; има на врату зелену мараму. Обична слика.

4. Женска глава у профилу; до по лица спуштене су јој витице; у ушима има обоце. — Обична слика.

5. Женска глава у профилу па гледа преда се; кудре јој падају на лице; доста добар цртеж; — колорит је хладан.

6. Девојачка глава са спуштеним плетеницама што се повијају за ушима; види јој се и коњђа; поглед јој оборен доле. Прилична слика.

7. Женска глава, en face, у тавно црвеној марами; смеђа у лицу. Доста лоша слика.

8. Женска глава у профилу (с обореним погледом);

голим вратом; има црну хаљину, а коса јој је на румено жута. Слаба слика.

9. Глава једне девојчице у профилу с обореним погледом; плетеница јој прелази преко лица па је сведена у коњу. Лепа нежна слика, а лепо је и цртана.

10. Глава девојчице која гледа преда се; лице је окренуто на три четврти; с обе стране виде се витице што су преко лица повијене. Нема коње. Прилична слика.

11. Три четврти главе од женскога лика; гледа више себе; коња јој стоји високо горе; има жуту хаљину а на врату зеленкасту пошу. Доста добра слика.

12. Женска глава en face; има на врату плаву мараму. Рађено је са свим хладно.

13. Штудија женске главе; по глави је увијена марамом; од лика је нешто више од профила; гледа преко рамена; изгледа као да није довршена. Као живопис није ништа особито.

14. Женска глава; нешто више од профила; смеђа у боји, а уз лице пале витице; у белој марами. Прилична слика. Довде је све у Амерлинговој школи рађено.

15. Портре лица доста у годинама; без браде и бркова; види се да је доцније рађено, јер се колорит и цртеж сасма одваја од пређашњих штудија. У опште портрета што даље долазе несу од вредности онаке као што су штудије.

16. Портре игумана Хаџије из Вољавче, добро цртано, али колорит са свим монотон.

17. Портре Исаиловића, без колорита, но добро цртано.

18. Портре Симе Милутиновића; слаба слика, моделисање је веома слабо; пропорција и колорит може поднети, али од хармоније ни спомена.

19. Портре Јоакима Вујића; пропорција према телу рђава; колорит приличан; експресија лица без замишљаја.

20. Портре Петра Тополца буљукбаше, прилична слика.

21. Портре Вука Караџића. По моме мишљењу између Аврамовићевих портрета што су у музеју једна је од најбољих слика. Топал колорит. Пажено је на хармонију; меко и добро моделисано, а и цртеж је приличан.

б.) Аврамовићеве копије по Амерлингу.

22. 23. Штудија мушке главе у два екземплара, у профилу и три четврти, оба у бакенбарту. Лепа лица и добро копирана.

24. Мушка глава, бледо црномањасто лице; с коврчастом косом. Добро копирана.

25. Мушка глава у три чечтврти; лице смеђе с брковима и брадом са стране. Слаба слика.

26. Бело-плаво женско лице у три четвртине: гледа горе; у коврчастим витицама; коћа јој је узвишена високо. Лепа копија.

27. Женска глава, Талијанка; црномањаста је с белом марамом на глави. Добра копија.

28. Женска глава, представља једну од оних Словакиња што пиљаре у Бечу. Лепа штудија, а при том и копија је врло лепа.

29. Портре с наочарима; по свој прилици биће

портре од Амерлинга, па је по њему Аврамовић и копирао, и урађено је добро.

30. Штудија детиње главе; преврaћено гледа горе; профил; лепо моделисана глава.

31. Глава младића; више је нешто од профила; у белој поши; прилична слика.

32. Штудија женске главе, али не довршена; у профилу је; цртеж особито фини; коса спуштена преко ушију; доста мека. Штета што није довршена.

33. Штудија тако исто недовршена; глава женска; узето нешто мање од профила и с витицама. Лепа и фина слика у цртежу.

34. Женска глава; готово en face; у лицу црномањаста; до по лица витице: има на врату траку од црне кадифе. Лепа копија.

35. Глава спавајућег детета — не довршена.

36. Младићка штудија: мало више од профила; има на врату црну пошу.

в.) Копије Аврамовићеве које је по разним вештацима радио.

37. Штудија плавог девојчета; три четврти лица: гледа преко рамена; лепим је колоритом рађена, а и манир је добро погођен према оригиналу. Копија је по славном шпанском живописцу Веласку. Оригинал исте слике налази се у академичкој збирци у Бечу.

38. Штудија; плаво девојче с опуштеном косом; има румени цвет у глави. И ова је копија по Веласку, али много лоша копија од прве.

39. Плаво женско лице као штудија, са три четврти лица; са плавом кудравом косом, која је иски-

ћена белим пантљикама; копија је опет по Веласку и са свим обичне вредности.

40. Црномањаста женска глава, копирана по чувеном нидерландском живописцу Рембранту. Оригинална слика налази се у академијској галерији Санкт Ана, где је у великом формату до колена измалана. Као што сам навео, наш је вештак само главу снимио, и то доста верно.

41. Портре Рембранта. Оригинал је самог Рембранта. Налази се у царској галерији у Бечу у Белведеру, у одељењу нидерландске школе. Копија је једна од најбољих Аврамовићевих.

42. Један старац у црној капи. Мислим да је копирана по Ханзу Холбајну, млађем. Слика је лепа.

43. Једна алегоричка слика; на сред слике стоји путир, на коме се види неко портре, а око путира анђелчићи. Више шта о овој слици несам у стању рећи, само примећавам да живопис није од ефекта.

44. Портре Петровића ковача из Земуна. Копија је по ваљаном српском сликару Данилу Петровићу из Бечкерека. Према оригиналу доста је слаба копија.

45. Портре Доситија Обрадовића; копија је по познатој слици Арсе Тодоровића.

46. Портре цара Александра првог. Не знам по коме је копирао. Лако може бити да је по каквој литографији.

47. Портре фелдцајхмајстора барона Дуке. Исто тако не знам од куд је копирао.

48. Петар у тамници кога анђео изводи. Велика слика у природној величини, оригинал је живописан славним венецијанским живописцем Тинторетом. У

време, кад је Аврамовић копирао, налазио се оригинал у Бечу при Естерхазијевој галерији, у новије време, кад би свршена зграда акадмије пештанске, ималац Естерхазије поклони сву своју величанствену галерију академији; Аврамовић је ову слику са трудом и тачним цртежом копирао; али живи колорит Тинторетов, широка кичица, која је масе знаменито одлучивала једну од друге, лака и мајсторска лазура, која се на свим његовим иконама види — све је то на овој копији промашено. И то нас гони да мислимо, да Аврамовић за онда све све то ни познавао није.

49. Петар седи замишљен и наслонио се на руку, више њега стоји анђео и показује руком на страну. Копија је по Рафаилу Менгсу. Оригинал налази се у Белведеру. Врло слаб рад.

50. Једна старачка глава. Изгледа као да је из Холбајнове школе; али извесно не знам.

51. Бореас одводи Оритију, копија природне величине по Петру Паулу Рубенсу. Оригинал налази се у бечкој академичкој галерији. И овде дух и колорит композитора није схваћен, но опет много се више приближило у овој слици оригиналу, него у копији Тинторетова дела.

52. Адам и Ева у малом формату. Ако се не варам биће по Албрехту Диреру. Копија је слаба и без вредности.

53. Блудни син. Лепа копија по Помпеју Батонију. Оригинал налази се при царској галерији Белведеру у одељењу талијанске школе. У овој је слици много погођен манир поменутог вештака, цртеж и колорит лепо су изведени.

г.) Старе слике које такође припадлеже збирци Аврамовићевој.

54. Симеон како прима Христа у наручје. Слика је из италијанске школе; пуна ефекта; осветљење и хармонија красна, само колорит сувише превучен жутилом, а и цртеж није сасвим тачан. Чега ради рекао бих, да више нагиње у барок, и да не спада у време класичне талијанске школе. Него при свем томе, икона је лепа и заслужује да буде сачувана.

55—56. Две слике: Света тројица и Свети Фрањо. Чије су не знам. Но држим да су из Нидерландске школе. Слике несу од велике вредности.

57—58—59. Три слике од којих 57-а представља буру на мору, а две остале не знам шта су. Али и не вреде да се даље испитују.

60. Богомајка или мати дева. С лилијом у руци. Стоји на полумесецу који се савија око земног круга. Не вреди много.

61—62. Две слике: једна представља Христа као дете у кругу више лица, а друга богомајку са Исусом Христом. Обе су барок.

63. Свети Ђурађ на коњу; из новије бечке школе; доста лепа слика.

64. Тома пружа прст на рану Христову. Биће и то из новије школе, а можно да је и копија. Слаба слика.

II. Збирка кнеза Александра Карађорђевића.

Сва је збирка сликана г. Урошем Кнежевићем. Само су две слике копиране, као портре Доситија Обрадовића по Арси Тодоровићу и портре митрополита Петра по Аврамовићу. Остале су оригинали.

65. Портре Доситија Обрадовића, доста добро.
66. — митрополита Петра.
67. — Узун-Мирка.
68. — Јанићија Ђурића.
69. — Чолак-Антића, војводе.
70. — Петра Јокића Тополца.
71. — Младена Миловановића.
72. — Јеврема Ненадовића.
73. — Проте Матије Ненадовића.
74. — Хајдук-Вељка.
75. — Симе Ненадовића.
76. — Јакова Ненадовића.
77. — кнеза Алексе Ненадовића.
78. — Поп-Луке Лазаревића.
79. — Аврама Петронијевића.
80. — Стојана Симића.
81. — архимандрита Мелентија.
82. — слепца Ђура Милутиновића, Црногорца
83. — Благоја Жабарца.
84. — Радована Белопољца.
85. — Пљакићке, кћери Карађорђеве.
86. — Рајковићке, кћери Карађорђеве.
87. — Чарапићке, кћери Карађорђеве.
88. Костим на слици попадије из Тополе.
89. Костим на слици девојке из Сабанте (у јагодин. округ.)

Ове слике са историчког појимања врло су важне. Али са уметничког гледишта слабе су и по цртежу и по колориту и по схватању уметничком. Вођење светлости и разређивање од доброг је ефекта. Види се на њима свуда свесрдност и труд.

III. Збирка Настаса Јовановића.

Све сами живописи од А. Беса. При већини ових слика види се да их је уметник радио. У њима се огледа лепа техника, прецизан рад, цртеж, хармонија и пажљиво вођење светлости, али колорит у многим сликама остаје хладан; округлина при прелазима остаје често тврда; а што бих највише замерити могао, то је полет уметнички при схватању индивидуа, који је у многоме заостао иза његове технике. Најокруглија му је слика у музеју портре кнеза Милана.

90. Портре вођа Карађорђа. Копија коју је Бес снимио по слици, која је рађена у Русији.

91. Портре кнеза Александра Карађорђевића снимљено са природе.

92. Портре кнеза Михаила у млађим годинама.

93. Портре кнеза Милоша копирао по Ензлеу.

94. Портре кнегиње Љубице, копирао по срп. живописцу Ђурковићу.

95. Портре кнегиње Јулије, са природе рађено.

96. Портре кнеза Милана; рађено је по једној акварелној слици, која је заједно са кнезом Михалом око 39. године у Темишвару рађена. Тако је добра копија, да је у овој збирки најбоља слика.

97. Портре Книћанина, војводе српског, по фотографији снимљено. Такође лепа слика.

IV. Остале слике или су купљене за музеј или поклоњене.

98. Портре Мише Анастасијевића. Велика слика у природној величини. По нарочитом налогу правитељ-

ства израђено за музеј. Помажући се фотографијом живописао Стеван Тодоровић.

99. Портре краљице србске, жене Владислава Драгутиновића краља српског, кћери дужда Морозина који живљаше око 1293. — Оригинал налази се у Млецима, у палати Морозини. Са оригинала копирао је Скјавони. Подарила музеју кнегиња Јулија.

100. Портре Аврама Петронијевића што га је син му, г. Милан Петронијевић, дао за народни музеј израдити у великом формату. Живописао га Стеван Тодоровић.

101. Самсон Далилом издан. Копија по Петру Паулу Рубенсу. Израдио г. Никола Марковић и од своје стране поклонио народном музеју. Ово је красна копија изузимајући на неким местима цртеж, али је дух и колорит Рубенса лепо propраћен.

102. Битка принца Сугелијева код Београда. Копирао Паније Черутија по Хуктембурговом оригиналу. Слика се налази у краљевској палати у Турину. Подарила музеју кнегиња Јулија.

103. Рајић код топа. Живопис од Пухте академика минхенског. Доста лепа слика. Купљена је за музеј.

104. Ландшафт по Гауерману, од свештеника Димића из Баваништа, дилетанта. Као такав сваку похвалу заслужује, јер су детаљи израђени а и целина није лоша. Сам подарио народном музеју.

105. Распетије Христово од Димитрија Арамовића, купљено је за народни музеј. Једна од лепших слика које је Аврамовић малао.

106. Свети Сава такође од Аврамовића. Купљено за музеј·

107. Портре Ђуре Даничића. Живописано у млађим годинама од Стевана Тодоровића, који га је и подарио народном музеју.

108. Портре Вука Караџића у млађим годинама. Живопис од Лакатарија. Подарио музеју г. Милан Миловук.

109. Портре П. Ј. Шафарика у млађим годинама. Живопис такође од Лакатарија. Поклонио га Милан Миловук. Обе су слике лепе.

110. Портре Ђурђа Бранковића. Савремени снимак из патријаршије Сентандрејске. Живопис је од приличне вредноће, но штета што се не зна ко је радио.

111. Портре кнеза Милоша по Бесу. Копирао г. Урош Кнежевић.

112. Портре кнеза Милоша, по Енглеу. Копирао г. Урош Кнежевић.

113. Портре кнеза Михајила у младим годинама.

114. Портре кнеза Милана од истога. Обе рђаве слике.

115. Портре Карађорђа. Копија по руској слици од г. Уроша Кнежевића.

116. Портре Јеврема Обреновића, рађено пастелом, прилична слика. Од кога не знам.

V. Литографије и акварелни радови.

1. Манастир Манасија рађена по природи. Издана је 1858 године као корице за дело србских грађевина. Цртао Стеван Тодоровић.

2. Портре патријарха Рајачића. Издао и литографисао Настас Јовановић.

3. Плаштаница хиландарска. Копирао у акварелу

као факсимиле са оригинала учитељ цртања Шоле, али само у мањем формату. У оригиналу везена је слика на свили златом и сребром; а рад је удовице деспота Угљеше.

VI. Пластичне слике.

1. Кнеза Милоша биста, која је снимљена у гипсу са оригинала који је у карарском мрамору рађен.

2. Фелдмаршала Лаудона биста од Тера Коте.

3. Један барелијев, који беше факсимила на првој српској књигопечатњи.

II

ЗБИРКА КНЕЗА МИЛОША КОЈА СЕ НАЛАЗИ У ТОПЧИДЕРУ.

У овој збирци има четири оригиналне слике. Три су од Арсе Тодоровића живописца а четврта од Јована Стајића. Уз то има осам копија, које ће по моме мишљењу све бити малане Јованом Стајићем. Арса је на сваком свом раду потписао име, а Стајић се потписао само на своме оригиналу т. јест портрету. Ове слике свакако заслужују похвалу, изузимајући само две: свету Варвару као оригинал од Арсе Тодоровића, и Хебу, као копију од Стајића, које су од мале вредноће.

а. Слике од Арсе Тодоровића, који се васпитавао у живописној академији уметности у Бечу, а живео најпосле у Новоме Саду.

1. Слика Доситија Обрадовића. Да је заиста он сам радио сведочи нам његов потпис на слици: Arsenius

Theodorowits. 1817. Само није са природе: јер Доситије умрьо је 1811 — а знамо из мезимца Доситијевог, у предговору Соларићевом на страни 24. како је Арса Тодоровић Доситија живописао још 1794. године, по којој су слици све доцније рађене. По свој прилици морао је он са свога оригинала копирати, шта више могло би се рећи да је Арса више Доситијевих слика са овога оригинала копирао од којих има у Будиму, Карловцима и Новоме Саду, за које бих ја сигурно тврдио да их је сам Арса живописао. За то је свакако важно да је ову слику у Топчидеру он сам радио.

2. Распетије са потписом Arsenius Theodorowits. 1803. Може се слободно рећи да ово распетије спада у ред његових најбољих радова. Хармонија је дивна; колорит млого је топлији него у осталим његовим сликама а цртеж је доста добар. Начин представљања истина није оригиналан, јер се и код Чешљара, Крачуна и Орфелина исти може приметити, само што је овде моделисање боље, прелази мекши, и тон узет у октаву дубље. С тога и крепчија изгледа од пређашњих, јер је тим у потенцирању светлости задржао топлоту и хармонију. Према овим добрим странама губе се ситне замерке које би се имале противу предела и ваздуха што се могло и боље израдити. Слика је ова средње величине.

3. Света Варвара. У колико је распетије лепа и добра слика у толико је ова рђава, цртеж ништаван, колорит никакав, хармоније нема; а само у „експресији“ открива се по нека искра уметничког схваћања. Слика је у великом формату природне величине.

б. Слике Јована Стајића родом из Митровице, који је учио живопис у Бечу, где је и умрьо у 26-ој години 6. Јула 1824. Приметити ваља да је овај млади уметник показивао много талента у својим радовима; особито је цртао добро. У копијама његовим свуда се види строгост у снимавању, коју је најбоље постигао у слици „Ијо“ коју је израдио по Кореџију. Уплив тадашње бечке школе највише се примећава на његовом колориту који је сувише материјалан и хладан.

1. Портре самога уметника са палетом и кичицом у руци завијена руменим огртачем. Радио је сам собом у Бечу још као академичар; ваља да је радио у ранијим годинама.

2. Слика Јелене Форман (Formet), друге жене Петра Паула Рубенса. Оригинал је од самога Рубенса, али је тамо представљена целокупна у природној величини и по готову гола, јер само је мало загрнута загаситим пелцом. Због тога је слика и названа la pelisse. Оригинал налази се у бечком Белведеру у одељењу нидерланске школе. Стајићева копија само је до пола узета. Рад је добар. Особито му је колорит приличан што се у осталим сликама слабо примећава. Изузима се само још и „снетије.“

3. Давид и Абигаил. Копија по Гвиду Ренију. Оригинал се налази у пештанској Академији у галерији од Естерхазије. Копија је равна у величини са оригиналом, фигуре су природно велике но само до колена. Колорит је у овој слици хладан, пластика тврда а и хармонија блештећа. Цртеж је добар.

4. Амор који деље стрелу, назван Bogenschnitzer. Копија је рађена по Франческу Мацуони (на-

званом Пармецанино). Оригинал налази се у бечком белведеру, у одељењу талијанске школе. Копија је у опште прилична.

О овој се слици у оригиналу за дуго држало да је Корецио живописао, но у новије доба „Вазари“ изнео је на видик правога уметника кога сам и навео.

5. „Ијо“ оригинал је, живописан од Антонија Алегрија назваког Корецио. Налази се у бечком Белведеру у одељењу Талијанске школе. Представља по миту грчком кћер краља „Инахоса“, дражесну „Ијо“, којој је Зевс у виду облака долазио и т. д. Ова је слика по цртежу и изражају најбоље копирана, лепо моделисана; само нема оног топлог колорита који је код Кореција онако прозрачан и диван. Слика је половне величине.

6. „Сузана“ у купатилу, омања слика. Копија је доста добра, живописана је по Гвиду Ренију. Оригинал налази се у Лихтенштајновој Галерији у Бечу.

7. „Хеба“ са свим гола слика, па држи суд у руци, а на више стоји орао Јупитеров. Да ли је копија или оригинал не знам, но све заједно узевши ма да је природне величине, опет живопис није ствари.

8. „Помона.“ Копија је лепа; особито у пластици меко разрађена. Држим да је по Антонију „Франческинију“ малана, јер много наличи на његов манир живописања, но за цело опет не могу тврдити. Природне је величине.

9. Снетије. Копија по Анибалу Карачију. Оригинал налази се у бечком Белведеру. Ово је врло лепа копија. Моделисање и цртање врло је карак-

терно схваћено и са свим одговара оригиналу. Морам приметити у опште да су све слике а нарочито ова, из незнања слабо неговане, па их је тама попала. Све би готово потребовале најпре да се очисте па после да се нов „фирнис“ удари. У опште слике живописане зејтињавом бојом, ако се па њих не пази, губе првобитни ведри тон, а догађа се често и то да се незналачким чишћењем горња лазура или скине са свим или ишчезне понегде, те тако колорит бива грдно оштећен. Ваљало би дакле настати око тога да се у напредак брижљивије на њих мотри, или бар дотле, док се влада не осети побуђена, да обрати пажњу на једну од пречих потреба које су на реду, т. ј. да се донесе установе народне галерије за уметнички живопис.

Свршивши тако свој опширнији преглед свију појединих слика имам да речем још неколико у корист ове лепе уметности. Старати нам се ваља да уметнички живопис нађе корена и у нашој средини. Ваља једном прекинути толикогодишњу немарност којом се према њему тако јако огрешисмо. Крајње је време ту које нас опомиње да се прихватимо посла око установљавања основе за хранионицу — галерију — коју би после потомци по дужности допунили и даље развили. Ваља почети — јер године журно пролазе, па је после теже латити се посла кад много којешта једно друго сустигне. Ја не сумњам да ће сваки осетити радост у патриотском срцу кад види прибрана узвишена дела својих уметника. Онда ће га одушевити понос да није утонуо испод површине осталих срећнијих и напреднијих народа. С тога са усталачком енергијом

ваља сви да прегнемо да нам добије пристојну негу ова доста лабилна клица нашег живописа. Она је посејано семе којој ми можемо дати сунчане топлине да јаче порасте. Напустимо л' је сад, онда је жалосна известност ту, да ће бити сатрвена у њезиним млађаним и непоузданим силама. А ослањати се на време крајња је бесмисленост. Време никад није подигло уметност. Главни су фактори стална воља и свесрдан рад.

Наша галерија могла је до данас бити на много светлијем ступњу. Има много драгоцених ствари које су ту — али их ни до данас нема у њезиним збиркама. Тако је и наш стари живопис врло слабо заступљен. Истину рећи и нема га. Да се поле постарало могло се без великих жртава доћи до свега онога што данас ишчезава или влага спира са зидова наших старих манастира. Лик високог Стевана из Манасије, слика Успенија што је у Жичи заједно са оном тако ретком и драгоценом сликом што је под звонаром, и многе друге слике из наше најстарије школе — не обричу нам дугога опстанка на угледу и ми их опет равнодушно пуштамо да их покрије пепео прождрљивог времена.

Покушаћу овде да учиним распоред по коме би се уредила хранионица живописа.

По моме суду ваљало би разредити целу галерију у два одељења. У прво да дођу страни радови од разних школа заједно, а у друго одељење чисто српски радови који би се имали поделити за сада у четири пододељења, па у прво: да дођу слике из Старе српске школе која је продужење карејске школе у Светој гори; (обухвата време од дванаестог па до петнаестог столећа); у друго: Приморска, која је

образована упливом суседне Италије (обухвата време од 15-г до 18-г столећа); у треће: Фрушкогорска коју су развили ученици из ондашње бечке академије (обухвата време од осамнаестог до половине деветнаестог столећа); у чврто: најновија, која се свакако разликује од остале три, али више шта не да се о њој рећи, почем је тек у своме зачетку.

Пошто би се у овај систем довеле све слике, онда би свака добила своју особиту нумеру, и после би се склопила књига где би биле у потпуној прегледности, да се не би морало сваком приликом казивати гледаоцима, што на послетку долази сувише досадно.

У Београду.

Стеван Тодоровић,
живописац.

НАСРТАЊА РИМСКИХ ПАПА

НА

СРПСКУ И ХРВАТСКУ ЦРКВУ.

У првој половини VII. в. Срби и Хрвати [1]) пређу из северних закарпатских крајева из тако зване Беле Србије и Беле Хрватске на балканско полуострово и густом масом заселе северо-западну чест његову, у којој су још од вајкада, као и у старој доњој Мизији и Тракији, живели Словени упоредо с Трако-илирским племенима. Срби заузму источну чест старе Илирије, или садању Србију, Босну, Херцеговину, Црну Гору и јужну Далмацију, а Хрвати поселе се на запад и заузму садању Далмацију, Истрију и Хрватску. [2]) Одмах по доласку свом на ново место, они по старању императора Ираклија, приме хриш-

[1]) Срби около 636, а Хрвати около 634.

[2]) Constant. Porph. de adm. imp. cap. XXXII, pag. 81. 82. in Corp. script. hist. Byzant. tom. XXIII. edit. Venet. Striter: tom. II. pag. 153. Границе српске, као што нам прича Костадин порфир. биле су следујуће: на северу река Сава, која је делила Србе од Хрвата, на западу, Срби су граничили с Далматинским Хрватима, и то горским ланцем који дели реку Врбас и Босну на две равне чести, и даље на југ такође ланцем где извиру река Врбас и Рама; одатле се граница пружала дувљанском пољаном к Иматском језеру, и од њега натраг к ушћу Цетиње; на југозападу, пружало се Јадранско море, а на југо-истоку биле су горе, простирући се од Антивара до скадарског језера, река Дримац и језеро Плавно; на истоку Срби су граничили с Бугарима идући обалом Ибра и српске Мораве. (Шафарик. Славян.

ћанство од римских свештеника, који су нарочито за то изазвани били из Рима. [1]) Но римско духовенство, није у стању било обратити све Србе и Хрвате у хришћанску веру, јер многи из њих не разумевајући латинске проповеднике не хтедоше се крстити, и осташе по пређашњем идолопоклоници. Шта више и ти који су се крстили, почну се опет мало по мало враћати својим пређашњим обичајима, по томе што несу разумевали ни богослужење, нити пак проповед својих нових римских пастира. Таким начином, не гледајући на толике трудове римског духовенства, особито Јована равенског, архијепископа сплитског, после кратког времена хришћанства међу Србима и Хрватима са свим нестане. [2]) Папа Григорије VI. по молби Хрвата пошље по други пут свештенике да их крсте, и да утврде и власт папску над њима, но и тај други покушај не испадне за руком. [3]) Хрвати, обраћајући се

древ. перев. Бодянскаго, том. 2. кн. 2. стр. 426. 427.) Границе Хрватске, као што прича Костадин, биле су: на југу — река Цетиња и вароши Лимоско и Ливно, на истоку — река Врбас. с варошима Јајцем и Бањом Луком, на северу — Драва. Куна. варош Албулом и река Арсија у Истрији, а на западу јадранско море. Одмах чим су Хрвати заселили те пределе, они се разделе на два кнештва — далматинско-хрватско и посавско-хрватско; последње налазило се у Панонији, и главна варош у њему био је Сисак. (Слав. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 4.) Осем хрватских кнежевина била је још и далматин. општина, коју су Хрвати тек после задобили. Она се састајала из следујућих вароши: Rausium (Рагуза), Aspalathum (Сплит), Terangurium (Трогир), Diadora (Задар, Jader), Arabe, (Роб), Becla et Opsara (осерv.) Const. Porph. de adm. imp. cap. XXIX. pag. 72. in Corp. kr. hist. Byzant. tom. XXIII. Venet.

1) Const. Porph. ibidem. cap. XXXI. XXXII. pag. 80—82.

2) Farlati Jllir. Sacr. tom. III. pag. 39—41.

3) Const. Porph de adm. imp. cap. XXX. pag. 78. iu Corp. scr. his. Byzan. tom. XXIII. Jllir. Sacr. Farl. tom III. pag. 48.

к папи, са свим су о другом мислили. Њима је нужна била одбрана и помоћ, и они су држали да ће им папа у томе помоћи, па се за то и обрате к њему [1]). Кад је опасност прошла, они одмах забораве на папу и 867. год. заједно са Србима пошљу депутацију к императору Василију Маћедонцу и замоле га да им пошље свештенике који ће их крстити и научити вери Христовој, но не из Рима већ из Цариграда. Представници српски и хрватски примљени буду у Цариграду с радошћу: Василије одмах пошље у Србију свештенике и заповеди Хрватима да изберу себи кнеза из те фамилије, коју они највећма поштују и уважавају [2]).

Кад су грчки свештеници дошли у Далмацију и Србију, народ с радошћу пођe за њима и крсти се. При првом крштењу примећавало се равнодушије, при последњем њега није могуће било приметити. За кратко време готово сва Србија и Хрватска просвете се светом учења Христова; за кратко време у њима

---

[1]) Около њега 789 г. Франки завладају Далмацијом и почну притешњавати Хрвате. Тако је то трајало до 825—830. г. т. ј. до кнеза Порине, који се около тог времена обрати папи за помоћ и подигне Хрвате против Франка. Jbid. et Einh. Vita karol. ap. Pertz 1, 451. види, Слав. Древ. Шаф. т. 2. к. 2. с. 9. 10.

[2]) Const. Porph. de adm. imp. cap. XXIX. pag. 72. in Corp. scr. his. Byzan. tom. XXIII. Const. Porph. in Vit. Bas. Maced. cap. LIX. pag. 134. тамо, tom VII. Georg. Cedr. tom II. pag. 576. 577. Zonar, tom. II. pag. 169. 170. Const. continuat. (scr. post. Theoph.) pag. 52. Stritter. tom. II. pag. 154. 398. 399. Farl. Jllir. Sacr. tom. III. pag. 57—59. Код Срба владао је у то време Мунтимир, а хрватским кнезом био је Сдеслав (види Слав. др. Шаф. т. 2. к. I. стр. 414. к. 2. стр. 16. 17.) Шафарик говори да су само Срби послали депутацију у Цариград к Василију маћ. и молили да им пошље свештенике; но Костадин порф. јасно говори, да је депутација праћена била и од Хрвата и од Срба. То исто говоре и други историци, н. пр. Штритер.

распрострањени буду обреди источне цркве, заведено богослужење на словенском језику, [1]) установљена јерархија, и назначене границе митрополијама и јерархији [2]).

Таким начином Срби и Хрвати сами се предаду у руке цариградском патријарху, и последњи имао је пуно право примити их себи и управљати свима црквама како хрватским тако и српским. Доиста, не само Срби и Хрвати, још пре него што су се и упознали с хришћанством, но и сами најжешћи противници његови — Нерећани добровољно су примали хришћанску веру од грчког свештенства. Шта је дакле тако вукло Словене илирске к Цариграду? За што се они тако једнодушно и у једно исто време окренуше к источној цркви? Разуме се, препорођај грчког господарења

[1]) Diocléat apud Schvandtn. III. pag. 480, види Мацијевског Pametnikè o dziejach Slovian. 1. pag. 117. Сл. др. Шаф. т. 2. стр. 17. (књ. 2.)

[2]) Диоклијски (Дукљански) свештеник (XII. в.) прича, да је уређење епархија и устава црквеног било дело дувљанског сабора. „Тада, говори он (кад се већ распространило хришћанство међу Словенима), по прозби кнезова, српског и хрватског, папа (т. је патријарх), и грчки император пошљу к њима епископе и мудре људе, и кнез их прими на далменском пољу (Dalminium, сад Думно или Дувно — поље у Херцег.) и сазове ту сав народ српски, па и те који су словенским језиком говорили и учине сабор: 8. дана већали су о закону божијем, о св. писму и о стању цркве, 4. дана о власти кнежевској, о банима жупанима и сатницима и о стању државном. Оснују епархије и границе њине... Српског или дукљанског епископа произведу за митрополита, и предаду му на руковање следујуће цркве. Antibarium (Антивар), Buduam (Будва), Ecaturum (Котор), Dolcignum, Scadram (Скадар) Drivastum (Polletum Sorbium) сопствена Србија, Bosnium (Босна), Tribunium (Травунија), Zaculmium (Захолмија), види Illir. Sacr. Farlati tom. III. pag. 58. 59.

на јадранском мору, политичка свеза Срба и Хрвата с Цариградом, — то су ти узроци од којих је зависило зближење Срба с Грцима. Може бити да је и сам Василије био Словенин или бар усцитан међу Словенима (у ропству код Бугара), но свакојако лични aукторитет Василија имао је у то време велику вагу код илирских Словена. Благодарећи њему и грчко духовенство могло је чинити од Срба и Хрвата што је хтело; и оно се доиста показало у томе исто тако као и римско. Зна се, да су Грци гледали на друге народе као на варваре, дакле и илирски Словени потпадну по мудровању грчких попова под ту исту категорију, и све усиљавање своје употребе на то, да распростране међу њима Христову науку и богослужење на грчком језику. Но Срби и Хрвати, по својој урођеној тежњи к своме, по свом здравом смислу и по својој жељи, веровати само у то, што је за њих разумљиво, одлуче се од Грка, оставе цркву и попове грчке и заведу на ново своје пређашње идолослужење. Тек с појављењем Ћирила и Методија на балканском полуострву, почиње се распрострањавати хришћанство међу Словенима тако као што треба и тек њима испаде за руком да улију у срце Словена љубав к православију, које је тако силно послужило не само религиозном но и политичком развићу њиховом.

I.

Другом половином IX. в. почиње се за све јужне Словене нови и бољи живот духовног просвећења. Нови учитељи словенски св. Ћирил и Методије сво-

јим апостолским служењем повејаше на Словене новим духом и новим успесима у вери Христовој. Све што је промислу могуће било дати бољег и племенитијег, све је то улито било у њино срце и душу. Рођени од Словена и гајећи још од колевке у својим грудима тежњу к своме, они су у исто време свесни били тог посла за који су се примили. Под упливом њиним у IX. в. међу свима Словенима почиње се брзо распростарњавати хришћанство — хришћанство, основано на унутрашњим начелима народности и вере, која је за тим прелазила и у сами живот народни. Превод еванђелија на словенски језик био је први сигнал уједињености свију Словена; њиног моралног и духовног узвишења и политичког развића. Јединство то било је од велике важности за све Словене и имало је велики утицај и на религиозно-црквени живот Срба и Хрвата. Премда словенски апостоли нису сами лично проповедали Србима, Хрватима, и Нерећанима, но за то дух њин био је свагда с њима и дејствовао је на њих: где се еванђелије читало на словенском језику, тамо је био и дух Ћирила и Методија. Богослужење на словенском језику већ је уведено било у Бугарској, међу панонским Словенима, и у Моравији; не треба се дакле чудити што га и Срби и Хрвати заволеше, кад је њима до сада проповедано било слово божије таквим језиком, који они нису никада ни чули а камо ли разумевали. Може бити, да су Ћирил и Методије путујући из моравског царства у Рим и били у Хрватској (Ћирил је ишао тим путем само један пут, где је у Риму и умрьо, а Методије че-

тири пута, и то два пут у Рим и два пут из Рима у Моравију), по у Србију они несу свраћали.[1])

Уз Србе и Хрвате, који су већ прешли били на страну православија, придружи се — у то кратко време — и тако звана далматинска општина, где је богослужење свршавано било на латинском језику. Ми не знамо кад је се и из каквих побуђења и да ли још за живота сплитског архијепис. Ђорђа или после његове смрти 878 г. — Далмација отргла од папе и ступила у блиске одношаје с аквилејским патријаром Валпертом, ревносним браниоцем источне цркве и цариградским патријаром Фотијом, но знамо само то, да је папа Јован VIII заповедио Далматинцима под страхом анатеме да се врате натраг у лоно римске цркве, и говорио им да се не боје да ће им Грци и Словени моћи у томе стати на пут [2]). Далматинци се на први мах успротиве и не послушају папу. Нови архијепископ њин Марин, будући рукоположен од аквилејског патријара Валперта, такође се није изнајпре саглашавао, но после кратког времена, они се предомисле и врате опет у лоно римске цркве.

[1]) Луције и Дукљански летописац говоре, да су и Срби и Хрвати просвећени били Ћирилом и Методијем, (Farl. tom. III. p. 58, 59. Гиљфер. Письма стр. 70. и даље), но њима не треба веровати свагда. Можда су Ћир. и Мет. доиста проповедали слово божије и Србима и Хрватима, као што и Фарлати говори, но Далмација, где су они били, још није то исто што и Србија, па за то не треба веровати ни Фарлати, кад он, оснивајући се на горњу двојицу, говори да су Словенски апостоли доиста били у Србији и тамо проповедали слово божије. Illir. Sacr. Farl. tom. III. pag. 64.

[2]) Patr. cu s. compl. tom. CXXXVI. col. 846. 847. Joann, VIII epis. CCXXXIV. Illir. Sacr. Farl. tom. III. pag. 73. 77.

рекло, језик и предања, вукли су Далматинце више к Италији него ли к Словенима и они по самој природи ствари одлуче се од њих и пређу на страну запада.

Угледајући се на Далматинце[1]), Хрвати далматински такође, около тог доба, пређу на страну западне цркве. Хрватски кнез Бранимир, убивши пређе владајућег Сдеслава[2]), и видећи свој рђави положај, одмах чим ступи на владу, пошље ново-изабраног епи-

---

[1]) Не ће сувишно бити ако кажемо овде неколико речи и о далматинској општини. Ми већ знамо из каквих је вароши и острва она склопљена била и чиме се разликовала од хрватске. Општина та насељена је била грађанима, који су водили своје порекло од гордих Римљана и говорили језиком латинским или боље рећи талијанским. Главна варош у њој био је Сплит, у Римљана Spalatum. у Костад. багр. *Ασπαλάθον*, талијанци га сад зову Spalatro,. Њу је основао импер. Диоклицијан као замену старе вароши Солоне на ушћу јадранског мора. У Сплиту је седео архиепископ и митрополит далматински и одликовао се својом римском образованошћу и особитом преданошћу римском папи. Сплићани, бојећи се да се Словени не осиле, непрестано су били с њима у непријатељству и старали су се да распростране међу Словене римску образованост, латински језик и обреде латинске цркве. Борба та била је чисто религиозног карактера. Римске папе, желећи присаједините хрват. цркву к римској, свагда су се најпре обраћали Далмацији и тамо тражили људе за свој посао. Треба истину рећи, Далматинци су имали здраво велики утицај на Словене, јер помоћу њиним папе су у многоме успевали, па најпосле покорили и саму Хрватску свом апостолском престолу: Словени се нису ни од куда могли падати такој несрећи као од Далматинаца и у томе уверава нас и сами расположај вароши у којима су они живели. Примечателно је то, што после покорења Хрватске папском престолу, Далматинци и сами не подозревајући, почињу се мало по мало словенизирати и прелазити на страну својих дојакошњих противника. Искључењем били су само: Сплит Трогир и Задар, који и дан данашњи не могу да се поправе и да дођу к себи....

[2]) Месеца Маја 879. Сл. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 18.

скопа нонског Тодосију [1]) к папи с молбом, да га овај прими заједно с народом хрватским у лоно римске цркве и под покровитељство блаженог Петра. Папа Јован VIII. разуме се обећа му то покровитељство. „Ми те примамо, писао је папа Бранимиру, с отачаском љубављу као вазљубљеног сина нашег, враћајућег се к престолу апостолском, у лоно матере твоје — св. римске цркве. Ми те примамо у своја наручја и ради смо да ти покровитељствујемо нашом апостолском влашћу, да би благодет и благослов Бога, св. апостола Петра и Павла и наш био с тобом и сачувао те од свију јавних и тајних злотвора твојих. На вазнесење господње, у време сјајне и величанствене службе, ми подижући руке к небу, над олтаром св. апостола Петра, благосиљамо и тебе и сав народ твој [2]).“ „Ми ти отварамо наше срце и примамо те у наручја своја, писао је папа нонском епископу Тодосију, — и саветујемо те, да не идеш странпутицом и да не иштеш благодети епископске против установа отачаских. Врати се с готовношћу у лоно апостолског престола, где су се и до тебе епископи учили медоистичућим догматима божаственог закона и добивали

[1]) Нона, по својој прилици — околина садашње Нине (на острву). на заливу пунтадурског канала (Слав. др. Шаф. т. 2 к. 2. стр. 31). После пресељења Хрвата у Далмацију, Нона је била главна варош у Хрватској, а после крштења Хрвата, у њој је живео и први архиепископ хрватски. Њему су дата била особита преимућства и право да може сазивати саборе. Сав дијецез нонски (хрватски) састојао се из 24. парохија, од којих, као што Фарлати говори, 14 биле су латинске а 10. источне вере. Illir. Sacr. tom. IV. p. 205. 206.

[2]) Joann. epist. CCXXIX. in Patr. compl. tom. CXXVI. col. 841. Illir. Sacr. Farl. tom. IV. pag. 207.

право вишег пастира: прими и ти епископско рукоположење од апостолског престола и од римске цркве, која је глава свима црквама, да би под влашћу блаженог Петра, и нашом могао боље и без страха управљати народом [1])." „Будући сте ви, писао је папа свом уважења достојном свештенству и свом народу хрватском, вазљубљена чеда наша, пожелели свом душом и свим срцем вашим вратити се натраг у лоно св. римске цркве, то се ми неисказано радујемо. Ми смо готови да вас примимо с отачаском љубављу у своја паручја, само ако ви до последка будете чували своју жељу и обећање. А ми подижући руке к небу, препоручујемо вас нашим светим молитвама Богу и благосиљамо сваким благословом духовним [2])."

Одмах после тог Тодосије отиде у Рим, где га папа Јован на ново рукоположи и пошље заједно с писмом к Бранимиру. У писму папа саветује Бранимира да чува покорност апостолском престолу и да прими покровитељство и заштиту бл. апостола Петра, и да пошље у Рим своје људе ради коначног присаједињења хрватске цркве к римској [3]).

Не зна се да ли је Бранимир испунио жељу папи и послао у Рим своје посланике, но да је он себе рачунао сином римске цркве, — то је за цело. Шта је

[1]) Тамо.

[2]) Epist. CCXXX. in Patr. curs. compl. tom. CXXVI. col. 842. Illir Sacr. Farl. tom. IV. pag. 208.

[3]) Epist. CCCVII. in Patr. curs. compl. tom. CXXVI. col. 918. 919. Farl. tom. IV. p. 208. и 209. Посланица папе почиње се овако: „Превасходном мужу Бранимиру, славном Господару, избраном сину нашем, свима, верном свештенству, поштованим судијама и свем народу хрватском желимо мира и благодети и т. д.

дакле народ о томе мислио, и да ли је то било дело само једног Бранимира и Тодосије? По свој прилици ће тако бити, јер Хрвати и после потчињења римском престолу сачували су све обреде источне цркве и служили службу божију на словенском језиком (глагољицом). Од тог времена, кад су они први пут чули проповед на свом језику, чинило се, као да их нико није могао одвратити на другу страну и одцепити од источне цркве; и они су доиста и после потчињења римском престолу остали заједно са Србима под влашћу цариград. патријарха и императора [1]). Проузроковатељи уније, Бранимир и Тодосије на брзо умру, и место Тодосија заузме Ђорђе, ревносни бранилац православија, а Бранимиру наследи (882. год.) Мунтимир или Мутимир, такође бранилац учења источне цркве. Папа Јован VIII. укоравајући Мунтимира за његову преданост Грцима саветовао га је, да се покори пастирском надзору нонског (моравског) епископа Методија, који ревносно проповедајући православије, признаваше у исто време и власт папе над собом, и више пути добијаше и благослов од њега [2]), — но узалуд. Под покровитељством кнезова хрватског и србског, у Хрватској и у Србији све се више укорењавало православије и словенско богослужење. Међутим далматинско духовенство, под покровитељством Јована архиепис. сплитског, митрополита све Далмације (т. је. далматинске општине), примечавајући

[1]) Thomas Archid. у Schvandtn. III. pag. 538. види Истор. первою христ. церкви у слав. Мацієвскаго, у руском преводу. Варшава 1840. год.

[2]) Fejer. 1. p. 186. 196. види Мацијевског стр. 50.

особиту привезаност Словена к источној цркви и словенском богослужењу, почне настојавати на томе, да се у свима црквама словенским при богослужењу уведе латински језик. Противници словенског језика нађу многе мане и многе јеретичке мисли у литурђији словенској, које су тобож сметале Словенима да се спасу [1]). Словени пак, не желећи оставити драгоцено наслеђе светих апостола Ћирила и Методија, јуначки се одупру и почну бранити своју словенску службу. Но гоњење од Латина продужавало се и даље, особито у Хрватској, где се у то време догађале велике распре и свађе међу Словенима и независним општинама, пола словенских, пола талијанских вароши далматинског приморја. У Хрватској црквена управа још није уређена била тако као што треба: може се по томе судити, какве су свађе морале бити при избору за епископа или свештеника Латина или Словенина; за богослужење, које је по настојавању латинских попова морало бити свршавано на латинском језику и по латинским обредима, — и против свега тога, Словени су свагда устајали и тражили да се служба божија свршава на словенском језику. За православије и словенску литурђију заступи се најпосле и Григорије, епископ главне сплитске вароши на хрватском или далматинском приморју — Ноне. Желећи са свим одцепити Хрвате од латинства и латинских попова, он се реши на последње средство: отргне се испод власти митрополита латинске вароши Сплита и почне смишљати о томе како би и остале

---

[1]) Farll. Illir. Sacr. tom. III. p. 86—91. Joann. X. epist. X. in Patr. curs. compl. tom. CXXXII. col. 808. 809. epist. IX. ibid. col. 808.

хрватске цркве ослободио испод власти Латина, што страшно озлоједи не само латинско но и хрватско духовенство. Сви нађу за нужно да се обрате к вишем јерархијском лицу за савет. Латини као већина, наговоре остале да ствар предаду на суд папи [1]). Томислав кнез хрватски и Мијаило кнез српски и Захолмски [2]) са својим великашима, Јован, архиепископ сплитски и многи други далматински епископи, пошљу папи Јовану X. писмо и известе га о стању ствари, просећи у исто време да он реши ствар и да им пошље исповедање вере [3]).

Папа разуме и с радошћу прими такву понуду и одмах пошље легате своје: Јована Анконског и Лва Пренестанског у Србију, са следујућим подслађеним писмом[4]): „Божанским распоређењем свемогућег Бога, писао је папа свом народу српском и хрватском, кнезовима и старешинама, нама је поручено бринути се о свима црквама .... Саветујемо вам, избрана чеда наша, да успитавате своју децу још из малена и на књизи .... Јер коме би из вас, који би као и ви, будући избраним чедима римске цркве, мило било слати своје молитве к Богу на варварском или словенском

---

[1]) Тамо.

[2]) Тако назива папа Јован X. Мијаила у својој посланици. — Захулмије или Захолмје пружило се од Дубровника к северо-западу до р. Неретве, а одатле па север горама које деле Хрватску од Србије, за тим горским ланцем који пружа границу међу горњом Неретвом и Дравом па до Србије, а одатле на југ до Травуније. Слав. древ. Шафарика том. 2. књ. 1. стр. 434.

[3]) Jllir. Sacr. Farl. t. III. p. 92. epist. X. in Patr. curs. compl. tom. CXXXII. col. 809.

[4]) Farlati tom III. p. 92.

језику? . . . [1]) Саветујемо вам да живите у љубави с нама и да у свему слушате и поступате тако, како вам наши послани к вама епископи кажу. Покоравајте им се: другојачије можете бити одлучени од нас . . . . Ми смо здраво огорчени били, писао је папа архијепископу Сплитском и другим епископима, кад чусмо, да се у вашој епархији завело такво учење, које ми не налазимо у светим књигама. Нек тога више не буде, да верни, забацујући учење еванђелско и апостолско, пристају к учењу Методија, ког нигде у св. књигама нема. Дакле молим вас, поправите све с нашим епископима и гледајте да се у словенским земљама [2]) врши богослужење по обичају римске цркве т. ј. на латинском језику, а не на туђем, јер је син дужан говорити и знати само то, чему га отац учи . . . . Ми ћемо се радовати ако Словени узму наше учење и ако достојно буду служили Богу. За оне, који немају праве вере важе ове речи св. писма: **проклѧтъ всѧкъ ѹеловѣкъ, творѧи дѣло Божїе съ небреженїемъ**; па за то се старајте и искорењавајте својим проповедањем све то, што може стати на пут спасењу верних, и вашем.

Из приведених речи папских види се, да је он гледао на св. Методија — тог ревносног учитеља православија, као на јеретика и да Словени не само да нису ништа добили од папе, већ су шта више нашли у њему страшну опозицију против свега тога што су

---

[1]) Epist. X. in Patrol. curs. compl. tom CXXXII. col. 809. Farl. tom. III. pag. 94. 95.

[2]) Под земљом папа подразумева овде сву Србију и Хрватску, а далматинску општину он назива њеним обичним именом — Далмација.

они тражили. Папа осуђујући Методија, осуђивао је тим и све оне, који су се њега држали. Но тражећи власти и покорности од Словена, он је напшао на страшну реакцију, па за то њему је неопходимо нужно било дејствовати — и дејствовати решително...

Папски легати, као што говори једно старо предање, дошавши у словенске земље с посланицом од римских првосвећеника, обиђу све вароши хрватске и српске, посете владаоце и једних и других, сазову у Сплиту сабор [1]) и отпочну седнице своје 925. год. Под председништвом легата сабор после дугог гласања и дебатовања реши, да се Словени одбију од тражења своје независности од папе и од свог словенског језика [2]). Осим тога решено буде да се сви епископи православни покоре сплитском митрополиту ког је сабор изабрао био за примаса све хрватске земље. [3]) За тим запрећено буде служити по црквама на словенском језику и установљени буду 10 канона којим се заповедало, да се ни један епископ ни хрватски ни српски не усуде у будуће постављати ма ког то било у звање свештенослужитеља, за ког знаду да зна словенски језик; и да и сами они не служе на том језику [4]).

[1]) Farl. tom. III. pag. 92. Pamietn. o dziejach pismienn i prav Slov. Aleks. Maciejovsk. 1. p. 117.

[2]) Farl. tom. III. p. 101.

[3]) Таквих решења било је много н. пр. ut episcopus Chroatorum sicut nos omnes nostrae ecclesiae metropolitanae subesse se sciat. Исто тако и II. III. IX. XII. Односно Митрополита сплитског види: Decr. I. apud. Farl. III. p. 96.

[4].) У саборним правилима налазимо само ово: „ut nullus episcopus nostrae provinciae“; но Фарл. објашњава то овако: „id est utriusque nostrae provinciae Spalatensis, et Diocletanae; num

Кад су акта саборна била скупљена и потписана, Григорије еписк. Нонски[1]) први устане против неправедног решења сплитског сабора. Он потражи од легата да му они дозволе тужити се папи, у име ког је све на сабору решавано било, и легати му то дозволе. Но Григорије није хтео сам да иде у Рим већ прати своје пуномоћнике који и поднесу жалбу папи Јовану XI. Папа саслушавши пуномоћнике Григоријеве сагласи се само на то, да се на ново прегледе границе епархија и да се реши питање о старешинству митрополита сплитског и архиепископа Нонског, који по случају том принуђени буду сами лично јавити се папи. [2]) Што се тиче других постановљења саборних, њих папа све до једног потврди, и заповеди да се удејствују [3]).

Гонећи и презирући све то што се звало словенским; латинско духовенство дође најпосле и до своје цели и готово са свим утврди латински језик у цркви хрватској. Но Срби нису хтели и да знаду за решења сплитског сабора и тврдо су чували свој словенски

ex utraque convenerant episcopi ad concilium“ tom III pag. 97 et. 99. not. 31. Ако се опоменемо само да је у Диоклеји била главна епископска столица српска, то морамо признати, да се установљења саборна односећа се к њој, односила и к свој Србији.

[1]) Farl. tom III. p. 97. Epist. Joann. XI. tom. CXXXII. col. 809. — Фарлати говори да је Григорије био здраво частољубив човек, но то није истина. Григорије је свестан био тога што је радио и њему није могуће било друкчије избавити Хрватску од папства већ идући тим путем којим је он пошао. Њему није било доста да се он лично узвиси већ и да присвоји сву Хрватску к себи. Тек тада би он и могао доћи до цели.

[2]) Тамо.

[3]) Epist. Joann. XI. iu Patrol. curs. compl. tom CXXXII. col 809. Farl. tom. III. pag. 101. 102.

језик и своју веру. У осталом и само латинско духовенство, задовољавајући се на први мах својим успехом у Хрватској, није ни гледало на Србе. Србија била је здраво удаљена од њих и налазила се у таквом стању, да сплитски митрополит није имао ни времена ни воље да се брине о томе како ће утврдити своју власт над њом. Таким начином на млађану српску цркву готово сви забораве, и она се и сама одели од Хрвата. Благодарећи тој забачености и неизвесности, на њу нису насртали никакви папски легати и она сачува у целости и чистоћи то учење, које је проповедима Ћирила и Методија посејано било.

После првог сплитског сабора, Срби раставши се с Римом, растану се и са својом браћом — Хрватима, и пођу са свим другим путем у историји. Сплитски сабор уништи њино унутрашње јединство и свечано осуди стремљење Хрвата оделити се од Рима и латинског митрополита, и прећи на страну православија. Сваки нови покушај у томе само их је већма потчињавао римском престолу и удаљавао од своје браће — Срба, с којима су они некада састављали једну политичку целину, један народ — српски.

Ми смо видели, да је папа Јован потврдио све то, што је на сплитском сабору решено било и позвао к себи у Рим сплитског митрополита и нинског епископа да реши који из њих двојице има право на првенство. Епископ Григорије врло је добро знао, шта може произићи из тога, ако се он покори митрополиту сплитском; он је знао, да Хрватска прелазећи у руке римском папи и његовом суфрагану и легату, мора примити и све обреде римске цркве, па за то се он и

успротиви решењу сплитског сабора. Папа, шаљући (927 г.) свог легата Мадалберта у Бугарску к Симеуну Борислављу[1]), заповеди му, да сврати и у Хрватску и сазове тамо нови сабор и утврди све то што је решено било на првом сплитском сабору. Мадалберт, опростивши се с Бугарском и Петром Симоновићем, дође у Далмацију и одмах сазове нови сабор у Сплиту, 928. год. У присудству папског легата, епископа далматинског, Григорија Нонског и Томислава кнеза хрватског[2]) решено буде: 1., да се на ново потврде сва та решења, која је први сплитски сабор изрекао, 2, да се оснују три нове епископије на хрватском приморју (у Скрадини, Шишцу и Дувну) а 3., да се митрополит сплитски по ново утврди за примаса све општине далматинске и да сви и латински и словенски епископи дођу под његову непосредну управу[3]).

По доласку свом у Италију, Мадалберт преда папи Лву VI. (Јован је већ био умрьо) решења другог сплитског сабора и он их потврди. Митрополиту сплитском, за знак његове више власти над свом Далмацијом послан буде *палијум*, а Григ. Нонском и свима епископима далматинским и хрватским папа напише писмо у коме се заповедало, да они признаду Јована за свог митрополита, да га љубе као оца, да

---

[1]) Православный собесѣдник за 1856. год. кн. 8 и 9. отношенія нам къ болгарской црквп.

[2]) Примечателно то, што на том сабору није било ни једног српског епископа, односно српске цркве Мадалберт није имао никакве инштрукције од папе.

[3]) Види решења II. сплитског сабора in Illir. Sacr. Farl. t. III. p, 103. 104.

га слушају и ништа не предузимљу против његове воље, претећи им у исто време, да ће их ако се не покоре проклети и одлучити од цркве[1]).

Латинско духовенство строго је пазило да се словенски језик опет не увуче у хрватску цркву и гонило је те, који су се усуђивали распрострањавати такво, по њином мишљењу „богохулство." [2]) И доиста, док је у Хрватској свеже било предање о саборном запту, док је за савременике сплитског сабора страшна била анатема папска, дотле се у Хрватској није ни једна жива душа смела и заикнути о томе, да се латински језик избаци из цркве. Они су приморани били слушати службу божију на латинском језику, јер духовенство римско већ их је узело било у своје руке; а ког се оно један пут дочепа, тај нек не мисли да ће се жив ишчупати из њиних руку, а особито у та времена, кад је анатема папска страховита била не само за једну малу општину, као што је била Далмација, но и за најсилније државе европске. Хрвати у то време у политичком одношају несу имали готово никаквог значења. Њин кнез био је здраво слаб и немоћан, а у самој земљи хрватској догађали су се такви појави, који су је више разоравали и слабили него ли крепили и јачали. С поља њу су узнемиривали Бугари и други народи којих се она бојала више него и самог папе[3]).

После неколико десетака година хрватска црква опет се подигне, но за кратко време латинство на

[1]) Leon VI. epist. ab episcopos Dalmatica. Apud Ughelli. Italia sacr. tom. V p. 1421. in Patr. curs. compl. tom. CXXXII, col. 813 — 816. Види in Illir. sacr. Farl. tom. III. pag. 106.

[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. III. pag. 106 — 110,

[3]) Славян. древ. Шаф. т. 2. к 2. стр. 19 — 21.

ново одржи победу, и православије остане само у тим општинама њеним, до којих римска пропаганда није могла доћи.

Млади нараштај у Хрватској, успитани у духу православија, почне тражити да се на ново уведе по црквама словенски језик и богослужење. Словенски пастири драговољно пристану уз њих и словенски језик за кратко време опет заведен буде по многим хрватским црквама. У половини XI. века обреди православне источне цркве и словенско богослужење распрострањено је било готово на свему далматинском приморју [1]). Бадава се усиљавао Јован IV. архиепископ сплитски да искорени заведени већ из давна обичај; словенско, богослужење нашло је било себи такве браниоце, какве латинско духовенство и у сну није видело. Кнез хрватски и архиепископ нонски [2]) јавно су покровитељствовали новом духу и пристали и сами уз омладину хрватску, која је тражила да се служба божија не служи више у Хрватској на латинском језику. Против aукторитета таквих силних људи, као што је био кнез и епископ нонски, латинском духовенству није могуће било ништа радити. Јединствено средство био је папа — и они се обрате

¹) Illir. Sacr. Farl. tom. III. p. 125—128.

²) Епископ нонски опет добије самосталност, премда и мању него што је пре имао. Његовом округу присаједињене буду још две епископије — Београд и Книн. Граница пак нонске епархије простирала се до саме Драве. Осим тога Петар Крешимир IV. био је у то време један из првих владалаца хрватских. Ступивши на престо 1050. год. он отме од Венецијанаца Далмацију и архиеп. сплитски заједно с еписк. рабским признаду га за свог господара. Он је основао и оне две епархије: Београдску и Книнску. Види Слав. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 24—26.

к њему. Папа Никола II. одмах пошље у Далмацију свог легата Мајнарда с налогом да сазове сабор из епископа и реши на њему ту свађу о словенској литурђији тако, како би сва решења пређашњих сабора остала цела и невредима и у исто време да прокуне и самог писца њеног и да прогласи Методија јеретиком и схизматиком [1]).

Мајнард дође у Далмацију почетком 1059. год. У тој години сазван буде под његовим председништвом тако звани трећи сплитски сабор, на коме осим неких установљења решено буде прогласити св. Методија противником и опадачем католичке цркве и наредити, да се у будуће ни под каквим начином нико из епископа не усуди служити литурђију на словенском језику, већ на латинском или грчком и да нико из знајући словенски не постављан буде у сан свештенички. Папа Александар, не гледајући на то, што је пре њега Јован VIII. дозволио Медодију служити службу на словенском језику, потврди сва решења трећег сплитског сабора и изда заповест, да се све те цркве затворе и попечате у којима се и даље буде служило на словенском језику [2]). Тада, говори летописац далматински, наступи велика жалост и плач за све свештенство, јер им затворише цркве и прекратише обично богослужење [3]); — и то је доиста била велика жалост и несрећа за хрватску цркву.

[1]) Thom. archidiacon. Hist. Salon cap. XVI. Farl. tom. III. p. 128. 129. 132. Мацијевски 1. стр. 117 — Asseman. kal. IV. 378 — 387. Engel. II. 472. et sq. Сл. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 26.

[2]) Мацијевски 1. стр. 117. 118.

[3]) Види горе Thom. archidiacon cap. XVI.

Но из каквих побуђења кнез остави свој народ? За што бар он, који је једном већ почео био бранити словенску литурђију, изневери и себе и свој народ? Не може бити, да за њега није ништа значило то хоћели се у Хрватској служити на словенском или на латинском језику? И најпосле, за што он дозволи папи да затвори цркве, кад је пређе и сам устајао против тога? Ствар је у томе, што Крешимир IV. још док се није био отпочео сабор ступи у дружевне одношаје с сплитским митрополитом [1]) и по наговору његовом он остави народ и пређе на страну папе. Народ се истина бунио, но Крешимир чинио се свему томе глух и ништа није знао шта се око њега радило. Сви епископи и свештеници који су прешли били на страну народну нису хтели веровати, да је првосвештеник римски могао тако жестоко и неправедно осудити Методија и његову литурђију, будући се она у свему подудара с том, коју су и Грци на истоку употребљавали у својим црквама. Ту искрсне од некуд и неки Улфила, који почне доказивати Хрватима, да то није истина, да се и папа с тиме слаже што говоре легати. Сазван буде народни сабор и реше да пошљу папи посланике и замоле га да им дозволи служити литурђију на словенском језику. С том цели, Хрвати пошљу у Рим самог Улфилу. Но папа Александар II. одбаци тражење Хрвата и пошље Улфилу натраг у Хрватску с писмом к кнезу и сплитском митрополиту у коме им он заповедао, да пошљу у Рим два епископа, који ће

---

[1]) Може бити из узрока тога, што га је архиепис. сплитски признао већ за свог господара. Види на 93-ој страни (натраг) приметбу под (2).

у договору с римским престолом решити један пут ту ствар.[1]) Преварени у рачуну Улфила врати се натраг и да би утешио своје земљаке, пође на превару. Чим у Хрватску дође, он објави народу, да папа дозвољава служити на словенском језику и да ће и свима тим свештеницима, који су изгубили своја места, вратити опет парохије натраг, но да су они дужни по заповести папе, послати у Рим своја два посланика, да они преговоре с папом о тој ствари. Обрадовани Хрвати, пошљу по други пут у Рим Улфилу и Цедеду, човека посве неспособног за те ствари, и замоле папу, да последњег посвети у епископа и да му дозволи служити литурђију на словенском језику и по источним обредима. На то папа одговори посланицима да он не може то учинити, будући и до њега нико из првосвештеника римских није дозвољавао служити литурђију на народном језику и каже им да не дирају у светињу дотле, док он не пошље своје легате, који ће ту ствар извидети и њему саопштити [2]).

Куда се после тога део Улфила, наговоривши толика лажна обећања хрватском народу? Хитри Улфила умео се и ту наћи. Он наговори свог другара Цедеду да се назове епископом, рукоположеним од самог папе, — што Цедеда и учини. Држећи ваљда по својој плиткој памети, да га је папа подстрижући му браду (ми се овде држимо Томе архиђакона), тим самим произвео и за епископа, Цедеда одмах после повратка свог из Рима, почне раздавати благослове по

[1]) Thom. arch. hist. Salon. .ecceles cap. XVI. Farl. tom. III. p. 132. 136. Мицијевски. 1. стр. 118.

[2]) Ibid. u str. 119.

хрватској и служити литурђију на словенском језику и по источним обредима [1]). Папа дознавши то од Лаврентија, митрополита сплитског [2]), пошље свог кардинала Јована краљу хрватском и свима епископима с писмом, у коме се строго запрећавало свима преиначавати то, што је на сплитским саборима већ решено и папама утврђено било [3]). 1064. г. кардинал Јован сазове у Далмацији нов сабор [4]) на ком објави определење римског престола и свечано анатемише Улфилу и Цededу. Улфила, као главни проузроковатељ схизме Хрвата буде кажњен и затворен, у ком се стању и положају находио до самог ступљења на папски престо Григорија VII. После кратког времена и у самом Риму загрми анатема на словенску литурђију и на све оне који се држали ње у Хрватској а за тим још један пут се зачу грозни звук „анатема" на сабору далматинских епископа (1065.) и Хрватска са свим клону духом и предаде се у руке папи [5])....

Коначно потчињење хрватске цркве римској, догодило се у време хрватског краља Звонимира. Друге године владе Славишине (1075. у Новембру месецу) Амик, предводитељ Нормана упадне у Хрватску, зароби Славишу и одведе га у Апулију. [6]) После њега

---

[1]) Aleks. Maciejovsk. 1. pag. 118. 119.

[2]) Лаврентије је био избран за митрополита још пређе легатом Мајнардом. Види Thom. arch. hist. Salon. eccles. cap. XV. Farl. tom. III. p. 131.

[3]) Thom. arch. ibid. cap. XVI. Illir. Sacr. Farl. tom. p. 133. 137.

[4]) Где су држане седнице тог сабора, — не зна се.

[5]) Види примедбу 3. Thom. arch. и Farl. — et. p. 138.

[6]) Славян. древ. Шаф. том. 2. кн. 2. стр. 26. Москва 1837. г.

ступи на владу Димитрије Звонимир (или Звинимир) пређашњи бан хрватски. Да би утврдио за собом власт и заштитио хрватску државу од немирних суседа, он по савету сплитског митроп. Лавра, замоли папуГлигорија VII. да му пошље знаке краљевског достојанства и да га благословом својим утврди на престо, а за тим да и њега и сав његов народ узме под заштиту и покровитељство римског престола. У след тога папа пошље Звснимиру свечано посланике и венча га на краљевство 9. Октомб. 1076. г. у цркви Св. Петра у старој Солони у присуству многобројног народа и великаша. Звонимир узевши и царске украсе од абата Хебизона, закуне се за себе и за све потомство, да ће свето испуњавати све то, што папа заповедио буде; да ће завести римокатолицизам и коначно истребити све народне обичаје [1]).

[1]) Thom. archidiac. hist. Salon. eccl. cap. XVI. Illir. Sacr. Farl. tom. III. pag. 145—148. Annal. Bar. tom. XVII. pag. 439. 440. num. LXXV. LXXVIII. Заклетва Звонимира или боље рећи одломак из ње, била је оваковог садржаја: „ја по божијој милости цар Хрватски и Далматински, добивши од тебе, владико Хебизоне, краљевске украсе — скиптар, заставу, дијадему и круну и названи тобом по влашћу и изволењу господина нашег папе Глигорија VII. у сплитском базилику св. Петра, у присудству свог клира и народа, крунисаним царем Хрватским и Далматинским, свечано се обећавам и кунем ти се: да ћу испунити све што захте твоја светост; кунем ти се, да ћу чувати веру апостолског престола и све што он заповеда и заповедио буде; да ћу бранити цркву, сабирати десетину, испуњавати све што се тиче цркве: старати се о епископима, ђаконима, ипођаконима и т. д. Кунем се и обећавам, да ћу сваке године на Ускрс давати св. апостолу Петру данак у 200. византијских монета.... Ја, Димитрије Звонимир, по милости божијој и апостолског престола цар Далматински и Хрватски, полажем заклетву и кунем се, да ћу од данас на свагда бити веран св. Петру, владици моме папи Глигорију VII. . и свима законим његовим наследницима,

За знак своје верности и преданости римском престолу, Звонимир одмах после венчања поклони римској цркви глигоријански манастир са свим покућством и украсима црквеним и са свима манастирским угађањима и поштовањима. У исто време он изјави своју жељу, да се манастир тај преобрати у гостионицу за легате римске које папа буде слао у Далмацију или у друге стране. [1])

Од тог доба хрватска црква, изузимајући две три општине далматинске, које су не гледајући на сва гоњења [2]) опет сачувале код себе православије и словенско богослужење, — дакле од тог доба хрватска црква оста на веки под управом римских папа и латинских попова [3]). — Довде је граница нашег иследђења о хрватској цркви, и ми се сад праштамо с њоме на веки....

II.

Ми смо се растали са Србима после првог сплитског сабора и видели, да су Срби од тог времена пре-

да не ћу учествовати ни речма ни делом у договорима против папе и његових легата; кунем се часно и верно управљати царством, које ми ти, Хебизоне, предајеш у руке по благослову апостолског престола и никада га не ћу отрћи од апостолског престола .... — На последак, заповедам, молим, налажем свима мојим наследницима да и они све ово испуњавају од речи до речи."

1) Тамо.

2) Још и дан дањи у Далмацији налази се више од 100.000. православних.

3) За падењем православија пало је и хрватско царство. На крају XI. в. међусобице даду прилике Мацарима те се они умешају у дела хрватска а 1097. г. краљ мацарски Коломан узме приморски Београд (сад Zara vecchia) престолницу хрватску и са свим уништи политичку самосталност Хрватске. Слав. древ. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 27. 28. Письма об исторіи серб. и бол. Гиљфердинга стр. 231.

кратили сваке одношаје с Римом и оделили се готово са свим од Хрвата. У продужењу тог времена од првог сплитског сабора до коначног потчињења хрватске цркве римској, Србија већ је успела сродити се с православијем и спремити се на борбу с противницима њеним. Богата унутрашњим силама, она се сад шири и грана на све стране. Сав тај живот Срба у X. XI. и у првој четврти XII. в. усредсређен је био на југозападном брежуљку јадранског мора. Раса, Захолмје и Травунија губе већ свој значај и њино место заступа неизвесна до сада Диоклеја, тај крајњи југо-западни угао Србије, који у садашње време носи знаменито име Црна Гора. Диоклејска област (или Дукља, Зета), која до сада није имала никакве политичке самосталности, на један пут се подиже и постаје прва, међу свима осталим у српској земљи налазећима се областима. У њој се јавља нови велико-жупански род и покорава својим упливом, а може бити и непосредном влашћу својом суседне жупе: Травунију, Захолмје и најближе к Захолмју — Подгорје. [1]) Диоклеја бори се за независност српску и брани Србију од Бугара и Грка: Диоклеја прва подиже свој глас за уједињење народа српског; Диоклеја дуго носи назване државе по преимућству, и шта више по преимућству државе словенске, — земљом словенском. У њој живе сви велики жупани до Немање и први архиепископ земље српске. И на последак на њу, после кратког времена

[1]) Све сè то налази на југу садање Херцеговине и Далмације, од Невесеља и Гацка до границе црногорске, до горе Кома; од Коноваља преко Камаре и Будве до Бара Diocl. apud. Lac. pag. 293 види Гильферд. Письма объ ист. серб. и босн. стр. 238.

пре свију насрћу римски првосвећеници и легати. Примечателно је то, што папе после првог сплитског сабора нису готово ни обраћали пажњу на Србију и тек за Инокентија III. они почињу бушити по Србији и распростирати у њој римокатолицизам.

Желећи утврдити власт своју над српском црквом, папа Александар II. пошље 1062. год. митрополиту диоклејском Петру палијум, као први знак његове зависимости од римског престола. У писму свом, посланом том приликом Петру, папа одређује и дане у које треба носити палијум и потврђује Петра за митрополита [1]), даје му право да може носити крст, набраја цркве које њему припадају [2]), тражи да он покровитељствује латинским манастирима и на последак саветује га да живи тако, како ће моћи оправдати свој положај и достојанство свог високог сана.

Добивши од папе палијум, Петар је међу тим радио и даље по старом и ни у колико се није покоравао папском престолу. Кад га је 1078. г. Григорије VII.

[1]) Epist. XLVII. in Patr. etc. tom. CXLVI col. 1323. Annal. Bar tom. XVII. p. 234. 235. num. CXIV.—CXVII. Le Quien. Or. Chris. tom. II. col. 277. 278. Farl. tom. VII. p. 17. 18. Поменути историци а такође и Нил (види History of the Holy. Eastern. Church. vol. 1. p. 50.) и Паги (in Annal. Baron, tom. XVII. p. 233. 234.) на основу писма папе Александра к диоклејском митрополиту говоре, да је около тог времена (1062.) основана и митрополија диоклејска. Но то није могуће доказати, јер из тог истог писма види се, да се архијеп. диоклејски и пређе звао митрополитом. У осталом ни једно ни друго не говори ни за, ни против. Ако је веровати диоклејском свештенику, то српски или диоклејски епископ постављен је био за митрополита још у X. в. на дукљанском сабору. Коме ћемо сад да верујемо?!

[2]) Папа набраја следујуће цркве: Antibarium, Ecatarum, Suacium, Scodram, Drivastum, Polletum, Sorbium, Bosnium, Tribunium, Dulcignum.

позвао да дође у Рим заједно са његовим противником дубровничким митрополитом, Петар не испуни жељу папе, и тиме одржи своју независимост од Рима [1]). На жалост кнез српски Михаило са свим је другојачији био. Старајући се да добије краљевски венац он поиште од папе, да му он пошље знаке краљев. достојанства, и папа 1077. г. доиста пошље Михаилу по легату свом краљевску круну и назове га не само краљем, но и својим возљубљеним сином; будући једно без другог није могуће било и помислити [2]).

Имајући сад у рукама кнеза српског, зар није могуће било мислити да ће папа одржати своју власт у Србији и да ће исто тако као и у Хрватској мало по мало ишћушнути из цркве српско-словенски језик и заменити га латинским? Ко се може сумњати у то да српски владари, поступајући више пута као Михаило несу искрено желели примити римску веру? Ми не ћемо да решавамо то питање, за што су српски кнежеви и краљеви по некад изјављивали своју преданост Риму, може бити да је то имало свој особити узрок, но за сада ћемо само то приметити, да такву жељу није могуће било остварити никаквим начином. Срби, као што већ знамо, примили су веру Христову од Грка и то баш у време, кад се већ почела делити римска црква од источне; дакле није могуће било и мислити, да ће они пристати к римској цркви особито после проповеди Ћирила и Методија и пре-

[1]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 21.

[2] Georg. epist. XII. in Patr. curs. compl. tom. CXLVIII. col. 498. in Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 22. Neale's History of the Holy Eastern. Chursch. tom. 1. p. 70. Pejacren. p. 127. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 416.

вода еванђелија на словенски језик. Осем тога православна вера већ се била утврдила у Србији тако, да ју никаква сила није могла искоренити из српског срца. Но вратимо се к нашем предмету и погледајмо, како су у том одношају папе дејствовале.

На свршетку XII. в. у Србији владао је Стефан Немања I. 1149. г. он постане великим жупаном рашким [1]) а 1165, пошто заузме престо свог оца Теше, збаченог Мануилом Комненом, завлада и свима пределима српским не изузимајући ни Босне, а по смрти Мануила Комнена (1180. г.) он се са свим ослободи од Грка и завлада многим пределима њихним. Утврдивши своју политичку власт над свом Србијом Стефан Немања побрине се и о томе, како ће да распространи и православ. веру у Србији. Услед тога, он сазида многе манастире и цркве и почне гонити све јересе — учитеље, који су се затекли били у Србији још од старих времена (н. пр. Павликијани, Катари, Патарени или Богомили). [2]) Стефан је имао три сина: Стефана Вулкана и Рацка. Последњем здраво се допадне св. писмо и монашки живот, и он приликом једном остави тајно дом родитељски и пресели се на Атонску гору, где и пострижен буде под именом Саве. На Атону почели су се и први његови подвизи. Родитељи чувши да им је син отишао у Св. Гору, баце се у бригу, но после кратког времена утеше се. Неколико

---

[1]) Сл. др. Шаф. т, 2. к. 1. стр. 431. 432.

[2]) Живот ćв. Саве рук. сол. библиот. № 201. Рањ ч. II. стр. 338. Шаф. т. 2. к, 1. стр, 418. 419. Прибав. и твор. св. отц. за 1849. г. ч. 8. стр. 253. 254. Христ. чтен. 1848. г. стр. 259. Майковъ 215 216. Сьи стыи Сїмеѡнъ ѹтврьди православїє въ земли далматїє дакїи глемыи сьрль (сьрбль) и ереси потреби.

пута су они молили сина да им бар у гости дође, но Сава није се саглашавао, већ је шта више молио оца да остави владу па и сам да дође к њему да се Богу моле. [1]) Стефан сазове своје великаше, прочита им писмо сина и објави им своју намеру оставити владу. Не гледајући на сузе и умољавање својих поданика Стефан остави власт великог жупана (1195. г.) и преда управу над земљом свом старијем сину Стефану, а сам отиде у манастир св. Богородице — Студеницу, у своју задужбину, и ту се постриже и наречен буде Симеоном. [2]) После две године дана Стефан отиде на Атонску гору и 2. Новембра 1197. г. види се и са својим сином Савом. Најпре се они поселе у Ватопеду а за тим из ман. ватопедског пређу у Хиландар и ту Симеон проживи осам месеци и умре 13. Фебр. 1200. год. [3]).

Док се Симеон са сином својим Савом предавао посту и молитви, у Србији изроди се велика несрећа. Частољубиви Вулкан помоћу Маџара отме од Сте-

---

[1]) „Молим те, писао је св. Сава оцу своме, у земаљском царству покретани апостолским духом, ти си просветио своје људе православијем, истребио си јереси, порушио си ђаволске богомоље и подигао цркве Богу. Сад ти остаје да испуниш речи Божијег сина, који је у еванђељу казао: аще кто хощетъ по мнѣ ити, да отвержется себе и возметъ крестъ свой и по мнѣ грядетъ. Прими мој савет и остави земаљско царство и богатство, иди путем смерности и весели се са мном у пустињи. Овде, дотерујући се постом и молитвом разумећеш шта је Бог. Ако не примиш мог савета, то онда не надај се, да ћемо се на овом свету видети.“

[2]) Живот св. Саве рукоп. сол. библ. № 201. Жена Стефанова Ана, такође се закалуђерила.

[3]) Рaић говори да је св. Симеон умрьо 1197. г. (част. II. стр. 341. и даље).

фана Далмацију и Дукљу и прогласи себе краљем. Да би утврдио своју власт у њима, Вулкан поиште покровитељства у папе Инокентија III. и обећа му преко својих пуномоћника (1198 г.) да ће признати власт Рима над собом и примити римо-католичку веру [1]) Инокентије једва дозна такву понуду Вулкана и 1199. год. пошље у Србију своје легате: Јована капелана и Симеона ипођакона с налогом, да сазову у Диоклеји сабор и ту уреде српску цркву по правилима и обичајима римске цркве; да исправе, истребе и искорене из Србије све што је рђаво и преко мере, и посаде то, што је полезно и честито [2]). Заједно с тим Инокентије пошље палијум архиеп. диоклејском и краљевски венац Вулкану. Осем тога напише и писмо не само Вулкану, његовој жени и архиеп. диоклејском, но и самом Стефану великом жупану, његовој жени, свима архиепископима и епископима, игуманима, свештенству и осталом клиру српске цркве [3]). У њима Инокентије назива првосвештеника римског викаријем самог Исуса Христа, који од њега и преко апостола Петра кнеза апостолског, добија потпуну и највишу власт, и који је постављен Исусом Христом над народима и царствима за то, да по речма пророка руши и искорењује, зида и засађује.

---

[1]) Reg. Innocent. III. lib. 1. col. 481. 482. epist. DXXVI. in Patr. curs. compl. tom. CCXIV. Raynald. ann. 1199. num. LX. Annal. eccles. Bzov. tom. XIII. p. 40. num. XV. Farl. tom. VII. p. 27. 28.

[2]) Тамо.

[3]) Reg. Innocent. lib. II. col. 725—727. epist. CLXXVI. CLXXVIII. lib. 1. col. 482. epist. DXXVI. DXXVII. in Patr. tom. CCXIV. Raynald. ann. 1099. num. LV. LVI. Annal. Ecclesiast. Bzov. tom. XIII. p. 41. num. XV. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 31. 32. 38.

Но будући наместник Христа не може свуда сам да доспе, то он разашиље на све стране своје легате, да они у место њега врше посао. „Таквим начином“, продужава Инокентије, „видећи вашу искрену жељу покорити се матери вашој св. римској цркви и поштовати ју више свега после Бога, ми шаљемо к вама наше легате, и заповедамо вам овом нашом апостолском посланицом, да их примате исто тако, као што би и нас саме примали и слушате све то, што вам они заповедали буду“ [1]). У Диоклеји сви су с нестрпљењем очекивали папске легате и отпразновали њин долазак с највећом церемонијом [2]). Трећи дан по доласку њином [3]) отворен буде под њиним личним председништвом сабор, на који дођу и Вулкан с диоклејским митрополитом Јованом и свима епископима и свештенством митрополије диоклејске. Предлоге легата нико не одбаци и епископи не успротиве се томе што је на сабору већ решено било. Таким начином наређено буде [4]): да се у будуће духовенство не жени, да се заведе збор црквене десетине и да се за врховног судију у њему призна папа; духовенству заповеђено буде да обрије браду и бркове и т. д. [5]) У

[1]) Reg. Innocent. lib. 1. col. 182. epist. DXXVIII. in Patr. curs. compl. tom. CCXIV.

[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 29.

[3]) Reg. Innocent. lib. II. col. 725. 726. epist. CLXXVI. in Patr. tom. CCXIV. Raynald. ann. 1199. num. LV. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 31. 32.

[4]) На диоклејском сабору установљено ју било 12. канона. Они су наштампани in Reg. Inocent. lib. II. col. 727—729. види Patr. curs. compl. tom. CCXIV. Annal. ecclesiast. Bzov. tom. XIII. col. 41. 42. Illir. Sacr. Farlati tom. VII. p. 29. 30. Mansi. XXII. 703.

[5]) Canon. III. V. VII.

свима установљењима сабора, папска власт стајала је готово свагда на првом месту [1]). Но римска црква није се задовољавала само једним догматима, већ је проповедала и целу систему живота и унутрашњи установа државних, оснивајући се по највећма на разлици међу црквом и државом, и једино из решења саборни позивало се право на ту, тобож древну разлику светске и духовне власти [2]).

Решења диоклејског сабора буду потписана [3]) и испраћена папи у Рим заједно с папским легатима, с којима Вулкан пошље и писмо „најблаженијем и најсветијем оцу и владики Инокентију, великом првосвештенику св. римске цркве и васељенском папи." „Ми се обрадовасмо, писао је он, кад видесмо међу нама ваше легате, јер као што светлост сунца осветљава својим зрацима сву васељену, тако ће и наша црква осветљена бити њином светлошћу и спасителном проповеди. Сад ми доиста можемо рећи, да нас је походио „**востокъ свыше** (Лук. 1, 78.) Даље

---

[1]) Canon. II. V. VI.

[2]) Canon. VII.

[3]) На актима диоклејског сабора подписали су се следујући епископи:
Ego frater Joannes Domini Papae capellanus, apostolicae sedis legatus, subscripsi.
Ego frater Simon Domini Papae subdiaconus, apostolicae sedis legatus, subscripsi.
Ego Joannes Diocliensis et Antibarensis archiepiscopus subscripsi
Ego Dominicus archipresbyter Arban. subscribsi.
Ego Petrus Scuarin episcopus subscribsi.
Ego Joannes Polatin. episcopus subscribsi.
Ego Dominicus Suacinens. episcop. subscibsi.
Ego Petrus Arvastinen. episcopus subscribsi.
Ego Natalis Dulcinen. episcopus subscribsi.
Ego Theodorus Sareanen. episcopus. subscribsi.

Вулкан поблагодари папи за то, што је он послао своје легате к њему и увери га да ће у будуће гледати да држи око себе такве људе, који су особитим вишим даровима од Бога обдарени и да ће их слушати и покоравати им се у свему. По примеру Вулкана, диоклејски митрополит у писму свом к најсветијем оцу, „васељенском папи“ поблагодари папи за палијум и обећа му се бити на веки верним и покорним сином и служитељем римског престола [1]). На писмо Инокентија одговори и Стефан Немања II. брат Вулкана [2]). Разуме се, да Стефан није могао одговорити папи друкчије, већ тако као што је и брат његов Вулкан. Не треба заборављати то, да је Инокентије узео био Вулкана под своје покровитељство и да је и сам Вулкан имао с друге стране силног савезника краља маџарског, који би на први позив папе ударио на Стефана и предао сву Србију у руке Вулкану. Из узрока тог и Стефан није могао радити то што је њему било воља. Држећи се политике својих противника, он као и брат његов Вулкан изјави своју покорност папи и назове га „великим првосвештеником и васељенским папом“ [3]). Међу тим Инокентије ви-

[1]) Reg. Innocent. lib. II. col. 727. epist. CLXXVIII. in Patr. curs. compl. tom. CCXIV. apud. Raynald. ann. 1199. num. LVI. Annal. ecclesiast. Bzov. tom. XIII. col. 40. num. XV. Illir. sacr. Farl tom. 7. pag. 31.

[2]) Reg. Innocent.... epist. CLXXVII. in Patr. (види [1]) Farlati. tom. VII. p. 33.

[3]) Посланица Стефана започиње се: Innocentio Dei gratia summo pontificio et universali papae Romanae Ecclesiae beatorum apostolorum Petri et Pauli, s. eadem gratia et sancta oratione vestra Magnus Supanus totius Serviae, salutem, tanquam patri suo spirituali.

деће тврдоћу српског народа и привезаност његову обредима источне цркве, поручи краљу маџарском да се овај постара искоренити ту привезаност његову и приморати га покорити се римском престолу и диоклејском сабору [1]). 1203. год. папа пошље у Србију Колоцког епископа [2]) и заповеди му да на ново утврди договор с Вулканом о главенству папе, и брата његовог Стефана да разреши од заклетве, коју је он дао цариградском патријару па да и њега прими у лоно римске цркве. У писмима даним колоцкому епископу да их овај преда Вулкану, Стефану Немањи и свима епископима српске земље, папа доказује свима своју власт и главенство и убеђава Србе да се покоре римском престолу [3]). Шаљући 1204. г. свог кардинала у Бугарску, Инокентије му поручи, да сврати и у Србију и искорени у њој православије [4]). После неколико месеци он замоли маџарског краља, да склони великог жупана на своју страну и да га потчини римском престолу од ког ће и круну добити [5]). Дакле не треба се чудити што се при таквом настојавању Инокентија католицизам распрострьо био не само у пределима Вулкана, но и у онима где је

---

[1]) Reg. Innocent. lib. VI. epist. VIII. in Patrol. curs. compl. tom. CCXV. Raynald. ann. 1202. num. IX.

[2]) Reg. Innocent. lib. VI. col. 29. epist. XXV. in Patr. curs. compl tom. CCXV. Raynald ann. 1203. num. XIX. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 33.

[3]) Reg. Innocent. lib. VI. col. 28. epist. XXIV. in Patr. curs. compl. tom. CCXV. Raynald. Farlati, види приметбу ([2]).

[4]) Reg. Innocent. lib. VII. col. 297. 298. epist. XIV. in Patr. curs. compl. tom. CCXV. Raynald. ann. 1204. nun. XLV.

[5]) Reg. Innocent. lib. VII. col. 410—412. epist. CXXVI. in Patr. curs. compl. tom. CCXV.

Стефан Немања владао и што је на многим местима на место словенског богослужења заведено било латинско [1]). Вулкан се и после тога непрестано свађао с братом око власти и тиме још већма слабио Србију како у црквеном тако и у политичном одношају. Стефан, видећи опасност не само за себе но и за православије, реши се на то, да дозове брата из Атонске горе, не би ли му он што помогао. Он напише Сави писмо (1208. г.) и замоли га, да донесе мошти оца у Србију. „По одласку вашем“, писао је Стефан, земља наша оскврни се безакоњима нашим, обли се крвљу и опљачкаше је туђини, противници нас надвладаше и због узајамне мржње наше, почеше нам се смејати и највећи злотвори наши. Можда ће свемогући Бог вашим светим молитвама и вашим присутством смиловати се на нас, и излити своје милосрђе над нама, скупити нас овако растркане опет у једно и посрамити наше противнике. О возљубљени и срцу и души мојој, оче свети, послушај глас плача мог и не презири уздисаје роба и брата твог“! [2]).

Зар је св. Сава могао равнодушно гледати на такво поругање братовљево и вере православне? Бивши већ у то време архимандритом [3]) он одмах чим добије писмо од Стефана узме са собом мошти оца и пође у Србију праћен многим иноцима и калуђерима атонским. Сјајним дочеком прими свештенство српско

---

1) Живот Св. Саве, рукопис сол. библ. № 201.

2) Тамо.

3) За јеромонака св. Сава произведен је био у манастиру Хиландару епископом ериским Николајем, а за архимандрита у Солуну, митрополитом Констанцијем. Види приб. к творенію св. Отц. 1849. 7. 8. стр. 281.

остатке св. краља и метне их у мермерну гробницу студеничку. На дан памети преподобног Симеона, у време службе божије, св. Сава својим искреним и светим молитвама испроси од Господа истечење мира из остатака Симеонових и каже поучење народу прилично за тај дан. Реч Савина тронула је све стојеће у цркви слушаоце и узбудила у њима искрено раскајање у свему томе што су они до сада чинили против воље и заповести божије. Узевши по жељи брата управу над манастиром студеничким, Сава с особитом ревношћу почне радити о томе, да утврди у Србији православну веру, која је латинским духовенством готово са свим искорењена била. Путујући по свима странама своје миле отаџбине, он је свуда где год је долазио, проповедао слово божије, учио народ православној вери и одвраћао га од учења западне цркве, искорењивао јереси, уводио црквени устав и поредак у служењу и на последак подизао многе цркве и манастире. Колико је Вулкан привезан био к папи, толико више Сава својим саветима и паметним разлозима подејствује на њега те се он помири са својим братом Стефаном [1]). Вулкан на брзо умре и сва власт пређе опет у руке Стефану. Чинило се као да опасности више није било за Србију и Сава опет се врати на Атонску гору, да се тамо испашта и Богу моли. Спремајући се да пође на пут, он се опрости са Стефаном овим речима: „ако да Бог, ја ћу опет к вама доћи“ [2]), и доиста божија воља би, да се

[1]) Живот св. Саве, рук. сол. библ. № 201
[2]) Живот св. Саве. рук. сол. библ. № 21

он опет врати у Србију и са свим утврди православну веру у њој.

За време свог кратког бављења у Србији Сава није могао са свим искоренити латинство у њој и завести по свима црквама обреде и богослужење источне цркве а по одласку његовом и то што је он успео био урадити, уништено буде латинским духовенством и Србија опет потпадне под власт римског папе. У то време крсташки војници уђу у Цариград и поставе на престо византијски латинског императора. Нови латински патријарх и император гледали су само како ће завладати Србијом и утврдити власт папску у њој, што Стефана тако плашљива здраво у бригу баци и он, да би се избавио беде, ожени се унуком венецијанског дужда Дондоле[1]), која и наговори Стефана те он ступи у блиске односаје с папом. По наговору дакле жене, Стефан пошље 1220. год. епископа Методија к папи Хонорију III. с писмом и замоли папу, да му пошље императорску круну и благосов на царство, обећавајући се у исто време „као син римске цркве“ да ће испунити све то што он узахте[2]). Хонорије одма испуни молбу Стефана и тиме га обвеже покорити се римском престолу[3]). Видећи

---

[1]) Andr. Dondollo in Chron. ab. ann. 1217. in Illir. sacr. Farl. tom. VII. p. 34. Истор. Срб. Майкова стр. 226. 227.

[2]) Honor. III. lib. IV. epist. 681. apud. Raynald. ann. 1220. num. XXXVII. Thom. archidiacon. Hist. salon. eccl. cap. XXVI. Farl. tom. VII. p. 33. 34. Le Quien. Ar. Christ. tom. II. col. 318—320. Житије св Симеона писано Доминијаном, рук. л. 307. види. Сл. др. Шаф. т. 2. к. 1. стр. 419.

[3]) У осталом потчињење то није имало никакве важности, јер Стефан опет пређе на страну православија.

своју погрешку, Стефан се одмах покаје и напише писмо брату свом Сави да што пре дође у Србију и утврди у њој пређашњу веру и поредак. Св. Сава, налазећи се у то време по делима манастирским у Никеји, исприча императору грчком Тодору Ласкарису и патријару Герману о свему што се у Србији догодило и замоли их да пошљу к Стефану једног архијепископа, који ће све то моћи поправити и у ред довести. Император и патријар изберу самог Саву за тај посао и он посвећен буде за архијепископа српског 1222. год. [1]). Из уважења к Сави епископима српским дато буде право да у будуће сами посвећују себи архијепископе [2]). Из Никеје св. Сава врати се опет на Атонску гору, узме са собом неколико калуђера и црквених — богослужебних књига, одправи се на пут и дође у Србију. У Србији он застане брата свог Стефана у највећој болести, а цркву у најгорем стању, па да би што пре отпочео преустројство у њој, он оснује прву своју архиепископску столицу у Ужицу, — том уважења достојном месту за Србе. Одатле се и почињу његови апостолски труди и његово ревносно служење православију и српском народу.

Будући је распрострањење римокатолицизма зависило највише од тога, што у њој није било право-

[1]) Фарлати говори да је св. Сава посвећен био за архијеп. латинским патријархом у Цариграду (tom. VII. p. 34. 35.) Лакен говори да је Сава добио шта више и патријаршка права за учешће његово при сједињењу српске цркве с римском, — но то је чиста лаж.

[2]) Да је Сава добио особита права за српску цркву сведоче и многи латински писци. Acta sanct. Bolland. Jun. XIV. p. 980. Assem. Calend. eccles. un. tom. VI. p. 43. Досит. о патр. јерусал. т. 2. с. 817. Види Приб. к твор. св. оц. 1849. г.

славних пастира и епископа, то св. Сава одмах по доласку свом постави на место латинских своје епископе и свештенике [1]). Светитељ заповеди свима њима да уче народ православној вери, а сам сваког празника почне говорити проповед и поучења народу. Кад је освећена била у Жичи црква Вазнесенска, Сава, да би предао заборавности римокатоличко венчање, крунише на ново брата свог венцем, добивеним од грчког императора, за тим га помаже св. миром и огрне порфиром [2]). Од тог доба Стефан Немања II. звао се „првовенчани краљ српски." Други дан после венчања, Сава сазове све епископе, начелнике и прост народ и почне им говорити следујуће. „Ја сам, говорио је Сава, дошао да вам преподам истину веру христову и да вас просветим вером православном, отворите дакле срца ваша и не сакривајте јереси ваше." Ми ћемо да верујемо тако, одговоре му на то сви, како нас ти учио будеш. Отпочне се литурђија, после еванђеља Сава изађе на средину цркве и почне читати Никео-цариградски символ вере полако и разговетно, све члан за чланом а за

[1]) Ради утврђења православне вере и ради бољег надгледања за црквена дела, св. Сава раздели целу Србију на 12. епархија. Епархије по већој чести називале су се по именима манастира, а не вароши с тога, што су епископи по манастирима живели. Како су се звале те епархије види у Гласнику „Живот св. Саве" свес. 8. стр. 185. (примедба под [1]) за 1856. г.

[2]) Живот св. Саве. рукопис сол. библ. № 201. Or. Christ. Le. Quien. tom. II. col. 319. 320. Far. tom. VII. p. 35. Neale's History of the Holy East. Нил се овако изражава о томе, да је Сава својим духовним значенем осветио и светску власт; He (Стефан) vas crovned king by his brother s. Sava, first Archbishop of Uschize and all Servia, and thenceforvard Church and state acted together in the happiest union. (Издање лондонско 1850. год).

њим и сви налазећи се у цркви, почињући од краља, па до последњег поданика његова. Тако се то трипута чинило, и као што ће се мислим сваки сетити, читање то управљено је било против римске цркве и њеног учења [1]). Други и трећи дан Сава опет сазове народ у Жичу, и свима да настављење и упутство у вери, а те који су исповедили своју јерес и покајали се, — на ново крсти; римокатолике пак помаже само св. миром и заповеди им да очитају символ Никео-цариградски. Пошто и то свршено буде, Сава обиђе многе пределе српске и уништи у њима заоставше латинство и обреде западне цркве, а место њих утврди православије и словенско богослужење. По примеру Саве пођу и други пастири српски тим истим путем и таким начином православна вера мало по мало са свим се утврди у Србији. Земља се српска подмлади и засија новим духом и животом... Видећи такво напредовање православија, св. Сава остави престо светитељски и постави на место своје за архиепископа Арсенија „мужа праведног, незлобивог и Бога бојећег се“, а сам опет отиде у Свету гору [2]). Наследници Стефана [3]) првовенчаног и св. Саве продуже

[1]) Осим символа, св. Сава читао је и исповедања саборна и св. отаца: о иконама о св. крсту и о таинствима. Исповед та управљена је била против павликијанске јереси, која се у то време у Србији појавила била. Живот св. Саве рук. сол. б. № 201.

[2]) Св. Сава умрьо је у Бугарској (1237. г.) Тело његово пренео је у Србију Владисав.

[3]) Стефан Немања II. умрьо је 1230. г. на сами дан Ускрса. Сава крунише старијег сина његовог Радослава — Немањића III. по кад се против њега многи побуне и науме да га збаце с престола, Сава венча на његово место млађег сина Стефанова Владисава — Немањића IV. За Владисавом била је удата кћи Јована I. Асена, цара бугарског.

започето дело, и православна Србија готово до самог свршетка XIII. в. била је спокојна од римских папа и њиног насртања на српску православну цркву. Но остављајући на миру српску цркву или боље рећи архиепископију св. Саве, папе несу упуштале из очију друге пределе српске и старали су се да бар у њима распростране своје учење и своју власт. Земља српска била је доста велика и делила се на неколико малих кнежевина или жупанија, које су по некад добијале и своју самосталну управу и свог оделитог владаоца. Такве независне жупаније биле су: Захолмска Травунска и Дукљанска. У XIII. в. прво место међу српским жупама заузимала је Босна, и у њој папе почну пропагандирати и распрострањавати своје догмате и своју апостолску власт. На њу они обрате своју највећу пажњу, и она једна плати за сву осталу Србију...

III.

Босна, као што рекосмо, била је саставни део некадашње српске државе и зависела је готово у свему од српских краљева и царева. Управо рећи, она се није ни у чему разликовала од других предела српских јер и у њој, као и у осталима, били су једни исти обичаји и предања, један језик и једно словенско порекло. Шта више, она је тешње скопчана била са Србијом него ли и Хлум, Травунија, Неретва и Дукља тако, да Костадин Порфирогенит набрајајући пределе српске, није нашао за нужно да и њу упомиње оделито, држећи да би то било излишно. Истина, она се често и делила од Србије и имала своју самосталну управу и свој самостални политички живот, но и то на врло

кратко време. По већој части она или је била под влашћу српских краљева или су је Маџари себи присвајали, доцније на последак са свим је потпала под власт турских султана, као и друге српске земље.

Непостојанство то у политичком одношају с једне и географички положај Босне с друге стране, принуђавао је босанске банове лицемерити пред црквом и вером и прелазити често на страну папе и папског учења. Из узрока тога владаоци босански почињући од Кулина, принуђени су били покоравати се власти папској а каткад и јавно помагати му својом влашћу. Но римокатолицизам свагда је наилазио на силну опозицију са стране православија, а особито патаренске или богомилске јереси, које су се по већој части држали и сами владаоци босански. Оснивајући се на социјалним начелима — вере и народности, она је у моралном одношају била свагда снажнија не само од католицизма но и од православија. Из узрока тог и папе, покоравајући Босну свом престолу, свагда су заједно с православијем искорењавали и патаренску јерес, да би само тиме нашли предлог умешати се и у дела православне цркве босанске. У XIII. в. патаренска јерес тако се била распространила, да није било готѕво ни једног места у Босни, где ње не би било. Случај тај дао је повод латинском духовенству да се прими свог одавно већ замишљеног посла, и доминиканци и францишканци изађу на проповед и почну обраћати јеретике у римокатоличку веру, подразумевајући под тим именом не само једне патарене но и православне.

Около 1170. г. босанским баном био је знаменити Кулин. Говоре, да се он држао богомилске јереси и да

је за то, по наговору Вулкана, папом (Инокентијем III.) осуђен био[1]). 1202. г. папа пошље у Босну свог легата Јована Капелана, тог истог, који је 1199. г. на диоклејском (дукљанском) сабору био, с налогом, да тамо удејствује решења реченог сабора. Кулин одмах се назове римокатоликом и почне се клети Јовану и за себе и за своје подајнике, да они у свему слушају папску заповест и признају над собом власт папе[2]). Пример Кулина окужи и друге, изузимајући једне православне, који су се тврдо одупрли били против нападања папског легата. Јован видећи да му није могуће испунити вољу папе и натерати сву Босну да прими решења диоклејског сабора, обрати се за помоћ маџарском краљу Хенрику и замоли га, да он примора бошњаке покорити се папи и његовој светој вољи[3]). Хенрик као верни син римске цркве, заповеди Кулину, да одмах натера све своје подајнике да се покоре папи и приме римску веру. Кулин, признавши још 1197. год. власт Маџарског краља над собом, није се смео противити захтевању Хенриковом. Премда је истина доста тешко било искоренити православије и патаренску јерес у Босни, но било је људи који су готови били на све, само кад је то ишло њима у рачун. Из узрока тога католицизам при Хонорију III. већ се прилично био распространио тако да је папски легат Аконције имао већ коме доћи у

¹) Reg. Innocent. III. lib. II. col. 725. 726. epist. CLXXVI. in Patr. curs. compl. tom. CCXIV. Raynald. ann. 1199. num. LV. Farl. tom. VII. p. 31. 32. Annal. eccles. Bzov. tom. XII. p. 39.

²) Raynald. ann. 1202. num. XIII. XXIV. Farl. tom. IV. p. 44. 45.

³) Reg. Innocent. lib. VI. col. 240. epist. CCXII. in Patr. curs. compl. tom. CCXV. Raynald. ann. 1202. num. VIII. Farl. tom. IV. p. 46.

Босну[1]). За тим почну долазити и друге верне слуге папске и опитни људи запада н. пр. Хугрин, који по наговору маџарског краља а на позив Аконција, дође такође у Босну да помогне латинском духовенству распрострањавати римску веру и обреде њене[2]). Наследници Кулина морали су бити таки исти лицемери као и Кулин и сваком приликом готови су били с једне стране изјављивати своју покорност папи а с друге помагати православију и патаренској јереси, да би се само одржали на влади. Но лицемерност та била је од велике несреће за православну Босну. Аконције и Хугрин видећи да босанска властела равнодушно гледа на све што се око ње ради, уграбе прилику и припону за посао мало боље и озбиљније него што су то до сада чинили. После три године дана свог ревносног труда они пошљу папи повољно извешће о стању латинске вере у Босни, за што их папа похвали и опуномоћи својом апостолском влашћу да обраћају бошњаке у католичку веру не само проповедима својим но и крстом и сабљом, — како се кад узможе[3]). Наследник Хонорија Григорије IX. пошље Хугрину (1227) још неколико доминиканаца и јермита[4]) да би му лакше било обраћати неверне и схизматике, као што је папа називао све православне патарене у Босни,

---

[1]) Аконције је дошао у Босну 1220. г. Thom. archidiacon. cap. XXVII. Farlati. tom. IV. p. 47.

[2]) Ibid. краљ маџарски да право Хугрину да може владати свима онима земљама у којима успе распространити католицизам, а Хонорије потврди ту повељу Хугрина Honor. III. lib. VII. epist. 398. apud. Raynald. ad ann. 1225. num. XXI.

[3]) Honor III. lib. VII. epist. 328. apud. Raynald. ad ann. 1225. num. XXI. Illir. sacr. Farl. tom. IV. pag. 48.

[4]) Illir. sacr. Farl. tom. IV. pag. 48.

Хугрин видећи да се бан Себислав не решава примити католичку веру, науми да натера Себислава силом на то и узме му сина као таоца да га чува донде док отац не испуни жељу папе. Не зна се да ли је Себислав доиста послушао Хугрина, но после кратког времена, папа заповеди доминиканцима, да врате Себиславу сина натраг, а маџарском краљу поручи да се у будуће он о њему стара [1]). Може бити папа се задовољава и тиме, што Себислав није сметао латинском духовенску у њином раду и што је дозволио поставити на епископску катедру латињанина кардинала Јакова, легата римског престола у Маџарској, па му за то и вратио сина [2]), јер другојачије папа не би писао Себиславу: „да он живи међу јеретицима и схизматицима као цвеће међу трњем и коровом, и да га он с обојим рукама прима под покровитељсто св. Петра“ [1]); — тога дакле не би било, да је Себислав доиста остао веран православију и да се није здружио с папом. Одмах после тога основана буде и катедра епископа римског у Босни. Где је она била, — то се не зна, но по свој прилици на граници Босне и Маџарске, јер је понајвише у тим местима дејствовало латинско духовенство! тамо су им биле и њине цркве и манастири, па су тамо морали и они сами жи-

[1]) Annal. ecclesiast. Bzov. tom. XIII. pag. 430. num. XIV.

[2]) Gregor. lib. VII. epist. 164. apud. Raynald. ann. 1233. num. LVI. Farlat. tom. IV. p. 48.

[3]) Gregor. lib. X. epist. 183. apud. Raynald. ann. 1236. num. LXVII. Farl. tom. IV. p. 49. У писму свом од 1239. г. папа Глигорије благодари маџарском кралу за његову верност римском престолу и моли га да још неколико проповедника пошље у Босну. Annal eccl. Bzov. tom. XIII. p. 486. num. XI. Gregor. lib. XIII epist. 176. apud. Raynald. ann. 1239. LXIX.

вети. Осим тога, одатле им је било боље бранити се и од противника, јер су им Маџари могли свагда у помоћ доћи[1]). За нову епископску катедру, папа изабере Јована Тевтонског, човека образованог и од добре фамилије. Он је дуго време био при двору римском и тамо се прославио својим проповедништвом и даровитошћу[2]). За знак свог особитог благовољења, папа пошље Јовану млоге поклоне и писмо, у коме га саветовао да се стара највише о томе, да прослави римску цркву и њено учење; а доминиканцима заповеди да помажу свом новом епископу и да се свагда налазе око њега[3]). Избор није могао бити бољи од тога, што га папа учини. Јован се с особитом ревношћу трудио да испуни жељу папе и он успе у томе тако, да је римска вера за кратко време, обухватила била готово сву Босну[4]). Но при свем том, латинско духовенство, непрестано је наилазило на страшне препоне са стране православног босанског духовенства, тако да је најпосле принуђено било обратити се папи Инокентију IV. за помоћ. Озлојеђени папа, поручи краљу маџарском и архиепископу колоцком Венедикту да што пре истребе православије у Босни, услед чега Бела, краљ маџарски удари с војском на јеретике и православне бошњаке и с не чувеном жестокошћу и тиранством поапси и пошље оковане

---

1) Illir. sacr. Farl. tom. IV. p. 55.

2) Gregor. lib. XII. epist. 53. apud Raynald. ann. 1238. num. LIV. Annal. eccl. Bzov. tom. XIII. col. 472. num. V. Farlati. tom. IV. pag. 50. 51

3) Raynald. ann. 1238. num. LV. Farl. tom. IV. p. 53. 54.

4) Annal. ecclesiast. Bzov. tom. XIII. pag. 472. 473. num. V. Illir. sacr. Farl. tom. IV. p. 51. 52.

на робију све оне који се не покоре и не приме римску веру[1]). Венедикт пак у то исто време састави план светог рата против бошњака и опрости грехове свима онима, који пођу на њих. Кад је план поднесен био папи на размотрење, он одмах изјави своју жељу да се што скорије удејствује и похвали Венедикта за тако свето дело. 1245. г. Бела IV. пошље под предводитељством Котромана своју војску против бана. који разбивши бошњаке сам седне на престо босански. То је био црни дан за патарене и православне, јер њима је сад остављено било на вољу да бирају једно из двога: или да се одреку своје вере и својих старих обичаја и традиција или да беже из земље док су још живи и цели били. Краљеви маџарски после победе одржане над бошњацима, распоређавали су несрећном Босном тако као што су хтели, давали је ономе коме су хтели. Јелисавета мати краља маџарског Владисава III. бивша управитељицом Босне, натеривала је силом житеље да приме римску веру. Она шта више изда у договору с папом Николајем III. особити указ (едикт) за то, и почне свим силама старати се да искорени православије у Босни. Но распра у Србији, догодивша се међу сином и великим Урошем I. принуди Јелисавету да остави извршење свог плана за други пут[2]).

Урош I. велики имао је два сина Драгутина и Милутина. Првом, рођеном од Катарине кћери Стефана V. краља маџарског, он обећа престо још за живота, но после кратког времена предомисли се и на-

[1]) Raynald. ann. 1241. num. LXX. Farl. tom. IV. pag. 53. 54.
[2]) Haynald. ann. 1280. num. IX. Farl. tom. IV. p. 51.

значи за наследника свог другог сина Милутина, као способнијег. Драгутин видећи да отац не испуњава своје обећање дозове у помоћ Маџаре, који разбију Уроша и принуде га да се затвори у Драчу (Дураце), где и умре 1272. г. После смрти очеве, Драгутин ступи на престо, но царовање његово није дуго трајало. Мати његова Јелена[1]) и архијепископ Сава II. доведу Драгутина својим речима до тога, да се он покаје за учињену увреду оцу и преда власт своме брату Милутину. Таким начином 1275. г. ступи на престо српски Стефан Урош III. Милутин. Драгутин пређе у Мачву и Срем и тамо се стани[2]). То је био тај узрок због ког је Јелисавета престала била гонити православне у Босни и оставила их на миру бар за неко време. Драгутин преселивши се у Мачву такође није заборављао бошњаке, но мати његова Јелена стајала му је много у томе на пут и најпосле га узела са свим у своје руке. Посветивши свој живот Богу, она по урођеној својој тежњи к западу више се бринула о католицизму него о православију. Све што је она радила, управљено је било на то, да се католицизам утврди међу Србима и све задужбине њене[3]) намењене су биле римском духовенству и престолу св. Петра. Осим тога она се старала да присаједини и бугарску цркву к западној; — дакле није чудо што су и деца њена морала слушати папу и његове легате кад им је

[1]) Јелена је била порекла немачког. Једни говоре да је она била кћи краља маџар. а други опет, — Балдуина II. императоа Цариградског.

[2]) Истор. Слав. нар. Рапча ч. II. стр. 506—515.

[3]) Тако н. пр. Јелена сазида 1285. г. манастир св. Марије у Дулцинуму и поклони га францишкацима. Farl. tom. VII. p. 252.

и мати то исто чинила. Који зна како матере имају велики утицај на своју децу, тај се не ће зачудити томе што су синови великог Уроша често ступали у блиске одношаје с папама и водили различите преговоре с њима....

Стефан Урош II. Милутин био је један из првих људи свога доба и при том и велики бранилац православија. Истина Милутин није пропуштао прилику изјављивати своју покорност и папи, но и то у крајњим случајима, кад другог изласка није могуће било наћи. У томе „он се је свагда држао језуитских начела, што цел правда средства, па ма каква да су она сама по себи. У политичком одношају он је био велики човек и унапредио српску државу готово у свему. Он је раширио границе Србији и са свим је обезбедио од Грка[1]). Особито се он старао да задобије Босну и најпосле и њу узме. Да би брже дошао до цели, Милутин се разведе са својом првом женом тобож због тога што је она нероткиња била и ожени се Јелисаветом сестром Ладислава краља маџарског. и Катарине жене Драгутинове, — која му и донесе Босну као мираз. Још је само остало било то, да се он утврди у њој као што треба и Милутин се обрати к папи, као најсигурнијем човеку за тај посао. Преко Јелене, Милутин да обећање папи да ће се покорити римском престолу и обратити и све своје

[1]) Стање Грчке дозвољавало је Милутину да слободно уђе у њу и заузме многе вароши и земље. У неколико бојева он отме од Грка Скопље, Овчије поље, Златову, Пијанец, Струмицу, Сер. (Серез) Дьбрьек, Кичаву и Поречје; оплени Влахнотску земљу и дође до самог Солуна и Атона. Види. Ист. Слав. нар. Рајића ч. II. стр. 545. — 551.

подајнике у римску веру а из Босне да ће истерати све неверне и јеретике патарене[1]). Папа одмах пошље у Србију своје легате Марина и Кипријана, „мужеве, као што је он писао, спромахе на овом свету, но богате вером и искушењима у закону божјем[2]).“ По њима папа испрати и оно знаменито „славним царевима словенским Стефану Драгутину и Стефану Урошу римско исповедање вере[3]), доказујући им у исто

[1]) Nicol. lib. I. epist. XXXIII. apuch Raynald. ann. 1288. num. XXXIII. XXXI. Farl. tom. VII. 48.

[2]) Nicol. lib. I. epist. XXXII. apud Raynald. ann. 1288. num. XXIX. XXX. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 47. 48.

[3]) Исповедање то било је следујуће: „*У* име Оца и Сина и св. Духа, амин. Верујем и исповедам свету Тројицу Оца и Сина и св. Духа, једног свемогућег Бога, Божанство у Тројици, нераздельно по бићу и суштаству, по вечности и свемогућству, имајуће једну вољу, једну власт и величанство творца свију ствари, од ког, преко ког и у коме је све небеско и земаљско видимо и невидимо, духовно и вештаствено. Исповедајући св. Тројицу, верујем и у једног истиног Бога, потпуног и савршеног, у Бога Оца, верујем и у сина Божијег, од вечности рођеног од Бога Оца, равног по суштаству и Божанству с Богом Оцем, Свемогућег и у свему равног Њему, у једипородног Сина Божјег, који се родио од Дјеве Марије наитијем св. Духа с душом разумном, имајући и две природе — Божију и човечију но у једној Ипостаси, који је по Божеству свом бесмртан и никада не страда а по човештву пострадавши за нас, ради нашег спасења; Он је умрьо, био је сарањен, силазио у ад и трећи дан васкрсао из мртвих истинитим васкрснућем телесним; у четрдесети дан после васкрснућа свог узнео се на небо с васкрснувшим телом и душом и сео с десне стране Бога Оца, одакле ће и опет доћи да суди живим и мртвим и даће свакоме по делима његовим, добро или рђаво; верујем и у Духа светог, савршеног и правог Бога, који је произишао *од Оца и Сина* (filioque) и у свему раван Њима, једног је с Њима суштаства, свемогућ и вечан тако исто као и Бог Отац и Бог Син. Верујем у св. Тројицу, не у три Бога, но у једног, свемогућег, вечног, не видимог и непромењивог Бога. Верујем, да је само једна света, католичка и апостолска црква

време, да се без њега није могуће спасти и саветујући их да се покоре римском престолу заједно с народом српским. Говорећи у својој посланици „о падењу човека“ и „о искуплењу његовом“, папа изводи одатле мисао и о првенству апостола Петра и његових заступника. „Бесконачна љубав Бога оца, писао је он, сажалевајући о дубоком падењу рода човечијег и по неисказаној љубави својој, желећи да избави тога, ког је ђавоља завист упропастила, послао је с више небеског престола свог на грешну и пропалу земљу, свог јединца – Сина, који прошавши кроз девојачку утробу, прими на себе тело човечије и поста истинити Бог и истинити човек; јавно

истинита, у којој је само једно крштење и истинито отпуштење грехова. Верујем исто тако и у васкрсење тог истог тела у коме ми сад живимо, и у живот вечни. Верујем, да је један Господ и Бог прави и истинити проузроковатељ старог и новог завета, закона, пророка и апостола. Верујем, да је све ово права и истинита вера православна, и да се ње једне држи и сва св. римска црква. Односно разних заблуда, којих се једни држе по незнању, други из зле воље и намере, св. римска црква учи, да ти који греше после крштења, не могу бити крштени поново, већ су дужни искрено кајати се ако хоће да добију опроштај од Бога. Ако искрено кајући се умре пре тог времена, т. ј. пре него што је достојним плодима заслужио да му се греси опросте, то ће душа његова морати проћи најпре очишћавајућу ватру (чистилиште), па да не би он дуго остао у њему, полезно је, да они који још живе, бескрвном жртвом на литурђији, молитвама и милостињама и другим бого-угодним делима, која обично устав црквени прописује, испросе у господа опроштај мучећем се. И тако душе, које после крштења несу имале ни једног греха, очистивши се или налазећи се још с телом и после тога прошавши кроз чистилиште, узносе се одмах на небо. А душе, које умиру у самртним гресима или с *прворедним* грехом, одмах силазе у ад и муче се. Та иста св. црква (римска) верује, не гледајући на све то што је до сада речено, да ће сви људи опет васкрснути и предстати суду божијем. Даље

се роду човечанском и за своје учење и спасавајуће наставлење претрпео најжешћу и најпрезренију смрт, да би само после отворио људима пут у вечно царство. За тим васкрснувши из мртвих и узневши се на небо, он пошље својим апостолима светог Духа Утешитеља, равног по суштаству с њим и с Богом оцем, и од оца и сина прозашавшег (filioque). Помоћу Духа Светог он сабере и зблизи све верујуће у њега, оснује цркву и назначи у њој апост. Петра, кнеза апостолског, за намесника, преда му на чување и старање душе и кључеве царства небеског, да би он — Петар и његови наследници могли отворити људма пут у

св. римска црква признаје седам тајинства црквених и то: крштење, о коме је већ више речено било, миропомазање, које се свршава епископским рукополагањем на главу верујућег и миросањем, покајање, евхаристију, свештенство, брак и елеосвећење, које се по речма св. Јакова над болесницима врши. Тајинство евхаристије св. римска црква врши на *опресноцима*, исповедајући, да се хлеб претвара у истинито тело христово а вино у истиниту крв христову, и да се тело христово доиста врши и може свршавати само на опресноцима. Само једна најсветија римска црква има највишу власт и наивеће право и првенство над свом католичком црквом, које је она добила од самог Господа у лицу блаж. Петра, кнеза апостолског, ког наследник и јесте римски првосвештеник. Таким начином само она једна има право бранити праву веру и решавати својим судом све то што се ње тиче. Њој се могу обраћати сви без разлике за решење. Но и у грађанским стварима она има такву исту власт, њој су подвласне све цркве, и епископи њини дужни су само њу једну слушати и покоравати јој се. Римска црква има власт водити бригу и о свима црквама, од којих многима, особито патријаршким, она је дала и особита права и преимућства. Она је прва из првих и виша од свију сабора како васионских тако и помесних и чува ту своју част свагда. Амин.“ (Nicol. lib. II. epist. XXXII. apud. Raynald. ann. 1288. num. XXIX. XXX. срав. Raynald ad ann. 1267. num. LXXV.LXXIX. Farl. tom. VII. pag. 47—49).

царство небеске славе. И ми, по распоређењу божијем и његовог викарија, бринемо се непрестано о вашем спасењу и о томе да сви они који странпутицом иду пођу правим путем истине и вечног спасења.“ У исто време папа Николај напише и Јелени, да се она постара о томе, како би и синови њени прешли у римску цркву и примили покровитељство апостолског престола, за што се папа обећа, да ће јој опростити и све грехове њене[1]). Браћа, принуђени околностима, послушају савет матерни и признаду над собом власт римског првосвештеника, услед чега папа назове Милутина и Драгутина „својом вазљубљеном децом“, а себе „врховним заштитником и покровитељем“ како њих сами, тако и свију поданика њиних. „Заповедамо овом нашом посланицом, писао им је он, да се нико не усуди дирати у ваше имање и да вас нико не сме вређати[2]).“ Осим тога папа испуни жељу и Милутину и пошље у Босну проповеднике с налогом, као што Фарлати говори, да они оснују тамо и инквизицију[3]).

Но да ли је Милутин испунио своје обећање? На против, он је далеко стојао од те мисли. После 1288. год. ми њега видимо или у рату с Бугарима или с Нагајем, који отевши престо од Тертера, даје круну Смиљцу и напада на Србе. За тим Милутин удаје ћер своју Неду за Мијаила сина главног начелника војске Смиљцове и сам се жени и узима ћер Тертера; после

[1]) Nicol. lib. I. epist. XXXIII. apud. Raynald. ann. 1288. num. XXX. Farl. tom. VII. p. 48.

[2]) Nicol. lib. IV. epist. XVIII. apud. Raynald. ann. 1291. num. XLI. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 49.

[3]) Nicol. lib. IV. epist. XXIII. apud. Raynald. ann. 1291. num. XLIII. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 49. 59.

кратког времена оставља и њу и узима Симониду ћер императора грчког Андроника старијег[1]), — једном речи њему и на памет не пада да се он обећао папи покорити цркву српску римској и распространити међу подајницима својим римокатолицизам. Па можда се он не би никада ни сетио њега, да га у томе није подсетила мати његова Јелена, која није могла равнодушно гледати на Симониду и у опште на Грке. Њој као правој католичанци, папа је био ближи и милији од патријара цариградског; па за то она није могла допустити да Милутин ступа у пријатељске односаје с истоком. Но Милутин је имао са свим други план и да му не би мати с папом сметала испунити своју намеру, он као добар вештак у свом послу, учини обични политички маневар т. ј. задовољи и матер и папу. У то време на римском престолу седео је Бенедикт XI. и Милутин пошље уверење папи о својој покорности и предаиости римском престолу. Папа одговори на то Милутину доста ласкаво и благодари му за то, што се он по духовењу божију опет враћа на пут спасења и уједињења с римском црквом, и изјави надежду своју, да ће за таквим племенитим кнезом поћи и сви његови подајници и примити римску веру. На крају писма, папа даје обећање Милутину, да ће он радо примити под своје покровитељство не само њега но и сав српски народ[2]). Такви односаји с папом Милутину су нужни били у свако доба, но за то се он и старао, да их још већма утврди и својим личним прија-

[1]) Истор. Сл. нар. Рајића ч. II. стр. 553.—560. 568. 479. Ист. Сербін Момировича стр. 11.

[2]) Benedict. lib. VII. epist. CXXV. Rayn. 33. num. LIV. Farl. VII. 56.

тељством с папским двором. Из узрока тога он потврди не само грамоту (повељу) свог деда Стефана првовенчаног, коју је он дао бенедиканском манастиру у Млеткама, но и своје матере Јелене, коју је она дала манастиру пресвете Богородице у Бару[1]). Али све те жртве биле су мале и незнатне у сравњењу с тим благодјејањима која је он чинио православним црквама и манастирима. Који од нас не зна за толике цркве и манастире, које је Милутин подигао и украсио?! И не само у Србији већ и по другим местима, — свуда где год је нога његова долазила и докле је политика његова допирала, па Атону и Синајској Гори, — свуда је Милутин покровитељствовао православију и градио цркве и манастире[2]). Бадава се папа старао да одржи своју власт над Србијом, политик Милутин свагда је умео измаћи и од матере своје Јелене. Само крајна нужда принуђавала је Милутина да се дружи с папом. Тако н. пр. кад су Венецијанци и Французи долазили под Цариград и Карл Валуа намеравао да ступи на византијски престо, Милутин, да би избегао опасност, закључи с Карлом договор по ком се он обавезивао послати своју војску у помоћ Карлу, а син Карла, херцег алаксонски, дужан је био за то узети царицу, ћер Милутинову. За бољу безбедност у томе, Милутин ступи у одношаје и са самим

[1]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 56. 57. Истор. Серб. Майкова стр. 230.

[2]) Данило у Рађа, ч. II. стр. 597—599. 603. 605. 609. Види грамоту у Мајкова. Једна из њих говори да су у то време у Србији биле следујуће епископске катедре: зетска, рашка, звечанска, хвостонска, хлумска, призренска, топлицка, будимска, лимљанска (липљанска), скопљанска, дабрьска и моравска.

папом Климентом V. под чијим покровитељством налазила се и сва савезна војска. Почетком 1308. год. он пошље к њему у Рим своја два посланика: Трифуна Мијаиловића и Марка Лукариса с молбом, да папа прими у лоно римске цркве и под покровитељство св. Петра не само њега, но и сав народ српски и да прати своје легате у Србију, који ће научити народ догматима римске цркве [1]).

Климент се одмах својски заузме за то дело и те исте године пошље у Србију своје легате с налогом, да приме Милутина и сав народ српски у лоно римске цркве и под покровитељство блаженог Петра, с тим само условом, ако Милутин испуни све то, што иште папа, и ако се закуне под освећеном заставом, коју му папа шаље, да не ће одустати од своје речи. Тек тада могу они скинути и проклетство с њега за схизму и непријатељство његово к папи [2]). С таквом инструкцијом легати дођу у Србију и изађу пред Милутина. Начелник мисије, архиепископ Егида овлашћен је био да уреди чино-начелство, да подигне цркве и манастире и да разреши од дужности неспособне и постави способне и опитне служитеље цркве [3]). Осим тога, по распоређењу папе, Григорија-де-Катаро, морао се свагда налазити около Милутина и пазити да он не погази своје обећање које је под заклетвом дао римском престолу [4]). И тако, говорио је папа у

1) Raynald. ann. 1308. num. XXVI. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 61
2) Historica Russiae Monum. Ab A. I. Turgenevis tom. II. pag. 358. Raynald. ann. 1308. num. XXIX. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 61.
3) Hist. Russ. Monum. Ab A. I. Turgenev. t. II. p. 362. Epist. 1039.
4) Hist. Russ. Monum. Ab. A. I. Turgenev. t. II. pag. 360. Raynald. ann. 1308. num. XXIX.

својој инштрукцији легатима, испуните с достојанством ту обвезаност која вам је дата, помажите верујућим[1]). Постарајте се да ваши труди буду увенчани успехом и да заслужите милост и благовољење пред Богом и апостолским престолом[2]). И да је благословен Бог и Отац Господа нашег Исуса Христа, писао је папа Милутину, отац милости и штедроте, који нас теши у свима жалостима нашим и који је обасјао твој ум новом светлошћу тако, да ти сад с отвореним очима дајеш обећање и ступаш у савез с најсветијом црквом, мајком и наставницом свију верујућих. Доиста, Господару, тебе сам Бог чува и води к познању праве вере, у којој ћеш ти наћи најбољи пут к спасењу и који ће утврдити твој престо на веки. Радује се мати — црква, радујемо се и ми, што се у наше време такав велики Господар и такав велики народ враћају у лоно римске цркве; радујемо се, што ви одричући се схизме са свима њеним заблудама, постасте на последак члановима тела Христова и налазите се у стаду Господа светлости, савршенства и живота. Ми по вољи Господњој, недостојни наследници Петра, главе апостола, и викарија самог Христа, ми, који се непрестано трудимо и бринемо само о томе, да с помоћу божије благодети, изводимо заблуђене на прави пут, ми, у присудству браће наше, претресајући пажљиво све то о чему нас посланици твоји молише, одобрисмо твоју жељу и благосклоно решисмо, да ти уважимо прозбу, само ако ти од свег

[1]) Под верујућим папа разуме латине који живе у Србији.
[2]) Hist. Russ. Monum. Ab. A. I. Turgenev. t. II. p. 358. Raynald ann. 1308. num. XXIX. Illir. Sacr. Farl. tom. XII. p. 61.

срца узверујеш у св. римску цркву; и ако ти испуниш наше тражење и послушаш наш савет, то св. црква као чедољубива мати с раширеним рукама дочекаће свог враћајућег се сина [1]).“ Шта је дакле Климент тражио од Милутина и какви су били ти савети његови, ' и ћемо сад видети.

Папа је тражио од Милутина, да он прими римокатолицизам и да се уметак онај и о д с и н а (filioque) чита по свима црквама не само српским, но и онима које Милутин задобио од Грка; даље, тражио је, да он, великаши, и сав српски народ признају папу намесником Христовим и наследником апост. Петра, који има такву исту власт „везивати и дрешити“, као и врховни апостол — као кнез апостолски; тражио је, да Милутин да обећање за сав српски народ, да ће остати веран римском престолу и покоравати му се у свему, а епископи и представници цркава да се подјемче за сав клир и да признаду власт римског првосвештеника над собом; на последак тражио је, да се сав духовни ред на ново преустроји и да се архиепископи, епископи, архимандрити и игумни избирају по правилима каноничким. Правила та била су следујућа: да се нижи клир посвећује вишим, т. ј. од епископа, епископ — од митрополита а митрополит од римског папе и то без сваке мешавине са стране цариградског патријара, који по речма папе, нема никако право присвајати власт римског престола. Поврх тога Климент је тражио, да Милутин да потпуну слободу ла-

---

[1]) Clement. lib. III. epist. XXI. ap. Raynald. ann. 1308. num. XXVII. XXVIII. Hist. Russ. Monument. Ab. A. I. Tugenev. t. II. p. 358. 359. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 61. 62.

тинској цркви и да је награди свима преимућствима, каквим само он узможе[1]). У осталом папа се саглашавао и на то, да се евхаристија врши на квасном хлебу и дозвољавао је да у време такве службе може присуствовати и сам краљ, док не добије друго упутство од римског престола[2]). И тако, ми молимо твоје величанство, писао је Климент Милутину, молимо и умољавамо, ради драгоцене крви Христове, прими све што ти се налаже: прими и благосов наших легата, слушај њине савете и испуни своју похвале достојну намеру, ако мислиш да добијеш за то од нас благослов и благодет[3])."

Милутин доиста прими легате папске да не може боље бити, но савете и убеђења њина остави на страну за други пут[4]). Међу тим догоди се, да Венецијанци покваре план Карла. Милутин видећи њихову слабост, одмах прекрати сваке односаје с њима и здружи се са Светиславом бугарским и Андроником, императором цариградским. Чуство јединства вере и опште презрење к латинству, опет сједини Србе с Грцима и Бугарима. Бадава су папски легати живели у двору Милутиновом, он им на скоро објави да он не може уводити римокатолицизам у Србију и да они само бадава губе време и не иду на свој посао. У то исто време Милутин запрети и својим подајницима да

---

[1]) Clement. lib. III epist. XXXI. apud. Raynald. ann. 1308. num. XXVII. XXVIII. Hist. Russ. Monum. t. II. p. 358. 359. Illir. Sacr. Farl. t. VII. p. 61. 62.

[2]) Ibid.

[3]) Hist. Monum. Russ. t. II. p. 358. Raynald. ann. 1308. num. XXIX. Farl. tom. VII. p. 61.

[4]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 62.

не примају латинску веру и казни све оне који се успротиве његовој наредби[1]). Народ пак држао се тврдо Милутина и духовенство српско ползујући се покровитељством свог господара, с особитом је ревношћу искорењавало обреде латинске и чистило Србију од неверних. При таком стању ствари, католицизам почне и у Босни мало по мало падати. Папа видећи то заповеди ђенералу ордена минорита да удвоји своју ревност и да се постара свима силама распространити римску веру у Србији и у Босни[2]); — но узалуд. Милутин знајући своју силу почне нападати на Маџарску с намером, да и тамо распространи православије......

Климент V. незадовољан таквим поступком Милутина почне 1314. год. проповедати крсташки рат против Србије. Поручујући својим верним синовима да се дигну против схизматика и да бране римску цркву, папа обећа будућим крстоносцима велику награду и опроштај грехова[3]). Карло краљ маџарски, одмах заузевши с војском Македонију извести папу о свом срећном успеху додајући, да је сад најбоље време покорити Србију римском престолу[4]). На несрећу Милутинову нађу се и међу Србима многи, који несу задовољни били њиме. Јован XXII. чим дозна о том одмах пошље српским и албанским великашима писмо и позове их себи у помоћ: „Велика туга и жалост обузе нас, писао је папа, кад чусмо да се ви налазите

[1]) Le Quien. Or. Christ. tom. II. col. 319. 320. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 63.

[2]) Illir. sacr. Farl. tom. VII. p. 329.

[3]) Annal. Reg. Hungaror. Georg. Pray. tom. VII. p. 11. Clement. lib. IX. epist. CCXII. apud. Raynald. ann. 1314. num. XIII.

[4]) Annal. Reg. Hungar. Pray. tom. II. p. 13.

под влашћу рашког цара, не само схизматика, но и највећег непријатеља вере Христове; тог најстрашнијег звера међу свима зверовима и прождрљивог тирана вашег. Желећи избавити вас од грозеће вам опасности, ми вас саветујемо као праву децу св. римске цркве, да слушате све то, што вам ми заповедамо. Ми се радујемо, чеда наша, што ви изабрасте прави пут и надамо се да ће семена та која ви сејете донети добре плоде, не бојте се ни мало схизматика, надајте се на Бога и св. римску цркву, која као глава свију верних, радује се спасењу деце своје и свагда је готова помоћи им у сваком добром делу" [1]).

Добивши писмо од папе, управитељи српски и албански завере се између себе, да један другог неће издати и да ће се покорити римском престолу [4]). Уз њих пристану по наговору папе и Филип тарентијски с Карлом II. сицилијским и грофовима берберским [3]). Међу тим папа да би продужио устанак и ослабио Милутина, напише незадовољним власницима српским и албанским: „да су они, збацивши, иго тирана, тим самим доказали и своју преданост римској цркви, која је свагда готова помоћи својим синовима, а особито кад се они налазе у нужди и невољи [4])."

Маџарска војска већ је заузела била Македонију а

[1]) Ioan. t. I. ep. LVII. apud. Raynald. ann. 1318. num. XXXV. Farl. t. VII. p. 64.

[2]) Raynald. ann. 1318. num. XXXV. Illir. sacr. Farl. tom. VII. p. 64.

[3]) Regest. Ioann. XXII. t. I. epist. 1125. 71. apud. Raynald. ann. 1318. num. XXXV. Папа је звао и Владислава Грофа диоклејског да ступи у савез с крстоносцима. Reg. Joann. tom. I. p. 573. apud Raynald. ann. 1318. num. XXXIV.

[4]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 64.

Сицилијци Епир. Папа, да би узнемирио Милутина и истребио из Србије православије, пошље на ново своју посланицу крстоносцима; императору немачком Фридриху, краљу пољском Владисаву, Јовану Чешком, Леополду херцегу аустријском и Хенрику херцегу хорутанском[1]), која најпосле принуди Милутина ступити у блиске одношаје с Карлом и закључити с њиме мир под условима, који несу били најповољнији за Србе и српску цркву. — Но провиђење као да је пратило Милутина кроз сав његов живот. У то исто време кад се он обећавао папи да ће признати власт Рима над собом, у Мађарској изроди се бунт, који поквари сав план Карла и принуди га да се врати натраг у Мађарску. Милутин то једва дочека и одмах чим војска мађарска изађе из Србије он нападне на Сицилијце и истера их из Епира. Тако се свршило предузеће Мађара и папске курије завладати Србијом и распространити у њој католицизам. Смрт избави Милутина од потчињења римском престолу; он умре 1221. г.[2]).

После смрти Милутина, на престо српски ступи син његов Стефан Урош III. Дечански. Положај новог владаоца српског на први мах био је здраво рђав, јер папа и мађарски краљ још нису били заборавили превару Милутинову. Карл Роберт опет дође с војском на границу српску и почне тражити од Стефана, да испуни обећање очево. Стефан, уздајући се на Филипа Тарентијнског поиште руку његове ћерке с намером, да као и отац му, завара на време очи својим против-

---

[1]) Reg. Joann. tom. I. epist. 977. apud. Raynald. ann. 1320. num. I. II. Annal. Reg. Hungar. Pray. t. II. p. 14.

[2]) Ист. Слав. нар. Рађа ч. II. 631. 632. Майкова, стр. 230.

ницима и спасе Србију од насртања папских и његова сина и савезника Карла маџарског. Но Филип сглашавао се на брак само под тим условима, ако Стефан призна власт папску над собом и прими римокатолицизам, што Стефану, разуме се, није најмилије било. После дугих затезања, Стефан се најпосле покори захтевању Филипа и замоли папу да пошље своје легате у Србију, обећавајући му у исто време, да ће заједно с народом српским примити римску веру и покор ти се римском престолу [1]). „О! како се ми обрадовасмо, усклицавао је задовољни Стефаном папа, и какво неописано усхићење обузе нас кад чусмо, да се изгубљена овца опет нашла и придружила к стаду Господњем! Испуни се то, о чему смо ми у свима нашим службама молили Господа [2])." Папа одмах пошље у Србију своје „легате мира, као што се он изражавао у свому писмену, смерне ученике Господа Исуса Христа", с налогом да они стојећи па пустом брегу вере, приме господара Србије сав народ српски и клир његов; спасу их од пропасти и доведу к станишту истинитог спасења, по водама латинске вере [3]). Ти „анђели мира", по заповести папе, дужни су били радити свој посао с највећом пажњом, сазвати по доласку свом сабор „на њему, заклетвом краља и његових подајника, утврдити власт римског престола

[1]) Reg. Ioann. tom. III. p. 266. apud. Raynald. ann. 1322. num. XIV. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 67. 86. Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 425. num. XVII.

[2]) Reg. Ioan. tom. III. p. 263. apud. Raynald. ann. 1323. num. XV. XVI. Illir. Far. tom. VII. p. 68. 69.

[3]) Raynald. ann. 1323. num. XVII. XVII. Illir. sacr. Farl. tom. VII. p. 69. Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 425. num. XVIII.

у Србији. За тим саставити сва документа о покорности Стефана и српске цркве и један оставити у Србији а други послати у Рим на вечно храњење у у Ватикану, — и тек после свију тих церемонија они су дужни били објавити Стефану сагласије римског престола на брак. Легати дођу у Србију и спреме се да удејствују распоређење римског престола односно символа вере и заклетве Стефанове римском папи, но у један пут се све то промени и Стефан се мане своје женидбе и католицизма. Таким начином папа изгуби своју надежду на Србију и прекрати сваке односаје са Стефаном.

Да ли је папа и после тога водио преговоре са Стефаном о покорењу српске цркве римској, ми о томе ништа не знамо, будући нам извори од куда ми црпемо материјал за нашу ствар, ништа о њима не говоре.

IV.

Наследник Стефана Дечанског, био је Стефан Душан силни. Под њим је српска држава достигла највиши ступањ свог политичког развића и узвисила се била над свима осталим државама балканског полуострова. Поред пређашњих својих предела она обухвати још и Албанију, Епир, Етолију, Тесалију и сву Маћедонију[1]. Душан, да би још боље узвисио себе пред народом и осталим политичким светом, и да би један пут за свагда утврдио православије у Србији и сачувао га од нападања папских легата, науми да се

[1]) Све те земље Стефан је задобио од Грка.

венча на царство и да установи независну српску патријаршију. После победе 1346. год. он заповеди архиепископу охридском, српском и бугарском и свима архијерејима српским да се саберу у Скопљу и ту изабран буде за патријара Јанићије II. архијепископ српски, који венча Душана на царство и прогласи „ћесарем ромејским и христољубивим царем Маћедонским[1])." Од тога доба Србија, како у политичком тако и црквеном одношају бројала се међу прве државе јевропске. Духовенство српско почињући од Душана, имало је велики утицај и на све југо-словенске земље, јер где год је он долазио са својом војском, тамо се и оно јављало с крстом у руци и распрострањавало православије и обреде источне цркве. Особито се ревносно трудило у Босни. Душан, чим ступи на престо одмах почне гонити католицизам, који се благодарећи Фабијану инквизитору[2]) и Отону, ђенералу доминиканског ордена утврдио био не само у Босни но и у самој Рашкој жупанији[3]). Папа разуме се није могао равнодушно гледати на такав поступак Душана и очекивао је само згодну прилику да се освети и Душану и духовенству српском и да их силом примора покорити се римском престолу.

[1]) Le Quien. Or. Chr. tom. II. col. 319.—322 Ист. Сл. Рајића ч. II. стр. 614. Ист. Ранке. стр. 14. Neale's History of the holy Eastern Church. tom. I. p. 70. Нил говори да је Јанићије потврђен био за патријарха Инокентијем V, но то није истина. У осталом он доста праведно говори да су the Prelate vho assumed it, and the Monarch vho authorized it vere excomunicated by Philotheus or Callistus of Constantinople, тако исто и по сведоџби Бранковића и Данила. види у Рајића ч. II. стр. 615.

[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 75. 76.

[3]) Ibid. pag. 59.

Међу тим император Кантакузен, видећи да се Душан непрестано спрема и приближава с војском границци грчкој, уплаши се и ступи у блиске одношаје с малоазијским Турцима, — с Умур-Бегом управитељем Смирне, који по договору с Кантакузеном дође 1342. г. с 28.000 војника на границу тракијску и утабори се на ушћу реке Марице. Премда се Умур после кратког времена опет вратио натраг и оставио Кантакузена да сам иде у Србију[1]), покушај тај био је први, који су Турци учинили да пређу у Јевропу. Док је Душан владао, Срби се несу бојали ти нових гостију, јер је војска српска свагда готова била одбити их од своје земље и принудити их да се врате натраг. Душан је тако мислио, да је њему самим Богом намењено да избави хришћ. од варвара и да иницијатива тог општег устанка мора бити у његовим рукама. Услед тога он се обрати Инокентију VI. с прозбом, да овај својом посланицом подигне и остале јужне Словене против малоазијских дошљака и поткрепи намеру његову у томе. 1354. г. папа пошље у Србију своје посланике и благослови Душана на такво важно предузеће. Но Инокентије шаљући легате своје у Србију сасвим је о другом мислио. Он није још био заборавио поступак Душана у Босни и науми сада да се освети Душану и да му покаже како се треба с наследницима св. Петра опходити. Легатима је заповеђено било, да чим дођу у Србију, одмах обрате своју пажњу на религију и да се постарају искоренити право-

[1]) Geschichte der Osmanisch. Reich. von Zinkeisen I. p. 185—195, Hamburg. 1840.

славије из свију предела српских [1]), „будући они (т. ј. Срби) нису хришћани већ само носе име хришћана [2]).“ „Ми смо не давно чули, писао је папа Душану, и здраво нам је жао, што се неки недостојни, носећи само име Хришћана а у самој ствари далеко стојећи од вере Христове, живећи у царству раском, албанском, словенском (т. ј. српском) и другим суседним странама, непрестано старају, да раздеру и разделе не шивени хитон Господа нашег, држе се упропашћавајућег раскола, уводе нове јереси и нова лажна учења [3]).“ Па за то сав српски народ молим и умољавам, писао је даље папа, да остави та лажна и јеретичка учења и да се обрати тој истинитој и православној вери, које се држи и исповеда св. римска црква. „Посредник између Бога и људи, Господ наш Исус Христос, писао је Инокентије Стефану Душану, патријару Јанићију, свима архиепископима и епископима, свештенству, великашима и свом народу српском, основао је само једну цркву и то на камену Петра, т. ј. св. православну римску цркву, мајку и начелницу свију православних хришћана, којом он управља и коју он уздиже над свима другим црквама. Она једна има власт божију, она једна чува и негује и праву веру, јер је само она једна основана Исусом Христом па је у њој једној сачувана и права вера.

[1]) Annal. eccles. Bzov, tom. XIV. col. 1173. 1174. num. XXI. Farl. tom. VII. pag. 75. 76. Le Quien. Or. Chr. tom. II. col. 319—322.

[2]) Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 1174. 1175. num. XXII. Farlati. tom. VII. pag. 74. 75.

[3]) Annal. eccl. Bzov. tom XIV. col. 1170—1172. num. XX. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 72—74.

Дакле права и истинита је вера та, коју исповеда св. римска црква, и који се не држи ње, тај нема вере и не може учествовати у божаственој благодети, нити пак може бити сином божијим[1]." Обраћајући се за тим к патријару Јанићију, папа му почиње доказивати, да је он као пастир дужан улазити „у овчији двор" не тек од куд му драго, већ на врата, т. ј. кроз римску цркву; и да он треба најпре сам да нађе прави пут и по њему да иде, да би тиме дао пример и своме стаду, како ваља живети и какве се вере треба држати[2]).

Одмах по доласку легата у Србију народ се почне бунити и викати на Душана и на папске легате, из узрока ког Душан принуђен буде одрећи се и свог плана и папе. Бадава се после тога легат Петар старао да обрати Стефана на своју страну[3]), Душан не само да га није слушао већ је шта више гледао да га се час пре отресе и испрати натраг у Рим, од куда је и дошао. Прешавши на страну народну и православија, он одмах обрати своју пажњу на Босну и употреби сво своје старање на то, да изгна из ње римске мисионаре и искорени католицизам. Услед тога духовенству српском заповеђено буде, да се постара обратити све латине у православну веру а латинима запрећено је било строго, да се ни један не усуди обратити пра-

---

[1]) Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 1170—1175. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 72—76.

[2]) Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 1174. 1175. num. XXII. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 74. 75. Таквог истог садржаја писмо послао је папа и жени Душановој.

[3]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 76. 77.

вославне у римску веру. Свима православним, који су прешли били у католичку веру заповеђено је било, да се опет врате натраг и приме православије, а који се успротиве томе, да се казне по закону. Латинин није се могао донде оженити православном, док и сам не прими православије и т. д. [1]) — једном речи, Душан се својски бринуо о томе, да са свим уништи латинство, и утврди православије у свима пределима српске државе. За тако велику увреду учињену папи и римској цркви маџарски краљ Лудвик I. пошље 1356. год. у Рим своје посланике и предложи папи своје услуге [2]). Извештавајући о томе Маџаре, Лудвик је говорио, да он као православни и хришћански цар имајући већ благодет божију над собом, намерава обратити у веру Христову и покорити римском престолу све земље Душанове, све бунтовнике, схизматике, отпаднике и хулитеље вере римске. „Објављујемо овим свима нашим верним подајницима, говорио је Лудвик у својој прокламацији, да ми узимамо крст против тих отпадника и злотвора вере Христове не за то, да завладамо туђом земљом и да их присвајамо себи, већ за то да прославимо име Христово и св. римску цркву, и да

---

[1]) Све се то налази у „Законику“ Душановом. Нил говори о Душану овако: many fair churches in Servia romain to prove the piety of S. St. Dushan; but, however represented by Roman writers, ha was entirely opposed to the vestern church. A lav vhich he passhel condemans those vho vere convicted of spreading the „Latin Heresy“ to the mincs. tom. I. p. 70. 71. Из тога се види, како неправо суди Лекен о Душану, кад говори: admodum laboravit, um regnio sui homines ad Romanae Ecclesiae canonnem redirent! tom. II. p. 319. Paris 1740.

[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 78. 79.

утврдимо праву веру Христову. Све земље, које ми од Душана узели будемо, даћемо римској цркви и апостолском престолу [1]).“

У присуству маџарских посланика и свију кардинала, папа, за знак особите благодарности назове Лудвика „најславнијим барјактаром цркве и вазљубљеним сином својим [2]).“ „Ми се надамо, писао је он краљу, да ће угашена свећа у царству раском, вашим старањем опет запаљена бити и да ће горети и блистати вечито; ми се надамо, да ћеш ти повратити слободу свима онима, који сад стењу под тешким игом ропства.“ За тим Инокентије моли Лудвика, да што пре испуни жељу римског престола и даје му упутство за то [3]).

Латински писци Бзовије и Фарлати говоре, да је Лудвик доиста одржао победу над Србима и заробио самог Душана [4]). Папа, изјављујући благодарност Лудвику за учињену услугу римском престолу, писао је следујуће: „Најпреданији Господару! Вазљубљени и благодарни сине, који у смерности познаје своју снагу и бори се и против неверних и најпосле и против свију непријатеља цркве Христове! Ти си

[1]) Annal. Reg. Hungar. tom. II. p. 102. 103.

[2]) Ibid. p. 103.

[3]) Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 1245. Annal. Reg. Hungar. tom. p. 103. 104.

[4]) Annal. eclesiast. Bzov. tom. XIV. col. 1245. num. XXIV. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 77. Казивање то Бзовија и Фарлати не може бити исторички доказано, јер те исте године (1356). Душан скупи 80.000 војника и спреми се да завлада Цариградом. Но ако је Лудвик доиста заробио Душана и принудио га да се покори папи, то потчињење то, као насиље, не може имати никаквог значења за српску цркву.

доиста пун благочешћа и прави хришћански господар!“ [1])

После смрти Душанове држава српска почиње се распадати на своје саставне делове. Слаби син Душанов Урош, није био у стању да сачува све то, што му је од оца остало било. Неке области узму Турци, а неке и саме отпадну од њега и задобију себи независност [2]). Узрок томе био је феудализам, који се још за време Душана страшно осилио био. Док је Душан био жив, великаши несу смели тако јавно устајати и грамзити за влашћу; но чим он умре, власт раздрле најпре његова жена са сином и братом, а за њима пођу и остала властела српска. Распре и свађе доврше то, што феудализам није успео био урадити и тако отворен буде пут и новим дошљацима — Турцима, који мало по мало из Галипоља пређу најпре у Бугарску а за тим и у Србију и покоре све балканско полуострво. Та иста судбина постигла је и српску цркву. Њој је остављено било на вољу да бира једно из двога: или да се преда у руке римском папи или да заједно с народом српским сагне главу своју пред турским султаном, и она, на велику срећу и њену и народну, изабере последње и тиме спасе и веру и народност.

---

1) Annal. Reg. Pray. tom. II. p. 122. 123.

2) Области те биле су: Босна, Диоклеја или Зета (садашња Црна Гора) и Захолмје (садања Херцеговина).

После битке Косовске Србија готово са свим изгуби своју самосталност. Наследник Мурата, Бајазит, закључи са Стефаном Лазаревићем кнезом српским договор, по ком су Срби дужни били помагати Турцима у свима њиним војеним предузећима [1]) и плаћати извесну суму новаца турском султану. Но Срби и после битке косовске још несу били са свим клонули духом. Ђурађ Бранковић, наследник Стефана намеравао је да се са свим ослободи од Турака и он би може бити и успео у томе, само да је мало паметнији био [2]). Назвавши се (1435. г.) деспотом, он се одрече помоћи коју му је запад предлагао [3]) и тиме навуче па себе подозрење и с једне и с друге стране. Турци дознавши о намери Бранковића, одмах заузму: Голубац, Смедерево и Ново брдо, а 1438, године подигну и прву своју џамију у Крушевцу [4]). Ђурађ нашавши се у чуду није ни сам знао шта да ради. Скитајући се из једне приморске вароши у другу, он уз пут сврати у Маџарску, и ту закључи савез с краљем Владиславом и војводом ерделским Јованом Хуњади, и тако сва тројица дођу с војском у Србију. Борба се отпочне и била је доста пробитачна за Србе. Турци видећи, да је Хуњади већ разапео своје шаторе на пољима Хемуса уплаше се, и сегединским миром (1444. г.) поврате Србима све њине земље и признаду Ђурђа

[1]) Geschichte dosmanisch. Reich. von. Zinkeisen. 1. 249. 264. Обвезаност та продужавала се читавих једанаест година, т. ј. од 1389—1402. године.

[2]) О одношајима његовим с папом, види чланак Н. Крстића у Гласнику XIX. за 1866. год

[3]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 80.—84. Annal. eccles. Bzov. tom. XVI. p. 427—429.

[4]) Ранке, историја Сербіи стр. 21.

за деспота српског [1]). Пошто се таким начином Ђурађ утврди у Србији, он окрене са свим други лист и у место да се још ближе здружи с Маџарима, он им почне јавно о глави радити. На позив Маџара да прими своје учешће у боју код Варне, не само да није испунио молбу Маџара, но што више није хтео спустити и Скендербега да прође с војском кроз Србију, — за што му опет он није дужан остао. Кад се Хуњади спремао да се освети Турцима за смрт Владислављеву, Ђурађ јави о томе султану и ухвати и самог Хуњада с намером да га Турцима у руке преда и тиме исквари посао и себи другима. У осталом ко зна, можда је Бранковић знао да Хуњади дејствује по инштрукцији папе Николе V., па се бојао, да га Маџари не преваре, и не предаду папи у руке. Ако је то доиста тако, то се не треба чудити, што је он оставио Маџаре и здружи се с Турцима; јер док је у народу српском тињала и последња жижа његовог политичког живота, дотле се нико није смео усудити газити светињу народну и заводити другу веру и друге обичаје. Тек после смрти Ђурђа, кад се Јелена Палеолог са свим предала била папи и примила покровитељство римског престола, Срби да би сачували своју веру и народност, дозову сами Турке у Србију и предаду им и све градове своје.

Тако се угасила српска слава и држава и тако се свршило предузеће Ђурђа ослободити се испод власти турске и повратити Србији њену пређашњу самосталност и слободу.

[1]) Енеј Силвије de Statu Europae. cap. IV. види Ранке исторія Сербіи стр. 21.

Што се тиче Босне, то њу постигне таква иста судбина као и Србију. 1353. г. на престо босански ступи Твртко Владисављевић, који по смрти Душана отме од Уроша Травунију, Конавље и Драчевицу и са свим се одметне од Србије. Желећи утврдити православије у Босни и искоренити римокатолицизам Твртко почне покровитељствовати не само православно духовенство, већ и саме патарене, као најближе учитеље народне. Међу отпадницима од православне цркве био је и брат Тртков Стефан. Твртку разуме се није било по вољи то отпадништво братово и он почне саветовати Стефана да се одрече јереси и прими православије. Но Стефан у место свега тога обрати се папи с молбом да му он помогне и да прими под покровитељство апостола Петра. Папа одмах обећа Стефану да ће га примити под своје покровитељство и охрабри га овим речма: „крепи се и с љубављу трпи све за католичку веру, јер ће то бити највећа заслуга пред Богом. Ми те примамо, возљубљени сине наш, под покровитељство апостола Петра, и препоручујемо славном краљу маџарском, да се он о теби стара и да ти помогне у невољи. Ако се ти бојиш твог брата и ако желиш да добијеш благослов од апостолског престола, то дођи к нама у наш свети град, па ћемо ти жељу испунити [1].“ У исто време, папа заповеди Лудвику, да силом принуди Твртка оставити брата на миру [2].

Твртко разуме се, није се смео противити Лудвику. Налазећи се са свију страна у опасности, њему

---

[1]) Illir. Sacr. Farl. tom. IV. p. 61.

[2]) Ibid.

су нужни били пријатељи, а непријатеља он је и тако много имао. С једне стране, њему је нужно било борити се с непријатељима у својој сопственој земљи а с друге, бранити се од турске навале и чувати границу Босне. Таким начином Твртко је по неопходности принуђен био оставити брата на миру и покоравати се папским заповестима. Папа опет, знајући о свему, што се у Босни догађало, поручи Лудвику и латинским проповедницима, да што пре уграбе време и да с особитом ревношћу прионý за свој посао [1]). Но латински мисионари, одговоре на то папи (1372. г.), да се у Босни још није утврдила римска вера, и да јеретика и схизматика још много има, па за то они моле свог најсветијег оца да им дозволи сазидати неколико манастира и цркава, и умножити братство у њима [2]). Папа разуме се, одмах испуни жељу босанских мисионара, и те исте године латинско духовенство отпочне зидати по Босни цркве и манастире и дозивати нове проповеднике и мисионаре из Рима. Из узрока тога, многи православни оставе своје куће и преселе се са својим имањем у шуму и планине; но папски мисионари и тамо им несу давали мира. Жалећи тобоже, што православни Срби немају ни својих храмова ни манастира, и што се нико не брине о њином спасењу, они известе о томе папу Григорија XI. и јаве му, како живе јеретици и схизматици босански. Григорије заповеди по ново мисионарима да крсте Бошњаке и причесте св. тainством Христовим, а за тим да их приме у лоно св. рим. цркве и под покрови-

[1]) Ibid. pag. 62.
[2]) Ibid. pag. 62. 63.

тељство блаженог Петра. Твртко видећи да није могуће противити се захтевању папе, пређе на страну својих противника и дозволи архиепископу сплитском до сабере десетину црквену, који не само обезоружа но и материјално разори сву Босну [1]).

При Дабиши, синовцу и наследнику Твртка, римокатолицизам, потпомогнут насртањем турским, све се више и више ширио и укорењавао, док се на послетку са свим не утврди и не узме у своје руке не само народ но и све готово духовенство православно.

Дабиша није оставио после себе наследника и престо босански заузме Твртко Твртковић, један из првих пријатеља и улизица турских. — Бојари знајући да је он био незаконити син краљев, нису хтели да признаду власт његову над собом и изберу у место њега Остоју Крстића, рођеног Јаблановића. Но док су се и они тако између себе гложили, Сигисмунд краљ мађарски разбије Бајазита (1398. г.), уђе у Босну и остави у њој у место себе војводу Хрвоја да управља Босном. Таким начином јаве се три владаоца у Босни. Бошњацима у то време није било до вере, и латинско духовенство видећи то, оставе за неко време Босну и јаве папи Бонифацију, до за сада ствар њина не стоји најбоље. Папа добивши (1402 г.) од Викарија римског такво извешће, строго заповеди миноритима и францишканцима, да се ни под каквим начином не усуде остављати Босну донде, док дело своје не сврше као што треба [2]). Међу тим римокато-

[1]) Ibid. pag. 63. 64.
[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. IV. p. 65. 66.

лицизам, остављен без сваког надгледања са стране мисионара, почне опадати и губити своју пређашњу силу и значење. Уз то и Твртко седавши на босански престо прогна латинске проповеднике из Босне и тиме баци папу Евђенија IV. још у већу бригу. У след тога папа пошље 1433. г. свог легата и инквизитора Јакова Пицена к Твртку и предложи му да устане на Турке и прими покровитељство римског престола. Пицен, после кратког времена врати се натраг у Рим и објави папи, да с јеретицима није могуће ништа урадити. 1435. г. Пицен по други пут дође у Босну, но по свој прилици и тај други долазак није био срећнији од првог. Док је Твртко Твртковић владао у Босни, дотле латинском духовенству није никако испадало за руком да са свим покори Босну римском престолу; тек од Томе Остојића Крстића, наследника Твртковa, Босна готово са свим прелази у руке папи. Папски легат Томазин, помажући Томи Остојићу да се утврди на влади, предложи новом владаоцу босанском да прими римску веру и да се крунише том круном, коју му је папа послао из Рима. Остојић бојећи се, да се народ не побуни и да га не збаци с престола, није се изнајпре саглашавао на предлог Томазина, но кад му он да тврду реч, да ће му папа у случају нужде помоћи, он се предомисли и пређе у римску веру [1]). Може бити да би таква иста судбина постигла и херцега захолмијског Стевана Косачу, да Турци срећом не ударише на Босну и не покварише

[1]) Ibid pag. 71. 72. Папа назове Свефана у свом писму: законим сином и наследником Остоје.

план Далматинцима и Томи Остојићу [2]). 1459. Тома је био убијен и престо наследи његов син Стеван Томић или Томашевић. За Томашевића говоре, да је више пута кушао срећу ударити на Турке и ослободити се од њих и да је с том намером један пут и католицизам примио био. Тако н. пр. 1459. год. 3. Јула, не спремајући се да удари на Турке, он изда прокламацију и позива све житеље у Босни да се оружају и пођу против Османа [1]). На Косову пољу већ су дошле биле и многе војводе српске, кад на један пут Томашевић, не добивши помоћи из Рима уплаши се и пође натраг. Мурат II. видећи то, науми да са свим покори Босну. Стефан чим чује да се турска војска примакла к Босни, одмах пошље свог посланика к папи и замоли га, да му помогне одбранити се од турске навале и папа доиста обећа помоћ Стевану, но не од своје стране, већ од стране Венецијанаца и Маџара [2]) и својим умиљатим речма доведе Стефана до тога, те он откаже Султану данак (25.000. # цес.) и спреми се за бој. Но православни и патарени, незадовољни таквим поступком Стефана, а особито његовим дружевним одношајима с папом, откажу се од рата с Турцима и оставе оружје. У то време 15.000. турске војске јурне у доњу Босну и отпочне рат са Стефаном. Патарени и православни, да би се осветили Стефану, не само да се несу бранили од Турака, већ им шта више у продужењу једне недеље дана предаду у руке свих својих 70 градова и покоре се власти Сул-

---

[1]) Ист. Серб. языка Майкова стр. 255.

[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. IV. p. 72. 73.

[3]) Ibid.

тапа. Краља Турци и сами ухвате и после кратког времена казне под Белајем 1463. год.[1]).

Тако је пало одмах за Бугарском и Србијом и краљевство босанско, — тај некада „поносити“ крај српски, који су Турци и фанариојоти у последње време до тога довели да је народ у њему остао го — гоцит и без игде—ичега! . . .

Светозар Никетић,
штуд. москов. Д. Академије.

[1]) Ранке истор. серб. стр. 24.

ФИЛОСОФИЈА У СРБА.

изложио

Милан Кујунџић

ред. чл. ср. уч. др.*

О ОПСТАНКУ И САМОНИКЛОСТИ ПОЈЕДИНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

1.

— Шта је то философија?

Наука.

— Јесу ли Срби изнашли ту науку?

Нису.

— Има ли у Срба прилике да се стотинама људи забављају том науком, те да њоме силно покрећу струју развитка светског?

Нема.

— Е па на што онда говор о философији у Срба? Коме треба науке нека научи који „европски“ језик, но коме стотинама научници раде. А за оне који не знају странога језика нека се преведе по једно најваљаније дело, као мамац који ће их дражити да и они какав велики и књижевни језик науче .... Није ли тако?

Да видимо.

2.

Питање ово, питање о опстанку и самониклости појединих народних књижевности, прво је на реду кад хоће да се излаже каква грана науке у таквој појединој књижевности.

Како се пресуди ово питање од тога ће зависити не само важност оваквога посла, него ће нарочито зависити мерило и правац којим ће се оцењивати општи карактер и појединa дела у каквој књижевности.

Што се опстанка тиче, о њему овде не може бити много разговора. Сами су народи позвани да пресуђују опстанак својој књижевности.

Ако народи нису могућни да издржавају књижевност, она се не ће ни подизати. И ако они нису у историји политичкој и друштвеној светло обележили свој тип, онда они не могу ни имати светлих дела књижевних, која би их на засебни душевни живот будила.

Још је нарочито потребна слобода, па да књижевност опстати може. Који се народ не може другчије одржати као народ него само насилничким мерама, у тога књижевност може бити само по заповести, али она не ће ухватити корена. Таква је на прилику турска књижевност.

Ово троје: материјална могућност, исторична вредност и слобода, пресуђивало је и пресуђиваће опстанак оделите народне књижевности.

3.

Онде, где нема ових природних услова, где нема у народу довољно материјалне снаге, довољно исто-

ричкога типа и довољно слободе, ту се обично прима књижевност онога народа који је политички надмоћнији, а има јаку књижевност. Такав је проћес до скора бивао између словенских грана и Немаца.

Или, што је природније, мала племена траже најближи и најсроднији народ, те се с њим спајају у једну гомилу. Ово спајање у поједине гомиле може бити и бива природно свуда, где су потребе у два или три племена једне исте, где се језик даје с малим трудом присвојити и где су историјске тежње ових племена једне исте. Тако у романскоме народу посташе групе: талијанска, француска и шпанско-португалска. Тако се и у народу словенском нека поједина племена спајају и групе, а друга покушавају тек сад свој оделити живот књижевни, како где природна потреба иште.

Ова природна потреба пресудиће дакле и то: у којим гранама књижевности имаће које племе самосталан живот, а одакле ће живети животом општијим, животом какве нове групе.

С тога нема никакве противуречности у ономе двогубом тежењу код словенскога народа, јер развитак ваља да окуша и једну — и другу страну. Тек по што су поједина племена подмирила своју потребу могу она с коришћу пристати у шире коло.

И српско-хрватско племе почињало је свој књижевни живот баш противно данашњему правцу свом! С једне стране писало се неким општим језиком који је био „општи“ у толико, што ником приличио није, и што га нико говорио није. А с друге стране писало се малим неким и незнатним дијалектом. А кад изи-

ђоше на видело усмене умотворине народне, онда се око њих као оно стожера поче кристалисати нова књижевност, јер она нађе за себе хране и земљишта.

4.

Казасмо да у двогубој тежњи словенскога народа ми не налазимо противуречности. Шта више, ми имамо казати, да ни ова тежња у ствари није двогуба, него да је само једна, и то: тежење за личношћу, за индивидуалисањем.

И сама општа „словенска“ идеја није ништа друго него тежња да и онде, где се одржавати не можемо, да и онде не идемо у туђе коло, него да се држимо својих најближих сродника, да се опет као јединица словенска, као личност према осталоме свету одвојимо.

Неки мисле, да ми по узору или по дужности ваља сами да трчимо да се слијемо у какву најопштију књижевност, да бисмо тако могли и ми велику „ролу“ у свету играти . . . .

Незналице.

Какве ћемо ми користи имати отуд што ћемо и ми радити на туђој литератури? Зар не ће, на прилику, руска литература остати опет *руска* за *наш* народ!

Или и да га одучимо од свога језика по што смо већ и себе одучили, хоће ли ова овде *наша* руско-српска литература боље цветати?

На против!

Ми бисмо изгледали из Москве све опако исто као што Французи из Париза изгледају! Наша би се радња код куће свела на нулу. Ми бисмо се сви скупили на

једно место и свађали бисмо се, јер не би било за све места. И ми бисмо тамо у центруму изгледали туђинци и књижевност наша била би по народ наш туђинка, — и поред наученога једног језика била би туђинка с тога, што би била далеко изнад његових потреба....

Даље, у колико бисмо већу масу имали у толико би писаца више било и опет би се ретки, врло ретки богатили и сувише, а други би гладовали као и у Немачкој.

Руске би књиге нашле више купаца; али би их опет било мање него што их има кад скупимо све данашње одељене књижевности словенске.

С тога, само онде где нам је индивидуални опстанак непоуздан тражићемо најближе сроднике у место да скрстимо руке или да идемо у туђинско коло. И кад нам буде потреба да са радом својим изиђемо па трибину европску ми можемо изабрати једну словенску књижевност која ће имати највише снаге да упоредо стане са првим светским књижевностима.

Тако братском љубављу и поштовањем слободе ми тежимо скупа да изведемо једну словенску заједницу по духу и срцу.

А мислимо да није апсолутно јединство него „хармонија“ сунце, које је народ словенски позван да у свет унесе, хармонија, где се заједница оснива тек на индивидуалном развитку.

5.

Али са питањем о опстанку књижевности није још пресуђено питање о самониклости у књижевности.

„Истина“ је, вели се, свуда иста. И из највећих

народа иду научници у туђа повољнија места, те кушају своје опите или држе јавна предавања. Нека тамо иде сваки, чије су очи вредне да издрже светлост највишу. А чије очи нису за то дорасле нека не сакате туђих дела, него нека преведу оно што је најсветлије, ако у народу њиховом има кога, који ће им труд накнадити. . — Једном речи: нека самостални светли духови иду у најсветлију књижевну средсреду, а остали нека преводе.

Ово не би било ништа ново! Цео средњи век био је овако организован. Што год се није слагало са оним што је у Цариграду или Риму на свет изнесено то је било „јеретичко.“ И до пре мало времена Немци су изгледали науку само са стране. А скоро и данас Словени тако раде.

Па опет наука не пође назад, од како она одбаци општи латински језик, од како се њена бирокрација распадати поче!

Ми смо и сами једном приликом [1]) рекли, да су користи човечанства биле у делу увек међу собом везане, да напредак науке на једноме месту учинио је добра стотини околних места и да видело једнога места осветлило је стотину околних места.

Али смо ми с друге стране у разговору о „историји философије“ већ имали прилику јавно рећи и „да је сцептицизам и одбацивање ауторитета мајка данашњој просвети европској.“

И мислимо да у овоме нема ни мало противуречности. Нема је с тога, што у ствари „истина“ нити је привилегија једнога народа, ни места, ни времена;

[1]) „Научна светска скупштина.“ — *Вила* 1865. бр. 52.

даље с тога, што се мњења још једнако боре међу собом и у најсветлијој књижевности светској, и што и људи из највећих народа траже често у најдаљим местима природне облике којима ће оживити своју борбу за напредак.

Ми не ћемо да кажемо да се наука може провући без историјског свог развитка, да она долази на један мах. И за одбацивање каквога мњења мора већ бити нечега шта ће се одбацити! Што год више стаза можемо прегледати и поредити, све ћемо лакше моћи најправију изабрати.

Али баш за то се и не може скупити цела наука на једно место па да се одатле у мрвицама свету баца, него се мора окушавати у свакомъ стању, у свима приликама.

6.

Осим тога образовање, култура човештва данас више не значи оно исто што је значила у блажена времена немачке философије.

Код Хегла је човештво било везано за један изабрани, највиши народ. И ако је у томе народу једна глава схватила највишу тајну „идеје“, онда је човештво већ пресрећно било. А данас не значи напредак човечанства само пењање на више, него и простирање у масу! Ово друго значи толико исто много као и оно прво, јер је ово тек гаранција, да ће се образованост човештва одржати, да не ће опет наступити ноћ, као што је наступала после најсјајнијих дана до сада, док се образованост само оне прве стране тицала, докле се само к њојзи обртала.

Али је сваки човек и сваки народ израз природе и околине своје, а ми смо већ такође спомињали и то, да је „реформација корисна онде где из потребе саме ниче, онде где се развија или на развијени сродни живот калами. А онде где јој тип народни на сусрет не излази, где већ ојачаног живота народног нема, где нема потпуне свести о историји својој да је на груди своје дочекује, ту се она не зове више реформација, него бујица, поплава...“ [1])

Кад би се наука радила само на једном највишем месту, откуд би се она могла поделити и прилагодити свима приликама и свима крајевима? Ни најздравију младицу ми не можемо с поуздањем накаламити док добро не знамо дрво на које ћемо каламити.

Изучавати и познавати свој основ, па пресађивати само оно што је по њега ваљано, што је сродно из изображенога света, и само оно што се доиста лепо и потпуно развило, то је напредак изображености. А каламећи оно што није потпуно здраво или што је несродно, поједини ће крајеви и залуду радити и још сасушити воћку своју!

С тога је реч „народност“ на заставу изашла и код самих изображених људи, што су год више ови света прошли и већма разумели борбе у свету.

7.

Из природе човечанског развитка можемо дакле извести овај закон:

Потпуне, остварене истине — чињенице или факти, то је историјско благо целога човечанства, и ко се с

[1]) „Свет хармоније.“ Прво предавање, говорено у Великој Школи

њима сложити не може за тога нема ни будућности, ни живота у човечанству. Али излагање ових чињеница, облик њихов, као и тражење нових, ваља да иде самоникло, према појединим приликама и потребама.

Разлика је дакле новога времена у књижевности од средњих векова у томе, што је пре био за читаве делове света један језик, а разни ауторитети, разна „сведочанства“ лична, дакле и разни факти. А сада разни језици и поједини слободни људи у сваком крају траже, налазе и примењују једне исте факте, корачајући тако на више к једној истој истини од које се зраци у разним бојама одбијају.

Примењивање историјских факата, или прерада, а не просто превођење туђих дела има две стране: једну врло мрачну а другу врло светлу.

Ако онај који „прерађује“ има у науци ужи поглед него што је писац којега прерађује, онда ће он осакатити књижевну вредност његова дела.

Ако ли пак има шири поглед, онда ће он делу које прерађује наћи нове и нове светле стране.

А због оне прве могућности не може се прерада одбацити, јер и сам развитак књижевности није ништа друго него слободна прерада појмова и факата које оставља један нараштај другоме.

Ми се можемо данас сачувати од многих погрешака у које су највећи људи безобзирце упадали. А можемо с тога што више средстава на руци имамо, што већи преглед имамо, што тако рећи на раменима њиним стојимо.

Махиниста код парне машине чини данас много

веће учине него што су сто Херкула чинити могли — и опет за то није он јачи човек од Херкула.

8.

Наука светска ни с чиме се не може тако добро поредити као са живим дрветом.

Корен се у дрвету почиње од различних засебних жилица. На врху свом постаје корен један и прелази у једно стабло. Овај општи облик стабла још се не губи у гранама, ал' оне су већ извиле се по својој потреби, постале самосталне. У лишћу се већ огледа потпуни самостални облик целога дрвета и ниједан листић није истоветан с другим.

Жилице у корену, то су поједини самостални крајеви у историји природној и друштвеној. Они теку са разних страна, али опет теже да се састану у једно. На врху корена састаје се потпуна природна наука. Хемија или физика не познаје ни особите прилике места ни времена, она се може учити на свакој шаци земље, и свуда је једна иста.

Психологија чини стабло. Свуда се може учити и свуда ваља да буде истоветна наука о осећању и о свести, из које се после развила логика а из ове математика. Чим би било ових стабала различних, одмах би дрво престало бити организам и постало би шибље.

Примењене друштвене науке вијугају сад свака на своју страну, тражећи самосталности и светлости.

Најпосле гомилице лишћа, то је већ уметност појединаца и извршење науке у животу.

Жилице и грање у једно су слика појединих књи-

жевности које раде на једноме дрвету науке. Ко би хтео и жилице и грање све у једно да шљуби, не би ли и уништио красоту дрвету и смањио простор и храни његовој и плоду његову!

9.

Ето таква разграната изгледаће и мора изгледати наука и кад све истине у њој пресуђене буду.

А у томе пресуђивању главна је услуга коју чине мале књижевности великима у томе, што из даље гледајући њихову борбу виде је без страсти и предрасуда, па примајући се једне стране ову јачају и дају јој земљишта за развијање, тако као што и свесна публика јако помаже развијању доброга правца у књижевности. А кад десетину народа ради на књижевности, ту не може лако бити једностранога правца. Светлост данашњега доба може се рећи да је једино последица заједничког утицања и надметања, које се отпоче између француске, инглеске, немачке и осталих књижевности!

Наравно, у малој земљи ваља да буде топлога учешћа и слободе у књижевности, без високога педантизма. Мали се народ обично чуди блудњама великога. Оно што је код њега, то обично може бити само цвет из туђине. А да овако буде, томе помаже удруживање и народна слободњачка влада, јер ми смо већ напред видели да без овога нема ни опстанка књижевности.

И кад у народу једном дођу такве прилике које се понављају и код других великих, онда он својом бор-

бом већ утиче у „културу“ општу човечанску, онда и он као јединица захвата у коло општега тока светског.

10.

Ово је мерило и правац, кога ћемо се држати у излагању и оцени наше философске књижевности.

А колико имамо права да овај правац зовемо у једно нашим *народним* правцем? Ми ћемо навести једину грану образованости коју је народ са стране пресадио, навешћемо веру, па да видимо у неколико речи: да ли је сам народ по овоме правцу радио или није.

Овде нам у напред ваља рећи, да ми не верујемо оним славним философима, који веле да је вера основана на апсолутним формама, да она мора да је „искључива“ и да у њој нема развитка. Ми држимо да је ова искључивост само код научника богословских који ваде сву мудрост из онога „како је писано.“

Ми кажемо, на против, да вера нема за основ формулу него осећање и то осећање начела апсолутног, начела највишег, најсталнијег и најопштијег, и да се она по томе развија једнако, бесконачно, тражећи слике у којима ће се највећма овом осећању приближити.

Човек се из прва клањао свакој природној појави, сваком камену. После се клањао киповима у којима је оличавао природне појаве. Најпосле се клањао законима, и људима у чијем су животу били оличени ти закони.

Још Прокопије нам описује Словене иза Карпата на другоме, средњем ступњу овог развитка. Словени,

вели, обожавају бога који је саздао муњу и који је једини господар свију твари. Они му приносе волове и свакојаке жртве. Они не познају никакву судбину и не дају јој никакву власт над животом људским. Кад им се прикучи смрт или битка или кад су у болести, они чине завет своме богу и завет верно извршују чим се опасности избаве, јер мисле да их је тај завет избавио. Али они обожавају и реке, виле, и гомилу других божанства којима приносе жртве и гледају да им они прореку будућност . . .

Хелмолдо пише у дванаестоме веку: Осим многих божића, који владају пољем и шумама, весељем и жалошћу, Словени верују једнога бога, који влада у небу над свима другим и који као најсилнији ничим се другим не занима него само небесним стварима, а оставља управљање свих послова другим боговима који су под њиме, који су пород крви његове и који су тим важнији што су ближи богу богова . . . .

Је ли хришћанство уништило ово веровање?

Није.

Оно је дошло са „свецима“ у место гомиле малих богова. Ови су свеци, наравно, били народу туђинци. С тога је он и — несвесно по самој природи — узео од њих само имена и дао та имена оним природним силама, од којих га ни хришћанска наука, онаква каква је до њега дошла, није ослободила. Народ је поред цркве као и пре певао врлине својих народних јунака. Па ако је и црква по новом духу и развитку своме усвојила кога од отих јунака, народ га је поштовао и клањао му се као сили моралној. А и ово је било само онде где није било телеса ни „моштију“,

са којима су представници хришћанства трговину водили, проповедајући о њима као о простој физичкој снази, о телесноме леку!

Па кад је тадашње хришћанство осим „моштију“ донело народу анђеле и ђаволе, с каквим би правом оно и могло тражити да он остави своје виле, вештице, вукодлаке, змајеве и чуме?

Кад су хришћански свеци речима само подизали болеснике и са пет хлебова хранили хиљаде људи, за што ти свеци не би онда могли и управљати муњама и владати морем, за што не би делили благо по небу и молили богородицу да елементе устављā?

И кад се небу чине бденија за кишу, за што онда не би и додоле играле у лишћу и молиле бога за кишу!?

Врло је природно, да народ није ни имао права да баца своје облике ради туђих облика, јер ово не би ни био никакав развитак.

Ови се облици не дају отерати простим викањем на једно „сујевјерије“, а уношењем другога наличнога. него чињеницама природне науке, помоћу којих чињеница одредиће се место тима облицима као природним песничким сликама оних осећања, која није народ умео друкчије да протумачи.

И преко свију тих сачуваних облика своје старе вере, ено борбе „за крст часни и слободу златну“, ено јуначкога прегоревања, ено певања и поштовања својих јунака, ено кумства, ено славе, ено милостиње, ено послуживања најмањега госта, ено побратимства — — па код тих појава хоћемо ли рећи да народ није заиста пренео и пресадио најглавније чињенице

хришћанства: љубав, и поштовање божанске врлине у човеку, које је Христос проповедао; или ћемо тек сад у туђе сколастичке семинарије да се загњурамо, да народу „догматичко“, „право“, „учено“ хришћанство оберучке преносимо? . . .

У овоме мислимо да смо довољно означили главни поглед наш и правац у оцени наше философске књижевности и да смо довољно означили наше право на такав поглед.

ФИЛОСОФИЈА.

II.

Од како је човека тежио је он да позна и да искаже како стоји према свету око себе, да позна и да искаже стање унутрашњости своје, да позна и да искаже правила радње своје.

Прво је веровао у вери, друго је певао у песми, треће је изрицао у пословицама својим.

Али се вера оснива на туђем казивању, оснива се на „откровењу“ и предању; песма се оснива на тренутноме осећању, а пословица на тренутноме искуству. По овоме ниједно од овога трога још не чини науку.

Тек кад свест људска слободно истраживати почне како сталну свезу своју са спољашњим светом, тако и сталне свезе појединих осећаја својих и свезе појединих радња својих, улази она у предео науке.

Ове „свезе“ нису ништа друго до оно што је *опште* у више њих појава, јер то што је опште мора да везује једну појаву за другу.

А шта је то „појава“?

Појава опет није ништа друго него осећање које у нама буде ствари покретом својим.

Уређен скуп оваквих осећања или оваквих појава чини наше знање.

А сталне свезе оваквих појединих појава у нашем знању зову се закони. Закони дакле чине науку.

Наука о оним законима, које је у обичноме животу приправљала вера, песма и пословица, називала се већим делом *философија*, јер „наука о законима унутрашњости људске и о свези њеној са спољашњим светом“, [1]) то је у потпуноме смислу философија.

12.

Излажући философију у Срба ми бисмо радо започели од оних искрица које су се појавиле у вери народној, у богословским књигама, нарочито богомилским, у песмама, пословицама и обичајима. Али кров философије узак је за ово излагање и оно би премашило далеко изнад њега у излагање целокупности духа народног или у излагање историје народне образованости, јер тек у појам целокупне образованости улазе искрице живота с онаквим истим правом с каквим и дела научна.

Довољно ће бити да споменемо да је племе српско у вери, у песми, у пословицама заиста се развило јако и слободно, и да споменемо да је философија продужење књижевно оваквога развитка у народу, па нас онда не ће зачудити откуда у нас тако велики број

[1]) „Кратки преглед хармоније у свету. I. део. — 15.“

философијских књига према маленоме броју књига од остале науке.

И књижевност почиње онако исто као и трговина.

У почетку трговине бивају „ситничари.“ У њих има свачега што треба. Што већи развитак рада све се више одељују струке једна од друге. Најпосле се састају друштва, да разговарају о умној подели рада, да потпуне ону једну целину где је некада све стајало равноправно једно поред другога, јер је свему један газда био.

Нарочито је философија она наука која држи свезу међу наукама, која представља стабло у живоме дрвету науке, с тога се она и не појављује само као завршетак, као круна наукама, него њу налазимо и при почињању наука, где их све носи на недру своме.

13.

Одвојена философска књижевност наша почела се 1770 године. Она је почела практичним правцем, имајући пред очима масу народну. Она се у томе почетку своме појавила у јачини до које још ни данас није по други пут досегла.

Иза таквога почетка било је као иза народних усмених умотворина наших. Нашло се људи којима је све то „просто“ било. Они су хтели да се одену у црну одећу а високоученошћу да се закитe.

То је друго доба, које можемо врло добро карактерисати као доба „високоучености.“

Ово доба имало је три мене.

У првој су мени Славено-Срби, који су се са свим

окренули били од масе народне, та је мена владала од 1807 до 1816 године.

После овога времена долази умор. Све је заћутало, док од 1832 не наступи нова „прелазна“ мена.

Језик првога доба опет се овде почиње повраћати. Али је ова мена или подражавање правцу првога доба или је покушавање да се пође заједно са стањем савремене књижевности светске. А ни прво ни друго не достиже се овде.

То је друга мена, мена прелаза.

Од 1848. године баца се философија наша у крило немачкој философији. У овој се тражи готова наука која је вековима рађена, и пошто међ свима системама философским у Немачкој „синтетизам“ излази као неки посредник, то се он и поче пресађивати.

А још од 1851. појавио се рад који се паштио да пресади код нас праву наследну немачку философију, да вршак апстракције у књижевност нашу унесе.

То је трећа мена високоученог доба у књижевности нашој, мена немачке философије.

У исто време, у време кулминације апсолутне немачке философије у нас, 1863 године, јавља се већ и натурализам, који са стране узима чињенице, а сам почиње да изводи из њих последице философијске.

Са овим почиње и треће доба, почиње права наука философска у нас.

14.

Ми ћемо овде да изложимо преглед целе философијске наше књижевности. А узећемо за проматрање само она дела у којима се буде казивало што

ново у нашој књижевности. Тако ћемо проговорити по неколико речи и о каквоме старијем делу, које бисмо данас са смехом дочекали и на страну бацили, и с друге стране прећи ћемо ћутом новија дела којима бисмо поклонили неколико пажње да су изашла у старије доба, да се то јест нису још при рођају преживела.

I. ДОБА, ПРАКТИЧНИ ПРАВАЦ.

Доситије Обрадовић, почињући од 1770, па до 1811 написао:

Живот и прикљученија.

Писма Доситеја Обрадовића.

Езопове и прочих разних баснотворцев басне.

Совјети здраваго разума.

Етика, или философија морална по системи професора Соаве.

Собраније разних правоучителних вештеј на ползу и увеселеније.

Собранија други део, Мезимац.

Христоитија, сирјеч благи обичаји и венац од Алфавита.

Првенац. Ижица или Доситејева буквица.

Писма домаћа.

II. ДОБА, ВИСОКОУЧЕНОСТ.

ПРВА МЕНА, СЛАВЕНО-СРБИ.

П. Јулинац. Руководство к чесности и правости. 1777.

Итика, јерополитика или философија правоучителнаја, превод с руског. 1784.

Д. Николајевић Дарвар. Благонравије или књижица ко украшенију нравов. — Превод с грчкога. 1786.

Ст. Раич. Расужденије о недостатцје воспитанија, на искуству основано. 1794. — Кратка наука о души човеческој, од Кампе. 1808.

Јефрем Лазаровић. Моралнаја философија, јеже јест: нравоучителноје љубомудрије. 1807. — Собраније моралних вештеј. 1809.

Никола Шимич. Логика сербскаго јазика на глаголанију у две части произведена. 1808.

Павел Соларич. Улог ума человјеческог у малену, либо кратко представленије онога што ум свим људима повељава. С немецког. 1808. — Јоан Георги Цимерман, краљевско-великобритански особе врач у Анoвери: о самости 1809. — Сверх воспитанија к човекољубију. 1809.

Георгије от Бечкеречки. Философическа наука преведена с немецког језика. 1809.

Јоан Берич. Педагогија и методика за учитеље. 1816.

Петар Стојшич. Должности человјека из разних иностраних изданиј собранија и во једино тјело саставленија за славено-сербски свјет. 1816.

Ур. Максимович. Осмотренија јестества или познаније и љубов творца из осмотренија созданих тварej. С немецког. 1821.

Осим ових остало је у рукопису:

Јоан Миоковић. О сујеверију.

Соларић. Расужденија о разних предметах. Опит о человјеку.

Д. Тирол. Прави смисао системе природе, по Елвецијару, дело философическо. — Обшча основоположенија и морална поученија к мудрости живљења.

Мојсије Игњатовић. Педагогија. — Гелертове „моралне прелекције“.

Аврам Мразовић. Метафизика на славјанском јазице.

Спир. Алексијевић. Руководство човјеческог живота, превод Честерфилда.

ДРУГА МЕНА, ПРЕЛАЗ.

Тодор Павловић. О обхожденију с људима од барона Адолфа Книге. 1813.

Субота Младеновић.

Јован Стејић. Сабор истине и науке. 1832. — Забаве за разум и срце. 1836.

Јован Филиповић. Философија права. 1839.

Јаков Живановић. Цицерона тускуланска испитанија. 1842.

Сава Поповић. Крин или морална поученија у 20. писама мудраца Сенеке. 1842.

Петар Радовановић. Кратко сочиненије антропологије или наука о човеку и т. д. 1844.

Урош Миланковић. Просвета човека и образованије јестества. 1847. — Наше време, написао Светољубац 1847. — (На немачком језику, Weltorganismus, oder Polarsysteme der Natur, mit der Kritik der Einheit über das Unvereinbare. 1841.)

Евстатије Михаиловић. Здрави разум или разсуж-

денија о битију божијем, стању човјеческом, души и њеном безсмертију. 1848.

Григорије Лазић. Марка Тулија Цицерона књига о дужностима. 1854.

ТРЕЋА МЕНА, НЕМАЧКА ФИЛОСОФИЈА.

Константин Бранковић. Вилхелма Траугота Круга, негд. проф. мудрословија при свеуч. липск. основно мудрословије, србски за првогодишње слушатеље мудрословија у лицеуму књаж. србског. 1849. — Мислословље или логика за младеж, у кратко. 1849. — Мислословље... пространо. 1851. — Осим тога у рукопису: психологија, и педагогија.

Михаил Христифор Ристић. Система целокупне философије: 1, енциклопедија и методологија философије. — 2, основна философија. — 3, психологија емпирична. — 4, логика. — 5, метафизика. — 6, естетика. — 7, аретологија. — 8, дикеологија. — 9, евсевиологија или етикотеологија. — 10, историја философије. — 1858—1861.

Димитрије Матић. Начела умног државног права. 1851. — Историја философије, по Швеглеру. 1865.

Јован Андријевић. Одломци естетични. 1863.

Алимпије Васиљевић. Кратки преглед Хеглове философије. 1864. — Критике.

Јован Бјеоградац. Црква и држава. 1861. — Мысли о положају и будућности народа србског. 1866.

Ференција. Поједине лекције. 1866.

Јован Хаџић. Превод Менделсона о бесмртију душе. 1866.

III. ДОБА. ПРИРОДНИ ПРАВАЦ.

Владимир Јовановић. О саставу и животу растиња. — Климатологија. 1864. — Наш народни положај. Наше народно уздање. 1867.

Димитрије Матић. Наука о васпитавању. I. део 1866. II. део 1867.

ПРВО ДОБА.

ПРАКТИЧНИ ПРАВАЦ.

15.

Први појав и то светао појав у нашој философској књижевности био је Димитрије Обрадовић, или по калуђерском имену *Доситије.*

У првих је писаца значајно, да им се из живота може видети и разумети цела њихова борба. Тако и код Доситија живот његов и философија његова са свим попуњују једно друго.

И кад све књиге његове већ заборављене буду, остаће увек као драгоценост у књижевности српској прва и друга књига његова, у којима је свој живот описао.

Око 1739. године родио се Доситије у Чакову, у Банату. Чаково је местанце које је у себе сместило и заокружило читав свој свет, местанце поштенога и готово рећи *идилскога* грађанства.

Губитак једног грађанина у таквоме месту значи толико исто као и губитак једнога члана у породици.

Дете које остаје без оца свога не остаје без успомене његове која живи у грађанству, у сaграђанима очевим.

Таква успомена живела је и за Доситија и крепила га је, јер је он још од малена остао без оца.

Око десете године умре му и мати. Умре му и сестра коју је љубио... Од тада се почиње нови живот за Доситија који је почео гледати сроднике само у широкоме свету.

Још за живота мајчина пошао је у школу. Учио је из старог подераног букваре, ал' је ипак доживео ту радост да му сам учитељ, „мештер“ поклони нов часловац. Живот утисака спољашњих, или симпатична страна, била му је већ онда тако јако развијена, да је одмах у плач ударао чим су које дете повалили да бију.

У цркви се сакривао у олтар па до свршетка службе читао „казанија“ на влашкоме језику. Попови га псују што „квари“ црквене књиге — али он научи на памет „прологе“, па иде те их прича мајсторима и момцима кад шију.

Природна је ствар, да није ни мало разликовао уживање које он има када чита патњу чију од стања оне особе чију патњу чита . . . па науми да се и сам посвети, жалећи што нема и сада оних старих мучитеља хришћанских!

Није му детињска памет разазнавала, да патњу само уверење освећује, да њу само нужда правда; него је тражио патњу из појетичности, из сањарије романтичке, па је премишљао како би Банат много

срећнији био да је пун пустињака, него што је пун села, вароши и градова.

Бадава га је тетак Никола саветовао да је права светиња: да човек праведно и поштено у својој кући живи и да се деца не одричу родитеља. Доситије нашао је у еванђељу да се ваља одрицати света, рода и родитеља, не разбирајући кад се ово ваља, за што се ваља и у колико се ваља.

У њега се пробудила читањем прва клица напредњачка која тражи нови живот, тражи велика дела, тражи одликовање, а — што она не зна пута којим се иде до праве светлости и величине, томе није крива она него околности око ње.

Кад је чуо од некога калуђера Дечанца да у Турској има планина, пећина и пустиња, ха то ти је моје место! викнуо сам, вели. А, блажена турска земља где има таких пустиња које људи својим гресима не скрнаве, ту ти се човек ласно може посветити! Ваљада је бог ту земљу благословио, те само у њој има пустиња!

И дигне се да бега тамо. Приче су му биле узбуниле тихи свет његове околине. Али га тетак стигне. Сада Дечанац при чаши вина стане причати беде калуђерске, како су дошли у омразу свету и вилајету купећи Турцима новце, и причати остале прилике које су јамачно и учиниле, те је народ прогласио да је онај несрећан који се на путу сретне са калуђером.

Али је Доситије и ту мислио, да то бог пушта искушење на њега. Милост и љубав његова поочима учинила му се као „пристрастије“ овога света, које одвлачи човека од бога. Уображени светли свет са-

вршено је владао њиме, и кад му се о срећи породичној споменуло подвикује он: кога оженити? мене? сачувај Боже! боље сто пута да ме каква свирепа лавица или мечка ноктима својим на парчета растргне!

Кад нестаде Дечанца појави се у Чакову грчки даскало. Ето опет прилике Доситију да до нове светлости дође. Он се одмах помеша међу грчку децу и како лепо прича усхићење своје кад је почео изговарати: алфа, вита, гама, делта . . . . сву ноћ је ону сањао како већ шета у димлијама . . . ал' у јутру дођу код њега два девера из старе школе, одведу га тамо, а учитељ викне „положи!“ те му ударе шест удараца, а он до боље прилике заборави на грчки језик.

Одведу га већ и у Темишвар и даду га капамаџији да учи шити. Годину и по ту је продевао иглом и опет читао недељом псалтире. Али није било више оног утицаја ког је само Чаково у њему будити могло. Његови темишварски „камаради“ нису хтели да слушају свете приповетке!

Међу тим о ручку једном чује и владику како говори да треба јести месо, јер га је и Христос јео; како говори, да ни монах, коме се трбух прилепио за леђа, не би ваљало да излази пред магнетске женске очи, а камо ли владике; како женскињу ваља да благодаримо на животу нашем, како је брак света ствар и како је у тој светињи достојанство женско; како је врлина тећи благо и на добро га употребљавати; како калуђери живе о туђем трошку и како би ваљало манастире у школе обрнути . . . . разговор, у коме је изложио Доситије кратко и живо своје рођено убеђење. После овога разговора ишао је већ Доситије у цркву

на свако венчање, радујући се животу и његовоме позиву.

Али се тежња његова за великим није могла сахранити у капамаџилуку. На њега наиђе ново искушење. Неки калфа Фрушкогорац каже му да се може у Фрушкој посветити и чуда чинити. Ова чуда замамише сада самољубље Доситију. Он се договори са својим другом Чаковцем, слажу газдарицу да хоће рибу да лове, спреме три грошића за хлеб — па хајд' у Опово. Онда му је било 14 година.

Под Сланкаменом продаду часловац да би се преко Дунава превести могли. Тако дођу у лепу китнасту долиницу оповску, која очара бујношћу својом чедо банатске прашне равнице; она се Доситију учини рај.

У Опову га прими игуман за свога ђака. На столу код њега нађе „зборник, часловац, псалтир, месецослов, каноник, полустав, требник, алфавит духовни . . . ето се нађе сада Доситије у пећини „велике литературе“ и кад види велику неку књижетину „житија свих светих“, ха! помисли, ово је за мене! Ту је нада том књигом вас дан горко плакао. Међу тим је о ручку у трапезарији читао калуђерима, а игуман га већ почео свуда водити и хвалити се њиме.

Сада почне Доситије по дан и два хлеба и воде не кушати, сакрије се на таван па све метанише и челом у земљу удара док му се не би завртео мозак. Четвртога дана овога поста задрхтала би му колена, осећао би јаки бол у утроби и падао би у несвестицу . . . . а једно би се што није могао бар седми дан дочекати тако!

На велики четвртак зађаконе га у Карловцима. Сад је служио у цркви непрестано. Разгласи се већ да је светац и да чуда чини. И опет се, као што сам вели, за младу чељад усрдније молио него за бабе.

Али у житијама почне налазити да су многи и добро јели и опет се посветили .... почне се колебати .... у њему се роди жеља за даљим учењем. Латински језик, вели, то је језик! А ја бедни дурак ни речи не знам! Квис, квод, квомодо! уби, убиквис, убикункве: то је звечало у мојим ушима слађе него спринско певање, па ништа од свега тога не знати! Боље би било да се нисам на свет ни родио. Изгубе ти моја житија све поштење, од тога с богом Опово и сва твоја красота! Где учења нема ни латинског језика, ту нема ни живота!

И сами игуман његов беше права класичка особа. У њему је оличен био свети „здрави разум“ српскога народа. Он је саветом својим много учинио за развитак Доситијев.

Још при мучењу Доситијевом говорио му је, да кад постане калуђер не ће имати кад ни да дочека док се месо испече; да је време светињичења прошло, и да је сва светиња поштеним човеком бити; да они који много читају мало посте; да су сад још много бољи црквени пастири него некада, јер се сад не инате толико; да у данашњи дан ко се год за свеца издаје или је каква лажа или „фантазира“; да ваља тражити учење а не беспосличење; да је вреднији млади Рајић него четири васељенска патријара; да је калуђерска сва наука данас у томе, да познаду колико је ком вину или шљивовици година; да је он

слушао имена науке и философије и да држи да оне морају бити врло корисне, велике и славне; да само они вичу на науку и њен разум који налазе срећу у чанку и бокалу; да би ваљало од манастира градити школе и да је боље бити у селу учитељ него у Опову калуђер . . . .

Тај игуман био је родом из београдске околине.

По смрти разборитога игумна и Доситију већ не беше драго у манастиру. Не само на јави него и у сну, вели, ништа му већ није било на уму и у срцу него велике библиотеке, академије, школе, учитељи где разне науке предају и вредни ученици где мед мудрости купе.

Без „с богом остај“ крене се из манастира са неким ђаком из Хрватске, и то у плаветним чакширама, у долами и црвеним хајдучким опанцима.

Близу Пакраца наиђу на неко сеоско весеље, уђу да „заиште воде“; а они им се зарадују и изнесу им вина. Мало час седне спрам њих нека велика „ђачина“ и кад им чује разговор, пребаци им да су „шизматици“. Нисам ја шизматик, одговори му Доситије, него православни хришћанин и бољи од тебе! Стану се препирати о првенству папе и патријара. Али је ђачина нашао на мајстора од струке, па нашавши се у сијасету окупи мешати латински, те уза сваку реч „пробо мајорем, него минорем“. —

Гости разумеваху латински толико исто колико и Доситије, па почеше овоме да држе страну. А ђак дође у ватру, стане претити да ће послати шизматика везана у Пожегу . . . . док ти нашег Латинца свати

на поље не изгурају, а Доситија као госта из даљине задрже и почасте.

То му је била прва књижевничка победа.

Ал' у Загребу нађе већ и па друго искушење. Науми да у влашком колегијуму учи диачки (латински) док прилику не нађе да у Русију оде. Али му овде понуде издржавање и предложе му унијатство… А зар сте ви унијати? ужасне се Доситије, па бежи на поље не освркући се на понуду да бар о ручку ту остане. Све су, вели, колена под њим дрхтала.

Од некога слушаоца философије, код кога је Доситије на стану био, почне учити латински и лако му је ишло јер је влашки добро знао. Ту се намери већ и на свештеника који ће га повести у Ђерманију да се учи… али, други неко даде владици мало више дуката, а пут се поквари свештенику па тако и Доситију!

Сад се упути у Далмацију да учитељујући спреми новаца себи, па је ишао преко Велебита својој новој мети, све певајући, да се горе и долине разлежу. Још да се, вели, нисам гдегде пастирских паса плашио, чинило би ми се као да на пегазу, велефронтову коњу јашем!

16.

Од сада се почиње ново доба у Доситијевом животу. Као што се до сада огледао у његовом животу цео живот онога времена, тако је од сад у животу му оличен онај правац, који је данас „уједињена омладина" изнела на своју заставу — он је почео да учећи себе учи друге.

При цркви Св. Ђурђа пред градом Книном стане учити децу. А међу тим од честитих далматинских свештеника учио је и сам најнужније и најлепше, као што вели, у животу лекције, лекције непритворности, љубазности, чистога срца и добре нарави. Оно су прави свеци, вели, а нити знају нити мисле да су!

После три године учитељевања крене се доцније на пут у Св. Гору. Чуо је да има тамо неки славни учитељ. Али га болест морска заустави у Боци которској и ту близу ње у селу Маинама запопи га црногорски владика.

За тим је учитељевао Доситије у Голубићу, па га одатле куга отера у Косово до некога свештеника.

Ту се почиње први његов књижевнички посао. Значајно је, да је исти онај оповски светац написао прву своју књижицу само на жељу попове ћерке.

Све оно, што сам, вели, за се био преписао из беседа златоустових, преведем „на просто“, и да бих учинио да оној прекрасној девици читање тога буде пријатније, расположим то на главе, почињући сваку по азбуци. Она је то тако радо читала и тиме се толико радовала колико да је сву мудрост Соломонову у она два три табака имала. То су други с великом молбом од ње просили и преписивали, те тако се разнесе и расплоди по свој Далмацији под именом „Доситијеве буквице.“

Из Далмације се упути Доситије морем у Крф. Ал’ људи око њега говоре ново-грчки, а он једва нешто талијански знаде. Слушао бих, вели, с великом пажњом, не бих ли најмање штогод разумео, — нигде ништа! никада до века, помислим у себи, не научих ја

овога језика. Што је ситно ситно, преко сваке мере и разлога. Просипљу им се речи из уста као суште просо; нити се могах довољно начудити како се они могу међу собом разумевати!

У Крфу заспи пред неким женским манастиром. Кад се пробуди, оно гомила женскога света око њега. Госпођа га препоручи неком попу, а овај му нађе учитеља за грчки језик. Ходајући тако по манастирима Доситије је имао прилике упознати и грчке калуђере. Али је он и међ њима чувао достојанство своје.

У Мореји, у Патрасу позна између двадесет калуђера који „на мошти" просе и онога Дечанца што је некада уз њега од куће побегао био, како, вели, по цркви кашље и циганчи . . .

За тим у Вилиндару нађе неколико Србаља који се на век с Бугарима инате и не могу да се погоде чиј је манастир. Свуда један исти карактер калуђерски.

У Смирни већ наиђе на неког славног учитеља Јеротија. У његовој школи живео је срећан три године дана. Јеротије живео је заједно са питомцима својим, налик на некадање грчке философе, и био је са свим сродан Доситијевим новим мислима. За „чудотворне" иконе питао би одмах: стоје ли саме собом на ваздуху или су прикоане, прилепљене за зид, или о клин обешене . . . . .

Из Смирне дође Доситије међу Арбанасе у Хормово. Он је пун заноса кад о арбанаским дивотама говори, о земљи коју је касније Бајрон онако лепо опевао.

Доситије научи арбанаски и на велико чудо Арбанаса стане и писати овим језиком и то први од њих.

У то баш време изиђе на глас у Црној Гори Шћепан Мали. И у Арбанаској се заваде племена, а Доситије оде у Крф.

У Крфу слушао је на ново филолошка изјашњавања ритора и појета грчких. Сад опет продужи и латински језик и његове писце.

Пробави опет мало времена у Млецима, у Задру, у Скрадину па отиде у Беч преко Трста.

Ал' сад опет немачки ни мало не зна! Изиђе у Бечу пред митрополита који се онда у Бечу деси. А како је било око ручка то га овај испсује и истера из трапезарије.

И опет Доситије није нигде сам стао. Он пробави у Бечу 7 година учећи друге а учећи себе и у француском и латинском језику. Латински учитељ у једно му је предавао и логику и метафизику.

Сав град Беч, вели, чинио ми се мој. Сви славуји у Аугартену, у пролеће, и кад бих ја сам ту био, певали би колико да су највећа господа у њему.

Такој природи лако је среће наћи. Што сам знао, каже и он сам, другима сам предавао; што пак нисам знао, од других сам примао и учио. А ово је свагда била највиша намера и свагдањи нишан мога ходања по свету, које неки из њихове високе милости скитањем називати удостојавају.

Из Беча оде Доситије у Модру, где је слушао поред својих питомаца Баумајстерову философију.

Одатле, после 20. година, сврати опет у Банат. Али ту затече само мртве успомене. Породица његова није већ била само у Банату — он је њу по белом свету раширио био далеко, врло далеко . . .

И опет се дигне у Трст. А из Трста, учећи неког архимандрита, обиђе месојеђе у Млеткама, па сва места изображености талијанске, као Болоњу, Фиоренцу и т. д. И ходио је са неким капетаном од лађе у Корзику, Сицилију и до острва Хијоса. Овде стече новаца учећи децу, и оде у Цариград.

Из Цариграда га куга отера, те се намери на лађу за Галац и у лађи на некаквога прелата пољскога. Кад ноћу наиђе бура на њих, а прелат га гони да се моли богу.

А што ћу ја с богом говорити, вели му Доситије, зар је бог као човек. Он боље види и познаје што је у срцу моме него ја исти.

А није ли ти жао да те рибе изеду? пита га прелат.

Шта га сам ја риба изео ... које чудо да и оне мене један пут изеду!

Али су рибе за човека створене, а човек није за рибе ....

Ако се овде утопимо, одговара му наш философ, онда ћемо бити баш за рибе и за морске раке. Душа моја знам да није за њих ... то ми је доста знати.

У овоме се огледа већ цео развитак Доситијев. Овако може говорити само природно уверење наспрам наученога формализма!

У Јашу се позна Доситије са владиком који му повери сродпике своје на васпитавање. С њима је у Хали записао се у каталог университета и ту код проф. Еберхарда слушао „философију, естетику и натуралну теологију“.

Гледајући, вели, какве се овде књиге сваки дан састављају, пишу и на свет издају, жалост нападаше

на мене кад бих год помислио како код нас вичу: дај нам књиге из Русије! А какве књиге? За оне које се ту преводе с учених језика ни каталога нема! Размишљајући непрестано о овим стварима опоменем се још у Далмацији зачете жеље и намере, да је крајње потребе и нужде дело на општем народном језику што написати и издати. Ја сам чисто пред очима имао какву су буру и метавицу на себе сви они привлачили који су се усудили најпре и најпре подобна представљења народу чинити (т. ј. реформатори), но мора се кадгод ко један пут наћи! Хајде у име божије нека се почне . . . —

Из Хале отиде Доситије на липиски университет где је слушао физику од неког проф. Борна. Овде је почео издавати мали спис о „прикључениjама" својим, при коме је, како вели, две намере имао: прво, да покаже бескорисност манастира у друштву — наравно у слободном друштву — кад су калуђери нижи од друштва самог, а друго, да покаже велику нужду науке.

Бавећи се и француском књижевношћу зажели да види и етнографске услове њене. Читати и слушати, вели, и имати у рукама књиге ових народа а не попознавати их, то би за ме толико значило колико у мраку живети.

Пође у Франфурат, па преко Страсбурга те у Париз. Ту пробави три недеље. Било је још време Луја шеснаестог. Зачудило га је где у Лувру има одељака посвећених науци и вештини. Ево људи на свету! вели, где цареви своје дворове књигама, мудрости и наукама дају и посвећују! — До душе то једно и било је

добро код француских краљева, што су прибирали око себе књижевнике и уметнике, да би им ови колико толико спасли име у валима опште покварености.

Најпосле такне Доситије и у Инглиску. Али ево нове беде, где и старо и младо, жена и дете, све ти то инглиски говори, нити им можеш разабрати шта ти људи мисле шта ли хоће! — И опет улазећи у Лондон поредио је он некадањи пут свој бежећи по Банату и Срему са овим сада и чинило му се као да је „римски диктатор“. Овде одмах већ спомиње Адисона, Свифта — хуманске философе — и Попа — песника.

Почне учити инглиски. При том почињању, вели, чисто ми се кожа узме јежити и длаке на мени уз гору дизати, али загазио сам, хајд' напред!

За три месеца потроши све што је имао. Али га звезда његова никад остављала није. Баш при поласку одведе га негде учитељ на ручак, а ту га и зауставе са свим ради грчкога језика. Од мене је сад зависило, вели, да сам хотео за живота остати у Инглитери. Ал' га је вукла силна жеља да још који лист изда на своме матерњем језику. Праштање његово из Лондона и писма од успомене која су једно другом давали, то је била права светковина.

Истина да је „прикљученија“ своја штампао само у 300 комада па и од њих једва педесетину по трговцима које куда растурио, али то га није збунило. На место, вели, што би желео да остане после мене неколико марјаша и грошића, волим да што написано остане.

А и књиге су му расле у цени сваким даном. 1794

године јављају му да људи не дају ни „петака“ за Басне. 1803. године ишту их већ и по 10 форината.

Нашао се по гдекоји и озлојеђен на нови правац његов, стао му претити, да и осим њега има у народу нашем учених људи, који кад шчепају против њега перо хоће му угријати уши .... Али се Доситије не плаши никога; он може, вели, и у сред Италије и Англије као год у сред Баната и Далмације заслуживати што му је нужно!

Тако је сада штампајући књиге своје и дајући лекције деци и девојкама боравио у Бечу, Липиску и Трсту. Љубав једног његовог поштовача Србина из Русије учини те обиђе за то време и Пољску, Белу Русију, Лифландску и Курландску. Али на своју постојбину никад није заборављао. Кад би, вели, слатким, слободним миле наше Србије матере ваздухом где било дисати почео, то би за мене на земљи блаженство било ... још уз то једно лепо училиште .... и макар и малена штампарија ...

И сам је давао своје књиге и нудио људе да се удружују да их распродају и где буде највећа потреба и прилика да лепу какву учионицу оснују.

А кад се појави српски устанак 1804 године, он је писао пријатељима и будио их да пошљу коју хиљаду форината у зајам Србима „који сада за род и отечество благополучно војују.“ Писали су, вели, и овде, и ишту помоћ с колико ко може новаца у зајам, и овде се на томе ради и ја сам дао полак од свега што имам: четири стотине форината.

Већ 1805 г. били су „у великом благонадеждију о најбоље љубиме наше Сербије премењенију.“ А на

скоро за тим видимо Доситија настањена у Београду, где као управитељ просвете отвара прву велику школу српску, у којој је школи и Вук ђаче био.

Београд хвали он као место неописане лепоте и красоте. Како сам дошао, вели, у овај ваздух, почео сам се обнављати... Хе, моја браћо! како ми се цели живот кратак чини док смедеревске нисам видео пределе!

У Београду је купио дом „за штампарију“, коју је мислио подићи чим се мир поврати. У авлији му наоколо липе засађене, а у врту лозе, воће, руже, зелен... јагањци по авлији скачу, липе цветају, деца се по њима играју... а он седи на „егзаменту“ деце и одраслих момчића које тек сада крштавају.

Тако се настанила једном та тако нестална, особењачка и опет у друштву тако тиха и прилагодљива природа.

Ту је он задовољно склопио очи. Само ћу, вели, молити браћу и пријатеље да ме код хајдучке закопају чесме. Ова је чесма у кошутњаку топчидерском.

У старости је и сам имао по гдекоји адет калуђерски, јер је писао „молебно, умиљено, улагивателно и ласкателно“ за које аковче бермета. Али то је с пуним правом могао он који је толику љубав у околини својој изазивао. Кад се враћао из Беча хтедну на путу да га угосте неки од наших трговаца, али им га преотме неки непознати грађанин. У јутру оду да га потраже, ал' газда сам чисти чизме своме госту и ако има својих слугу. Он је некада послуживао Доситија, па је хтео да покаже да се не каје и не стиди што га је служио!

Може ко мислити, вели Доситије сам о себи, какву сам ја тајну имао те да толико много пријатеља и добрих људи нађем.... никакву тајну на свету! но простим, природним путем ту сам долазио. Људи добрих и благих свуд има много; само да човек са своје стране гледа да је поштен, некористољубив, добар и разуман и по овоме да се с људима влада, пак онда они који су умерено добри, њему ће бити са свим добри.

Ово је слика изображенога живота људског који тек у будућности долази. Само су филолози и успитачи још сада у таквом стању, да могу бити пријатељи целоме свету, наравно и они само тако, ако нису помешани у питања државна или народно-религиозна.

Ми се оволико задржавамо око живота Доситијева, једно што је он сам по себи једна читава философија, а друго, што се у њему огледа цело стање и цело земљиште наше философске књижевности, те се тако при излагању осталих писаца не ћемо морати повраћати на земљиште које нам је познато.

И осим тога огледа се овде готово рећи развитак целога човечанства. Ми видимо овде у почетку вољу узбуђену сликама светлим. У „житијама“ има једно добро, а то је уздизање божанске врлине у човеку, али у њима нема појма о томе шта је то врлина — и ми видимо човека засењена светлошћу где иде мучно и пребија се све даље и даље тражећи истинско стварно достижење светлости!

17.

После књиге Доситијеве у којој је описао себе највећу вредност имају његове *Басне*. У њима је врло

добро измешана забава са поуком. Кратке сентенције, ако би оне уз басне пришивене биле, не би много помогле, јер ми прескачемо преко њих летимице. У Доситија је пак та добра страна што он размишља о причи свакој. У томе размишљању пријатноме он се већ дотиче свих питања која се у даљим књигама разлажу.

У „Совјетима здраваго разума“ изложена је главна вера његова. Ту долазе по реду у чланку о „љубави“ мисли о друштву, пак у „писму“ о вери и писању, после у говору о „злу“ вешто се и дивно цртају зла, и у чланку о „добродетељи“ тумаче се врлине ал’ не тако као у прошлом чланку.

У ове прве четири књиге све је већ јасно обележено. Оне касније чине им само поговор и утврђивање.

У „Етици“ је превод француског писца, али је овај превод, толико колико се могло, удесио Доситије према народној потреби, поткрепљујући теорију увек примерима.

У „Собранијама разних вешти“, у I. делу најслабији су списи, највише су преводи. Овде је у неколико уплив школе романтичне у Немачкој. Алегорије од слабе су користи, јер њине велике речи хладно прозује и поред ученога уха. Између њих најбољи је овде „Пут у Вавилон.“ У овом делу има још преведена комедија једна о пријатељству и неколике занимљиве приповетке из источнога живота. Остале теоричне ствари површне су и идеалисане на форму месечине.

У II. делу долазе опет занимљивија питања. Ту

се Доситије повраћа на народни говор у књижевности. Говори о наукама, где нарочито буди осећање за њих, али не иде им на извор, не иде на потребе човечанске и државне. И овде су чланци редом са „повјестима“ измешани, да не би уморили читаоца. Ту је и говор његов при отварању велике школе у Београду. Ту се баца и на теоричко питање о „махини“; говори о појединим страстима; о успитању; о историји, где опомиње на критичко читање; о задовољству као покретачу у животу; о дружењу; о јунаштву, и најпосле о томе, како има гледишта разних од којих свако може бити истинито.

Ово је било последње дело Доситијево.

„Христоитија“ је издана после смрти Доситијеве са неким сентименталним предговором (1826). У њој су савети младежи о понашању, о „етикети.“

„Буквица“, то му је прво дело. Ово је као неки лексикон од изрека. Али су речи почетне врло случајно везане за ствари, види се да је превод.

„Писма“, издана најпре 1829 а после удвојено пунија тек 1845 г. Она су му чеда тренутка и пуна веселости, и ако само опомиње познанике да му не пишу о стварима где нема друге профити него 8 новчића мање у кеси. Највећма је старост његова у њима нацртана.

18.

Од писаца пре себе спомиње Доситије Жефаровића, са његовим словенским стиховима; Захарију Орфелина; Вујановског и његове разговоре; Рајића, „предраго и пречестно име“; Текелију, с анђеоском његовом ревношћу; Терлаића, са „славенским кра-

спореченијем“; Стојковића, са физиком и писмима; Јуришића из Крима; Божидара Подгоричанина што је подигао у Млецима штампарију.

Али је поред њих српска књижевност спавала тешким сном. А практични живи поглед Доситијев чинио га је реформатором целе српске књижевности.

Колико се он борити морао са самим помислом, да прост српски језик штампан у књигу уђе!

Аутономни, демократски дух новога доба није остао сакривен Доситију. У садање време, вели, сви се народи силе да свој дијалекат у савршеност доведу, дело врло корисно! Јер кад учени људи мисли своје на општему целога народа језику пишу, онда свет учења не остаје само при онима који разумевају стари књижевни језик, но простире се и достиже и до сељана, предајући се најпростијем народу и чобанима, само ако знају читати. А колико је ласно на свом језику научити читати! Коме ли се не ће милити мало труда предузети, да научи читати. — Знам да ми може ко на против рећи, да ако почнемо на простом дијалекту писати, стари ће се језик у немарност довести, пак мало по мало изгубити. Одговарам: која је нама корист од једнога језика кога у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме и који је туђ матери мојој и сестрама!..

Али су противници његови и на ово имали спремљен одговор. Они су упућивали људе који не знају њиховог језика „нека науче.“ Нека науче... вели Доситије, то је ласно рећи, али није учинити. Колико је оних који имају време и способ научити стари књижевни језик? Врло мало! А општи прости дијалекат

сви знају, и на њему сви, који само знају читати, могу разум свој просветити, срце учинити бољим, и нарави украсити. Језик има цене од користи коју узрочи. А који може више користити, него општи, целога народа језик?

За што је друго бог дао разум, расуду и слободну вољу, него да може расудити, распознати и изабрати оно што је боље!

Ваља да представимо себи каква је то светла мисао у први мах бити морала, кад је Доситије погледао на крајеве, које је рођеним стопама својим измерио, па погледавши тако запитао: ко не зна да житељи црногорски, далматински, херцеговачки, босански, србијански, хорватски (кромје мужа), славонијски сремски, бачки и банатски (осим Влаха) једним истим језиком говоре!?

И још у оно време показао је Доситије у писању више либералности него многи наши савременици, при свем том што је одрастао са црквеним књигама, и што све што је читао, читао је само на туђем језику, што дакле средстава много на руци није имао. Ја у мојем писању, вели, само сам на наш чист изговор мотрио, „јер" велики и мали (дебели и танки јер), то је мени све једно било, знајући да Срби што их је год, „путь" не изговарају „пућ"... А изреке која би звечала на јери (ы) у нас нема!

Доситије је био савршено уверен у своју ствар. Мени је, вели, довољно утехе дајући приклад ученима мога народа да српски почињу на штампу што добро издавати; штета да толики многобројни народ остаје

без књига на свом језику у време у које наука близу нас сија као небесно сунце!

19.

Језиком у науци својој излази већ Доситије напред као какав исполин.

Али главна идеја, која га је из крила породичног измамила, била је црква. И главна идеја, која му је перо у руке умамљивала, била је реформација цркве.

За том је реформацијом Доситије уздисао не из сујете, не из увреде, не из моде, не из леденога квекерског срца, него из топлога уверења, из сопственога искуства, из свакидашње историје живота свога.

Он је тежио да одели веру у клици својој од вере историјски развијене. О људи, вели, што вас је год на свету! Докле ће се којекаквих пустињика и монаха закони за цркву држати?

Новаковић помиње у својој „Историји српске књижевности“ [1]) да и прекидање Доситијево са језиком црквеним било је природно чим је он „прекинуо све свезе са старим правцем црквене просвете и књижевности“ у нас.

Доиста, да Доситије није и сам прошао све мене и облике верозаконске занесености, тешко да би могао прекинути са икојим правцем који се на цркву наслањао, при свем том што је поникао из народа и што га је једино потреба народова на радњу будила.

Поглед пак Доситијев на цркву само је верно испуњење његове лепе изреке: ко се опече, а не каже

[1]) Страна 139.

то и другима, тај није за друштво; а кад он каже, онда други нека чине што хоће...

Доситије хоће да из „натуре“ учи мудрост божију! Колико боље познаје природу, у толико држи да боље познаје бога и да сам бољи бива.

Христов је закон, вели, вечни закон просвећене и у своју праву савршеност доведене и узвишене натуре или јестаства.

А оно, вели, што би у натури, сачувај боже, чудовиште било, томе хоћеју да се на икони мораш клањати, — као што је богородица са три руке!

Доситије устаје против апсолутизма у цркви. Шта ја могу мислити од једног човека који ми вели: теби није допуштено ни мислити, ни расуђавати, или ако се кад усудиш што мислити, да се не усудиш што другојачије помислити него како су они и они мислили! Шта ли од другога, који ме другојачије саветује говорећи: веруј еванђељу које говори: истини поклоници клањаће се оцу небесном духом и истином, духом, дакле памећу, разумом и словесношћу! то јест знаће коме ће се клањати, како и за што!

Бог је истина! За то, о словесни човече, мисли, суди, расуђавај и познај. Сав свет да ти рече да си слеп, ти имајући очи и чисто видећи, не веруј свему; сав свет да ти рече да два и два не чине четири, немој му веровати, то је против искуства; сав свет да ти рече, да ће бог у вечну муку и вражје руке предати оне који једу у среду и у петак рибу и месо, немој му веровати, то ни турски цар не би учинио, то је безумност и хуљење: рећи да праведни бог може такву ужасну и не чувену неправду учинити!

Највише га гони стање народа да у вери разум за судију позове. Љубав према госту и странцу, вели, то је у Славонаца природна особина и ништа их тако не раздељује колико цркве грчка и латинска. Црква која би дужна била већма их присвојавати и у љубави и доброти сједињавати. Не би ли дакле било крајње ползе дело добрим људима сврх овога отворити очи?

И он се заиста лаћа овога посла и одаје вечну славу и благодарност „благому небесному промислу, који чрез философију отвара људима очи.“

Философија је изнела на видело да се хришћанство код већине представника својих почело окретати све више и више против саме основне прве мисли своје. Некада су представници хришћанства били мученици, сада су они почели бивати мучитељи. И све будалаштине из доба идолопоклоника почеле су биле да узимају на се име хришћанско.

Овима блудњама гледао је Доситије и у нас да скине маску. Бог је само вечна доброта и правда, вели он, што год није добро и праведно није од бога.... Бог би морао зао бити, кад би род човечаски на његово зло и несрећу саздао, а то ко може, здрав мозак имајући, и помислити? Од куд дакле несрећа? Ваља да је са стране човечије.

Овде долази Доситије на главну идеју која је водила Русоа. Али он иде још даље па пита: бива ли човек својевољно и доброволно несрећан? Никако. Јавно је дакле да из незнанства и неразумности произлази по вишој части наша злополучност...

С тога хоће Доситије слободну философију, слободну науку.

Од детињства чујемо да је бог истина. Дакле ко не љуби истину, не љуби бога! Страшна је сила у овим његовим речима.

Али кад би ко запитао, а зар није све што је до нас дошло истина, зар може бити истине веће од оне коју сведоче свети ауторитети, он би га већ запитао са своје стране: није ли познато да су цели сабори тих „отаца“ и проклетству и анатеми предали оне, који ће веровати да се налазе и антиподи, то јест људи на другој половини наше земне лопте?

„Епископи! вели, оци духовни, пастири христова стада! калуђери! посници и богомољци! сви су ту жестоки, сурови крвопије волци, који под извјетом вјере и закона кров человјеческу пију, гди год варварство и мучитељство влада!“

Он дели и саму тежњу за нечим великим од рђавога правца којим се ту поћи може, страшна је зверка ревност за православије, а без разума!..... С друге стране и смиреније које до худости досеже и само је худост..... На кога је мрзио Христос? На јавне, лажљиве, лукаве лицемернике, који под видом „благочестија“ и светиње курјаци су били и лисице и змије јадовите. Такови су га и убили, и ако би опет дошао, опет би га убили, ако би само могли! За то мир и љубав ко хоће да је хришћанин —

Доситије тражи дакле и за ствари у вери прво могућност, друго разумност, треће удесност, корист.

Ову корист правда самим еванђељем које говори: познајте дрво од плода његова; неплодно се дрво сече и на ватру меће.

Не би ли боље било, вели, на манастирске грунтове фамилије населити а манастире у школе, у болнице и у успиталишта спротне народне деце преобразити?.... На моју грешну душу, као да су нас од бога узели под аренду, глобе и деру вилајет ни крив ни дужан, па шта веле? Турцима дајемо! Пропали и ви и Турци, бог дао и сви свеци!

И кад се сећа приче о помијама од ногу Христових, за које су се пустињици кајали што нису попили, ускличе: архијереји божији, свештеници мирски, који читате свето еванђеље, вичите, вичите к народу, ваша је то дужност! за то сте оци и пастири! Не издајите чисто Христово учење! Благи спас ни на што тако није се срдио колико на сујеверност, на лицемерност и на лажљиву и притворну светињу...

А сам је из свога живота вадио побуде за овај говор. Читајући, вели, шта су неки радили који су се Христа ради будале чинили, — нека свак ово добро забележи: Христа ради будала? — долазио бих у искушење, а како би било кад бих се и ја будалом учинио? па да људи не знају да сам светац, него да мисле да сам уродив.... Нема ти лукавије, високоумније охолости од светињске! ни опачније кривоглавице и лудости од којекаквог читања без расуђења!

Главни је наслон Доситију за борбу само хришћанско еванђеље. Новине, вели, никакве не уводим него и оне које су против светог еванђеља уведене одмећем. Како би ко могао по правди рећи да сам јеретик, видећи јасно да ја ништа друго не потврђујем него чисту еванђелску и апостолску науку.....

После девет стотина година ми смо примили хришћанство! А за време апостола није било ни моштију ни канона, ни ирмоса, ни најмањег кондака!...

„Господу богу поклонишися и њему *јединому* послужиши! возљубиши ближњаго твојего“.... Ево наука чиста и света! Сад метни према овој науци ону другу: онда да не једеш месо, него само сир и јаја, а онда ни рибу, а онда ни зејтин и ајвар. Ако ли се усудиш зачинити сочивицу своју зејтином проклет и анатема!

И даље: хоће ли православије пропасти ако народ не буде веровао да има вампира, вештица, врачарица и по ваздуху митарства? хоће ли православије пропасти, ако се мртви не буду око цркве, но изван градова, вароши и села закопавали? хоће ли православије посрнути, ако народ не буде других празника кромје недеља, христових и богородичиних празновао и у лењости и нерадњи цели трећи део године губио?

Још светује Доситије да се празници не празнују у свађи и пијанству, него да ту један другоме хришћански услуге чини и помаже...

Он не ће да зна за церемоније. Он хоће само дух. Истина да је и „дух“ без облика ништа, и да су многи свештеници одбацивши обичаје народне остали и без духа; али је Доситијево упућивање на разум већ један велики корак напред у развитку живота, а здрав разум ће казати, који обичај има свога основа, који је божанствен, леп и користан, и такав облик не ће у будућности бледети него ће се све боље и боље развијати . . .

У толико држимо да је имао потпуно право Доси-

тије да се позове на мужаствени карактер и поштено срце свих Словена од Црне Горе до Баната и да се поузда, да ће они с љубављу примити његове речи и познати његову „чистосрдачну, беспристрасну и братољубну намеру.“

20.

У политичној реформи није Доситије толико одмакао као у питању о језик и о вери.

Српски је народ у томе био чудне судбине. Његова аристокрација и његова интелигенција више су га убијале у главу, него што су му живот народни будиле! Само у колиби, у шуми, у песми простога народа живео је дух који је пробудио српско племе на слободни рад и на живот.

Доситије је и овде отишао даље него сви наши писци у Аустрији до познатога чланка Милетићевог „на туцин дан.“ Али је он у томе имао велике и сјајне такмаце у Карађорђевим јунацима.

Одрастао у манастиру и зависности, он је још био пун лојалности кад царско име спомене. Ова учтивост спрам обичних лица не пада ником у очи, али таква учтивост спрам политичких лица баца ропски сен на поједине карактере.

Доситије много прича о туђим народима, али историје свога народа мало има код њега. Као и Мушицки певао је и он песме ћесарима.... гледајући у њима избављаче истока.

Доситије није сам много помишљао на народну државу, држећи да „и различни народи под једним

просвештеним и законим царем једно су обшчество и фамилија, којима је отац, судија и архипастир: цар“!

У славно и поштено име рачуна: љубав к „отечеству“, наравно аустријскоме у Аустрији, верност к цару и старијим својим, „прилежно и неутрудно исполњеније сваке своје дужности и принадлежности“!

Пореди царство са телом човечијим.... а ум тога свег тела, то је: цар!

Казује како кад ћесар по Аугартену шета деца вичу: станимо, овуда ће он проћи... као да је чудно да деца трче за парадом и „царевима“.

Турци веле: каква је то правда, да им Руси и Немци отимљу оно што су они од другог отели? А Доситије одговара да се код ових „просвештених“ држава солдата људи не боје, но им је чувар.

Петра првога руског назива „благопросвештени монарх“ и вели, да је овај знао да у Русији ништа не ваља, за то је увео *нове обичаје*, науке и законе „и за то је Росија данас тако славна“! Овако само још Немци у Русији мисле.

Па да се ово све крунише, да поменемо једно место, где вели да разуман човек... не ће против заповеди и царске уредбе *ни говорити* ни творити!

Али одмах уз ову тишину наилазимо и на нове ветриће. Ту се казује, да народи здравога разума од своје воље „постављају“ царе и владаоце.

Казује се, да Александар и његови наследници учинили су хиљаду пута више зла него добра.

Казује се како разумно наши стари веле: кад се циганин оцари, обеси и свога оца!

Казује се, како је лисица преварила мајмуна обе-

ћавајући му царовање, па му рекла; не криви мене него себе, који хоћеш да си цар, а памети немаш!

Казује се да „глупост, варварство и лудо невјежество могу за неко доба на високи престоли седити, круне златне на главама носити и добродјетељ удручавати, но време, које је свачему пила, њиове ће престоле и с њима заједно у прах обратити... пролазе и пропадају она времена мрака и варварства, кад се је сва слава и величество у коњи и нитови држала и наодила“!

И сам је говорио највише против „зависти“ у време свађе наших „сенатора“.

И у очи је рекао власницима при отворању прве школе, како су мајмуни разбили огледало да не виде ругобу своју, а оно после се појавио у свакоме комадићу по један лик.

И устаје и сам против ласкања говорећи: „надутост даје се у слабоме и немоћноме кроз са свим противне знаке познати: кроз притворно смиреније: лукаво лицемјерије и ласкателство, коварно подчињеније, улагивање, человекоугодије и некакво усиљено сладкоречије“!

Само мале душе и слаба срца, вели, дају себе ласно и за багателу ласкању и притворности и говоре против својих осећања... плашљивица и малодушни нису за истину него за ропство створени, такови дају собом чинити што ко хоће!

И не плаши се. Знајући, да људи како виде што ново, необично написано на мах се почну срдити и питати: ко је то написао? Ао, то му и то било. Нек'дер он дође овамо, пак ћемо га ми научити како се пише!

„Особито, вели, мужаство под *барјаком истине* и части показује се у списанију опште полезних књига"!

А „благороднике" пита: „може ли ико благородан бити без благородних и человјечеству достојних чуствовања!?"

О самом пак себи вели: ако будем учен човек по времену и поштен, то ћу бити од *велика рода*; ако ли ја будем мало добар и не учен простак, тада не ће ми помоћи *слава дедова мојих*!.... Боље је *од себе* почети славу рода, него на себи *докончати*!

При том и свест о јединству свога народа и о његовом праву на слободу, топло се увек одивала у грудима Доситијевим.

Ко је, вели, наш ближњи, него *род* наш, „кроз који је нама даровано битије"?

И „калуђер" проговара: не ћу ни мало гледати ко је кога закона и вере, нити се то гледа у данашњем веку просвећеном. Бошњак и Херцеговац Турчин, он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику како су год били његови чукундедови тако ће бити и његови последњи унуци Бошњаци и Херцеговци до год бог свет држи.

У Арбанаској прича: како је мени мило било од Арбанаса чути да говоре: ко Србијом овлада, тога ћемо и ми за владаоца признати, за што српски краљи и наши су били. Не далеко од Хормова находе се нека прекрасна поља која Арбанаси не зову другојаче него „Лепажита." Питам их ја шта то значи? Не знамо кажу ми, то је име поља. А кад им ја то изјасних казујући им да је српска реч; море

калуђеру, одговоре ми, не чуди се ти томе, ми смо са Србима један род и племе у старо време били.

А у Ђерманији поредећи места и људе с прекрасном но бедном и варварском Арбанаском, с колико дражим и милијим толико већег сажаљења достојнијим земљама: Србијом, Босном и Херцеговином, уздисао сам, вели, и често горке проливао сузе, сам са собом говорећи: кад ће у оним земљама оваква училишта бити! Кад ће се и она омладина оваквим наукама напајати!

И шибајући у народу оно што му се чинило да је чедо мрака, он се одзива с великим осећањем кад о самом народу говори. Не могу, вели, изоставити да не назначим без сваког „пристрастија“ ко мојему роду, да од свих народа које сам познао нема милостивијега рода над српским.

О Далматинцима прича: оне доброте људи нити је где чути на свету ни видети! Дође са страхом да се исповеда, а никаква зла у животу није ни помислио.

Још кад би просвете у Срба било, изабраније нације, вели, не би било на земљи. Обрћући се поколењу народа ондашњег ускличе „добродјетељ је теби природна; поштење, слава, великодушије, мужество, то су твоје прародитељске добродјетељи.“

И био је уверен: да не ће један народ никада пасти до год ваљан остаје и пребива!

А српскога народа карактер, вели, ни мало се не разликује од инглискога и саксонскога. Но може ми ко рећи: камо међу Србима и инглиски дух слободе? Нек'дер оде такови у Црну Гору, Куче, Паштровиће,

Рисан и Кривошије, пак ће видети ни длаке мањи него инглиски слободе дух.

И држао је да су они достојни слободе и славе који воле поштено умрети него непоштено и срамотно живети!

И делио је солдачку дрскост од правога јунаштва, јер при слављењу храбрости пита: „војује ли ко за општу ползу и слободу, или за опште зло и удручење; војује ли са праведним и човекољубивим... за човеческога рода благополучије... или с крвопијама...“

И опомиње своје читаоце да не играју улогу „велике господе.“ Велика господа хоће да живе „великолепно.“ А ово се не може без проспиања. А откуд би се опет проспипало, кад се не би народу цедио и измождавао мозак из костију? Вишњи боже, кад ће то један пут и велика господа познати!

И светује старешине и поглаваре, ако желе „мили род свој прослављен видити... најпре и премного дужни су се старати и трудити: лажи, лицемерија, притворности и лукавства из њега истребљавати“!

Наводи им поштени пример некога ослободитеља и управитеља народног из класичнога доба који је рекао своме народу: мене је бог употребио као оруђе, да се вама ваша слобода врати.... а то не би права слобода била, кад не би сваки грађанин до најпоследњега и у мени оно што му се порочно види опорочавати смео... А већи део гласова и мњења нека пресуђује...

Ево, вели Доситије, по чему се познаје божаствена душа!

Народ, вели устима темишварског владике, ваља

саветовати и учити, а не срдити: *силом* се с њим ништа не може учинити. Народа је много, а нас је мало...

Два лешњика ораху су војска! — Шта марим за тога, не хајем за онога, док их се накупи сила, пак онда: што ћу сад!

И пита назадњаке: добро, које може бити у наше време, за што да чекате да после вас буде!?... Примај савета „и од слуге благоразумнога“...

И стреса се већ напред при тужној мисли: не ће ли се — сохрани боже — рећи: наше су старе Турци удручавали и мучили, а нас сад наши рођени муче и даве? За *истребити* дакле зло и неправду и сваку неваљалост и худост и *лажу* и *лукавство* из народа ваља од омладине и деце почињати!

21.

По самој природи напредњаштва, по самом погледу, који је тако бистро у напред гледао, можемо већ мислити како је Доситије и као старац жељно погледао у омладину, у будућност народну.

Ми смо већ спомињали да је он знао да су људи од природе добри и да их незнање чини опакима. Из овога излази наравно велика цена успитавању. Оно није натеривање „злих“ људи да промене своју природу, него чување и неговање добре човечије природе. Гледајући живим очима на свет Доситије је приметио, да се нико не рађа као обешењак и да нико не постаје у један мах обешењак!

С тога Доситије иште да се и разуму места даје, а не једино осећању, с тога говори онима који новце своје троше само на то да им се по две куле на цркви

блистају, да би се виши придобитак и прирастак учинио, да и самог Хил Власа или Дон Гихота преведу, него да им се сви носеви у торење претворе и преобрате... боље је много једну паметну и полезну књигу с коликим му драго трошком дати да се на наш језик преведе и наштампа, него дванаест звонара сазидати и у све њих велика звона поизвешати: зрно памети не ће се деци нашој придодати, ако ће им до века звона лупати!..... Књиге, браћо моја, књиге! а не звона и прапорце; књиге! предраги и непрецењени небесни дар, просвећених умова поносите кћери! оне сад на земљи и на мору царују и премудре законе дају, оне војују и побеђују!

И као што у наше доба неки честити женски зборови почеше ударати порез на оне који мешају туђинске речи, тако је и Доситије у име племенитих намера предлагао порез на говорљивце. У време јела пуштао их је нека говоре ако хоће непрестано. Али иначе, ко хоће више да говори него други, да плати форинту на месец. И ко отима реч из уста, ко рече „још ово“ па отегне и друго, ко прелази у друго а није свршио ни прво, ко виче „помоз’те ми казати“, и женске када у цркви новине причају — све то да плати неки одређени порез.

А по што „учени људи не постају брзо као печурке по ледини“ него се томе иште времена, то саветује да се избере по неколико ваљаних младића па да се пошљу на науку, па ће они кад изуче бити учитељи и писати.... „Ако се од младића наших један у стотини нађе, да у којој год науци превосходан и са-

вршен буде кадар ће бити за све остале отечеству својему довољно награжденије учинити.“

Питомцу пак светује да „испита природно своје склоненије, к којој га материји и науци срце потеже“, јер „што је год јестество усадило у човека, ако се пристојно и разумно употреби, све је нужно и добро, а злоупотреба све на зло окрене.“ А и „богатство само не може једног младића бољим но паче горим учинити“!

„Неки би ради и дувати и иркати... и пре не мисле да се то заједно не може.“ У ово неколико речи казан му је цео правац.

И већ упућује на стручно изображење. Много је боље, вели, да је ко у једном послу савршен, него ли у многима не доста тачан и хром... Коњи који су одвећ лаки и за трчање способни, нису добри за тешко товарење и потезање.... Али који год у оноже у чему је не ваља, то јест ко се ма у којој струци бар до обичности узвисити не може, по својој прилици не би тај добар био ни у оном у чему није!

А ко узме правац један, томе светује да нађе најбоље књиге о свом предмету, да има и практике, да се разговара о томе и да се и дишпута, али „са себи подобнима“.... Ко више познанства умова придобија више и свој ум разграњава.

И при свој тој ширини погледа упућује Доситије на самостално учење. Многи, веле, муче се и троше дуго преписујући периоде и целе листове писаца и то на памет уче.... ово чини већу штету него корист „за што смета и воспештава, да ученик с временом

може себи свој својствени начин писања и изговора приобрести"..... Читање је храна ума... али је корисна само онда кад се у желудцу кува, кад се преобрне у чисту крв и свима тела честицама питателну своју силу сприопштава.

Али Доситије не ће ни такво стручно изображење које би стајало одвојено од целине или и противно целини живота људског, „он је само појета а ништа друго! само философ! само богат! то је једно као ни једно... рецимо добар појета и поштен човек..." Нарaвно да у оваквоме смислу узет песник без поштења не би ни био песник него *стихотворац.*

Ни на телесне прилике не заборавља Доситије. Наши ученици ваља сваки дан по два сата у „вертограду" своме земљу да раде и да се никаквој мекости не предају.... Кад младићи понарасту и објачају и телом и памећу дужни су се сами чувати, ако хоћеју да их и бог чува... тешко ногама под лудом главом — али тешко и памети на слабим ногама!

Ову науку своју желео би да употребљују на радњу, а не само да се узносе њоме. „Гордити се с науком, вели Доситије, то значи у дому мудрости будалом бити."!

Ми, вели, који смо сада стари, не давно били смо и ми млади; али је младост наша преминула на прилику једне кратке ноћи сањања... и ваша ће на исти начин преминути и пролетети; и ви ћете бити родитељи и успитачи...

Па, кад се за малу плату пристојна изискује служба, за велику праведно је изискивати велику. Ово напомињем омладини нашој, која се успитава на служ-

бу општинству било црквеном било грађанском, нек се из рана упознаје са дужностима које сваком поштеном човеку морају бити ненарушне и свете.

Истина, да се у преводу поткраде Доситију и каква грчка лукава изрека, као „философска јест ствар храмати кад шпацираш с другом хромим“, што се ни мало не слаже са оним „ко не љуби истину не љуби бога!“ Али ипак и ту ми наилазимо на савете иза којих су далеко изостали и гдекоји професори српских гимназија пишући „риторике“ на толико година после Доситија. У преводу Доситијеву налазимо савет: „почињући не чини дугачка предисловија, проштење питајући и себе лицемерно умаљавајући, говорећи, да ниси кадар како би ваљало исказати... и пред не наученима немој граматичити!...“

Или: имај говорења меру, немој ни врло лагано потанчавајући речи и савијајући — то је женама прилично шапћући и намештајући речце, као кад се свила мери на драмове... каква је и колика потреба, толике и такове нека су ти и речи! — Богме се овде утекло већ од „риторике“!

У начину успитавања Доситије је благ и љубаван. Он неће да иде с онима који нас уче „плашњи и дрхтању, пре него смо кадри распознати шта је добро шта ли је зло.“

Он иште да учитељ примером иде пред учеником. Човек, вели, има од природе љубав к подражавању; мало мари за оно што му се каже, а радо ступа оним путем којим види да многи ходе.... Разумни родитељи јоште са својом маленом децом свагда се разговарају и питају их: шта сте вид'ли, чули, говорили, читали,

научили и чинили?... А пуштајмо дете нек се и наигра, то иште узраст његов.... Одвећ дугачке лекције и дуго читање преко мере утруђавају мозак.... И прећи ваља другдаш од старих писаца к новима, променити дубоку материју плитком и безшаљиву шаљивом и веселом, оставити књигу а узети перо... При том, кратка исторична прича ласно се запамти и изоштрава нарочито младе деце ум... она може врлину која је у њојзи с већом снагом у младо срце укоренити него дугачка и лепо о томе списана беседа, при којој ваља много и високо мислити. Па још разуман учитељ „за умерену лекцију младога похваљује ученика, за возбудити у њему похвале жељу и учинити га да сљедујућу још боље научи.“

Али пресудно устаје против напуштања стране разумове, против лажи и у самој шали. О како често најбољи родитељи, вели, из самога голог обичаја младенце своје лажом напајају и трују! Кад мала Бетинка плакати престане, уче је да каже да није она плакала него Матија, и да му рече: ха! ха! чекај! чекај! ту брýто Матија! А ово ни мало не ваља, за што се дете учи лагати.... Кад хоће нож или што таково, сакрију га а детету кажу да га је мачка однела. А то за што? Да не плаче. А боље би било да му узму нож, да му га не даду: оно би проплакало, пак би и умукло и научило би се не искати оно што му се не да.

Можда овде није још Доситије ни пошао толико колико би ваљало поћи у практичноме изображењу, дајући детету да и само искуси истину светску, да искуси и зло и добро. Он вели да с првога почетка не ваља детету ништа допуштати што може њему или

другоме коме на вред бити. А знао је и сам даваља најпре у главу лупнути сикиром те да изађе божица мудрости. Наравно да је ту опет дужност васпитачу да пази да сикира не оде на друго место или да не убије све на један мах.

Од овога стварнога правца у начину васпитавања ваља разликовати оно чему се дете учи. А ту је Доситије и сувише далеко отишао у правцу хладнога разума.

К овој страни водила је њега лепа тежња. Сви народи, вели, племена и језици дају деци различна и по вишој части луда и опака васпитања. А нигде се не старају да то уведу и уреде као по вечним аритметичним правилима, да се зна, што је добро за што је добро; што је зло за што је зло, и какве су њихове последице...

Али се ни саме науке још нису биле подигле онда до ове висине. Полазећи искључиво за хладним разумом он мисли да се бацио у наукама на стварну страну, али он се бацио био само на *формалну* страну! Препоручује аритметику, математику, географију, геометрију, логику, метафизику, реторику и натуралну философију... али кога ће „математика“ научити да буде „предосторожан“? Кога ће логика и метафизика „просвештавати“? Кога ће научити риторика „да народ на све што је добро склања“? Ког ли ће „натурфилософија“ обавестити о лепој законитости и простоти природе?

„Познајем, вели, и с рукама осјазавам, да ће мени предрага српска дечица и дјевице до дванаесте године земљемери бити и да ће из сунца и месеца и

прочих планета знати и казивати колико је у томе слава божија." Али земљемерију није посао да говори о слави божјој него да буде оруђе потребама човековим. О овом основу још је слабо била обавештена наука прошлога века. У њему још није било израђене сјајне науке о *човеку.* Још није била означена свеза између природних прилика и између осећања и с друге стране између потребе осећања и облика разума. Опит и историја нису још били дошли до природнога права свога.

С тога и Доситије чини се да заборави каткад да је незнање криво злу, него рекне да „из срца изничу злобе и врлине." Како ћемо их онда из срца чупати или их тамо садити, кад знање ради само на знање, разум на разум?...

Ту противуречност ми смо у стању данас решити тиме, што ваља срце, осећање, да прими казивање разумово, да осети да је то казивање у самоме срцу основано... А до год наука не реши сва питања овако на природном основу ми ћемо дотле још једно знати а друго радити; јер оно знање не ће бити *наше*, него ће бити знање озго снесено, наметнуто!

А знање слободно од „ауторитета" поставио је и Доситије као главни услов изображењу. Учени, вели, и благоразумни у народу, знајући да ће богу и будућим родовима одговор страшан давати *нек не пазе ником' хатара* и нека се *не боје и не стиде божије истине* и правде, нека говоре „без пристрастија, нека бодрствују" какове ће се књиге деци давати!

22.

Са напредовањем мушке стране отвара се сваким даном све већа провала између мушкиња и женскиња.

У таком случају друштво се почиње распадати.

Али Доситије није заборавио ни на успитање женске стране.

Како живо и лепо црта он лепоту спољашњу без унутрашње: свак се лакоми на лепу ружицу, а како увене и не обзире се на њу, баца је под ноге!

И паун, вели, са свом својом лепотом у авлији по ђубрету ходи, јер му појање ни на што не служи.

Па жене, које толико маре за лепоту и пријатност лица, да знају, како лепе и добре мисли исту лепоту красе и узвишавају и природну њихову пријатност услађавају, да то оне знају, никад не би што зло и пакосно ни помислиле.

А нису ни жене само за шарање и кићење од бога саздане и за неко време на овај свет послане. Историја казује толике врле примере славних жена!

Али бедна, худа и срамотна је вешт, вели Доситије, видети здраву читаву жену, која ни о чем не мисли, него о беспослици, о шпациру, о огледалу и хаљинама, као да је бездушна лутка а не разумна ствар са словесним обдарена духом. „Всеконечно растљеније поштени обичаја наводњава и потопљава једно општество, где се жене из младости беспослици, раскоши, безстидију, злонаравију и сујетним украшенијама науче и предаду! Жена мудра и добра окренуће мужа свога на добро, ван да је са свим скот; а за то она која је паметна гледа за кога ће поћи, и мужа

себи жели и верна друга а не луда ветрењака и цифраша!“

Ено, погледајмо, вели, ону прекрасну... Она се од јутра до вечери све о нове моде пантљикама, галантеријским трговинама и о марамама забаља и разговара; о лепезама како их ваља држати, како с њима управљати, како преко стотине мајсторских и тајних знакова њима знати давати... Њезине су најмилије другарице којекакве слушкиње и градске клепетуше, које се с њом слепа миша играју, пак је по том по целом граду за подсмех разносе...

И нарочито му се оштра иронија баца на неприродност: жена, која би задовољна била са својим природним лицем, она ни по што не би га које с чим мазала, а навластито знајући да колико га више таре и маже, толико га већма грди и ружи. Одавде следи и јавно се види, да ко је год преко мере заљубљен у украсе и одело, он за цело мора имати зло и преко мере худо мњење о телу своме...

Па тако, домаћи мир узнемиривати, сродне и љубљене своје, породицу и дечицу своју, за које би паметни муж и жена живот свој положили, у дуг, у оскудност, у сиромаштво, у несрећу доводити, то, вели, не само није хришћанско ни човечанско, него горе и од поганскога мишљења!

И колике би породице поштено могле живети, пак пропадају за то што хоће да се пореде с већима од себе. Луда и неразумна жена хаљинама се поноси и крадом се обазире, гледа ли је ко. Не познајући цену разума и благородство срца и душе, ако се не сјају и не шуште на њој хаљине, мисли да је пропала —

Још вели Доситије: кад би, сачувај боже, све жене овакe биле, тешко би оном било ко би ово писао! пропао би и он и с књигом заједно!

Сећајући се на пословицу „што дикла павикла“ он се не нада многоме од маторих, али нарочито гледа на успитавање младих.

„Хо! хо! хоћеш и девојке да се уче! Те здраво хоћу како год и мушки спол. Нек се не узда један народ никад до века к просвети разума доћи, којему жене у простоти и варварству остају!“

За то предлаже Доситије да од пете до дванаесте године сваки дан осим недеље уче се по два часа пре и два после подне, и то на матерњем језику. Предлаже им историју, земљопис, логику и моралну философију. За данашње науке којима се и материјалан живот као основа снажи и природа развија Доситије онда још ни знао није.

И како је одиста лепо када се може казати матери: два правила требају вашој деци; у опхођењу и разумном поступку живота да су налик на мајку своју, и кад од дела женама потребних празнују, лепе књиге да читају, као што су viaggi... storia . . . costume . . . путописи, историје, обичаји . . —

После адресе пуне осећања вели Доситије женскињу: ви међу хришћанима нисте у затвору као худе робиње, слободне сте, повелитељнице сте, употребите само на добро вашу слободу и вашу кротку и слатку власт! Све од вас зависи. Ако ви будете поштене, вредне, благонаравне и просвећене, и ваша ће деца бити, ако им само ви будете божице рођења!... Цео ће се народ помоћу вашом просветити и прославити!

„По души и срцу облагорођена српска младеж и на далеко не богате но у добродетељи, у трудољубију, у целомудрију и благоразумију воспитане српске девице тражила би и просила.“

Па кад је човек, вели, само у својој кући са женом својом миран, спокојан, у слози и у љубави, он може да не мари за сав свет. А кад човек окуси и позна сласт домаћега мира и слоге, он жели и с комшијама својим мирно, сложно и пријатељски да живи!

23.

Опште начело које је тежио Доситије да проведе кроза све списе своје, то је било начело *љубави.*

У језику, вери, политици, успитању, свуда је тежио да се наслони на једну исту, чисту, божанску љубав.

Душу његове науке, главни скелет потпуне његове мисли о моралу тешко је склопити, јер у списима писанима у разно доба и под разним школским утицајима може се наћи трагова теоријама од сваке руке.

Ал' ипак је, као што напоменусмо, једно начело које никако не изневерава, а то је начело љубави.

И како је ово начело у клици и самој хришћанској вери, то се може разумети како је лако било Доситију да прво у њојзи основа за свој морал устражи.

Он нас упућује на јестаство које је дивно. У тој дивоти види он величину онога што је највише, најдивније у јестаству. То је бог. Овај је сама љубав и врлина. Дакле и ми треба да га славимо љубављу и врлином!

Ето то би био у неколико речи скелет његовога општег погледа на свет.

Човек љуби бога, оца — мора дакле и синове његове, браћу своју.

А човек, вели, љубећи „како ваља“ себе, *мора* љубити бога како своје крајње и вечно добро; а шта је друго љубити бога, него праведно и поштено живети. Љубећи „паметно“ себе, љубиће колико више може врлину, знајући да се само у њој налази истини свагдашњи покој и задовољство срца.

Ал' ево муке, где људи, љубећи бога дођу до највеће беде, а бог допушта да други без карактера људи тако добро живе и пењу се . . . ?

Доситије одговара, да има разних „родова богатства“ и да је и беда невољникова неко богатство!

Овим би било осуђено друштво људско да на веки носи на себи окове беде и зла. И сам бог био би осуђен на суровост према својим љубимцима.

Теософи не знају, да су и они „безбожни“ људи у нечем употребили баш божји разум, те су надмудрили у друштву друге који их пуштају да на рачун њихов живе.

Ту не вреди само апеловати на своје „унутрашње достојанство“ које је човек сам тражио, док је на против неваљалац друго нешто и тражио и добио, него ту ваља изнети на среду, да је прави пут поузданији, јер он остаје ако се на њему и не добије оно што се тражило, док у промашеном и то врло често промашеном кривом путу не остаје ниједна ни друга утеха. Ваља изнети на среду трулост и мрак данашњега друштва, па тражити и радити да се мрак искорени уредбама природним и правом слободом.

Да овога није онда би све једно било ма којим кра-

јем човек почео разлагање своје о моралу: или почео са непознатим, са богом, па свршио са уређењем људских жеља и потреба по највишем калупу; или почео са познатим, са људским потребама па тек завршивао са идеалом, са богом.

Доситије и сам је спомињао, да моралу не може бити основ поезија и оно што је непознато. „Реторика и стихотворенције дају себи различне слободе, али наука нарава никада не ваља да показује црно за бело“.

Иначе би се вечно могло питати: за што међу словесним створењем вечна, луда и срамотна кавга, кавга која им огорчава дне живота?

Јер, гледајући горе к неодређеном сваки има свој узор и свој „ауторитет“, јер још нису изнесени за основ моралу природни закони који су свуда исти.

Тако је и са одредбама врлине и зла.

Кад се каже да је злоба „нека радња с намером, из које се зли учинци рађају“ а ми видимо на против да нам је при тој радњи нека пријатност, јер нам се не каже да су они зли учинци и ако не по нас зли а оно зли по *друштво* кога смо ми члан; кад се каже да „човечанске страсти ваља да се на добро окрену“, а ми видимо на против да нам је пријатност и добро у бујности њиховој, јер нам се не каже, да „добро“ значи *општу корист*, а да општа корист опет није ништа друго него и наша рођена *вечита* корист; кад нам се каже да је врлина „безначална и вездјесушта“ .... онда ми гледамо на добро и зло као на нешто спољашње, онда се потреба наша није помирила са узором, осећање наше није се загрлило с разумом, ми смо још онде, што споменусмо и при

успитавању, где разум иде на једну страну а воља на другу, где једно знамо а друго радимо.

Да овога није, не би се морала често залуд повторавати изрека „да свак хоће колико може добра учинити, много би више добра на свету било“, јер би свако по своме осећању чинио оно што може.

За то се већ неколико хиљада година једнако о моралу придиковало, и он није ни мало пошао у напред оваким придиковањем него другим човечијим стварним тековинама.

Па оно што је хришћанство на заставу изнело, што и Доситије спомиње „жели и твори другима што си рад да и теби други желе и творе“, и то је само један корак у напред. Још ту нема ничега одређенога: шта човечија природа жели и хоће? Човеку долазе свакојаки трепуци, у тим трепуцима он за час ствара нови чудни поглед на свет, и ту би желео да му чине људи много којешта што они никако не би желели да им он чини...

Али нам ваља рећи да Доситије није ни овде остао без новога дисаја. На много и много места, и можемо рећи на вишини места, уступа потпуно право личности и природи човечијој и њеним вечитим законима.

У моралној философији он далеко стоји над Кантом који је баш у његово време цветао са својим „категоричним императивом.“ Под овим обликом искао је немачки философ да свако угуши своје личне побуде и жеље, па да све чини по неком идеалном, спољашњем закону.

А ми налазимо и у самој „етици“, коју је Доситије за превод изабрао, где се вели, да коначно побеђење

и истребљење свих страсти (како су неки умовали) није могућно човечанској природи, и који су то од људи истраживали више су их смели и замрсили. Али пристојно и разумно владање и управљање страсти и захтевања наших, то је и могућно и неодложно...

И налазимо на врло природно тумачење власти у речима: небојша нађе горега небојшу, и насилник силнијега од себе. Из тога дође им на памет да ваља да што год изнађу како ће то зло и напаст престати, да свак зна шта је чије и да свак при своме мирно живети може. И ево почетак добрих уредаба и праведљивих закона...

А код самог Доситија наилазим, на речи где иште да познамо законе потреба својих. Ако ми, вели, пристојно расудимо, ласно ћемо познати да нараван ток дела наших иде по тако одређеним, постојаним и неизмењивим законима и правилима као год и *бројање!*

Уз то наилазимо где освећује личност говорећи: бог је улио у сваког природну к себи љубав. Из ове јестаствене и природне к себи љубави рађају се све његове намере и дела. Из ње се рађају колико славна и врла толико и бешчовечна, неваљала дела. Из једног истог извора и мед и јед. Али то потврђује свакидашње искуство.

К томе сам увиђа на једном месту да ниједно зло не може бити зло, ако није ни према *коме* неправедно и на вред природну или наравну. И никакво добро не може бити добро, ако није *никоме* пристојно и корисно, и колико је *већем* броју пристојније и корисније толико је боље и веће добро!

Још вели: сваки човек природно жели да добије

и стече довољно имање, да може лепо и по својој склоности живети; кад му се дакле докаже, да он к овом истом концу извесније и боље с поштењем и правичношћу, него ли с непоштењем, лажом и неправдом може доћи; он ће заиста, ако и не за саму к врлини љубав, барем за своју сопствену корист паштити се да поштено и правично поступа. Кад се пак, дугим временом, овако живети приобикне и позна искуством, каква му се отуд корист рађа, он ће се без сумње у такав живот заљубити и постаће с временом не само за своју *привремену* корист, него и за саму к врлини љубав добар; ван да му је са свим од блата душа и срце....

„Ако ће како људи у неки мести чрез зло прављеније, или сујевјерије, или навластито чрез разпуштење парава покварени бити; не могу обаче до толике слепоте ума и будалаштине доћи, да за своју исту (барем привремену) корист ни мало не маре.... Ако смо ми баш лукави и неправедни, опет се здраво чувамо, да лукавијему и неправеднијему од нас у шаке не допаднемо!“

Дакле „задовољство је у сваком призрјенију и мјери душа сви човечески движенија, предпријатија и дјела.“

Али „исти минути времена, у које човек ужива и чувствује оно што му је угодно и пријатно, тако скоро пролазе и изчезавају, да би та пријатност весма мала била кад се на даље не би простирала.“ Ми дакле или живимо само овим тренутцима који могу бити час пријатни а час јетки, — или избирамо оно што познајемо за „најбоље“ и „дуговечније.“

Ето то је оно што он још није са свим јасно пред собом имао него је градио у човеку „две душе“ које се боре и од којих је једна „добра и разумна, друга пакосна, зла и луда.“!

То је оно што и он нагађа у мисли: да све у свету „има две стране.“

У колико је дакле врлина она хармонија вечита која нас потпуно измирује, има и Доситије права да каже „добродјетељ је сама награда себи.“

„Поштеном човеку увек је сласт мислити о својој прошлости.“

А по што је „ум“ скуп свих утисака човекових, хармонија њина, то има права Доситије да каже „услажденија ума превосходе сва пријатија телесни чувства.“

„Ружно време и што обичавају рећи: дуго време, које многе, навластиво имућне и добростојеће људе гризе и мучи, никада није на досаду оном који се у друштву лепи наоди мисли.“!

„Настојмо дакле, да имамо о чему добром спомињати се.“! „Јер онај не може чувствовати сласт мишљења којега је срце са свим пусто љубови и лишено безлобија и доброте.“

„Човек сваки хоће себи добро и угодно. Али и слатко јело може шкодити здрављу“ с тога ваља да тражи право и вечито добро.

А „бједни је живот притворнога и лукавога човека, он живи у свагдашњем страху, дан и ноћ покоја нема, бојећи се да му се трагови не нађу... истина и правица највећи су му злотвори.“

Па и „сама нам природа показује колика је раз-

личност међу смејом и погледом безлобивим и простосрдачним и међу политичним, лукавим и притворним."!

Доситије брани достојанство човечије пред онима који веле „ала је јадан човек, ништа на свету него магла, сен и сујета!" Мора, вели овако мислити и говорити онај који не познаје и не осећа у себи морални и духовни део себе!

И „баш кад би били само за ови живот створени, опет непрестано весеље нити нам је могуће нити што ваља... Ко себи никада не да огладнити не само што не чуствује какова је сладост хлеба, но јоште к тому сва јела што силом трпа у се, њему су отров."

И „баш онда кад получи ко оно што није за њега највећма се осрамоти"!

И „свима скупа ће нам боље бити кад сви будемо (барем колико је могуће) бољи, разумнији и правдољубивији".

Већ код дружбе мужа и жене ускличе Доситије: право дакле наши стари кажу, да лоза кад је човек сади говори му: дај ми друга ког ћу загрлити, до неба ћу гране подигнути!

Код Срба је, вели, најгора клетва „да му се колено затре, и да му коров на огњишту нарасти".

Па тако иде и даље: „блажене непорочне нарави у оии божји људи, гди комшија свето сродство значи"!

Што пак има неприроде у друштву, ту добро баца кривицу на нас саме. Код нас, вели ко превари жао нам је и тужимо се а ништа толико не желимо колико да нас други варају јесмо ли црни а ради би бити бели? нека мајсторски докаже да смо и од лабуда

бељи, то је памет! и ако нико не ће веровати, хоћемо ми!... и свака шала полак истине" — па кад би и сва истина била, за што би се добри људи од истине бојали?

А према онима који прекомерне жртве ишту наводи причу о султану који је дервишу дао само грош, и рекао му да кад би сви људи дошли да им „подели" своје имање; не би дервишу ни толико дошло.

С тога се Доситије и не боји да ће га ко држати за каква „жестока предикатора који хоће да је човек сав и само дух. Не то, нити је потреба, нити је пак могуће док смо с телом заједно; него је нужно да се сваком своје даје, и на овај начин бива у нама савршена хармонија слачајше небесне музике."

Он хоће да и код писца хармонишу реч и дело. Тешко, вели оном коме реку: враче, исцели себе, и: учитељу, научи најпре себе. Слепац слепца кад води што ће им бити може свако ласно погодити. Али ваља и ученоме гдешто опростити, јер је сам господин бог на карару! вели Кара Мустафа.

Јест, ваља опростити, јер је код правог научника главно правац, на то он и обрће највећу пажњу; а може да погреши у појединостима. Али не би ваљало то право протезати и на неприродне писце. Ако се „није нашао ниједан нравоучителни проповедник и списатељ којега би живљење и вњешњи вид и обхождение достоинству његовога преповједанија и списанија у свачем и сасвим возотвјествовати могли", то је баш доказ против њега, то јест, да у списима његовим нема природе ни праве мере!... „Живљење зависи од разни обстојателства", па што се и писац

није на ова „обстојателства“ осврнуо кад хоће да другима греје уши!?... „Држе га за притворицу, чим хоће до каква хлеба у општини да дође“, и имају право! Јер „списатељ“ није хтео основ „својељубља“ у списима да призна!.... „Треба подупрети поуке достоинства пуним и великољепним гласом и штилом“, наравно! кад се нема на руци очевиднога разлога, онда се мора плашити гласом...

На послетку опет савршено пристати морамо уз завршетак: да су ништа све руге и гоњења писцу који је свагда држао страну *истини* и *врлини!*

24.

Тако видимо Доситија да у свима питањима којих је се додирнуо наговешћује пут здрав и добар.

Он је имао у своме животу и правих научних тренутака. Најдражи ми је, вели, посао да или разговоре учених људи слушам или премудро написане књиге читам или уједињен у коме мирном месту ходам, о том мислим, о том се упражњавам, и то уздишући себе питам, откуда сам на овај свет дошао? шта сам у њему чинио? и куда ћу из њега поћи? —

Али ми смо већ напред радњу његову и правац његов назвали *само* практичним правцем, а не потпуним научним, не потпуним природним. Јесмо ли у томе имали право?

Доситије истина узима науку као нешто „небесно“ и ако бисмо ми радије поредили њу са свећом која светли пут и отвара очи те је човек слободан и без вођа, јер ово почиње и да ради данашња наука.

Ал' Доситије одређује даље, да су науке „орудија

и средства, чрез која се получавају она знања која су човеку како мислећем и умном суштеству природна и неотложно нуждна."

Као и свако друго благо науке су дакле овде само „средство", што оне управо и јесу кад их „гледамо према највишој цели која се зове живот."

А кад погледимо на науку као на једну органску целину, на целину дакле која има права на свој самостални живот, у којој се делови рађају по своме природном сродству међу собом, онда наука престаје бити само голим средством, онда она постаје самоцел, постаје монументом истине.

Оно прво искључиво само за себе први је ступањ науке. Ово друго само за себе други је ступањ. А трећи и потпуни ступањ њен онда је кад је наука и средство према човеку као самоцели и опет сама самоцел према својим појединим деловима.

Доситије, поткрепивши народову трпну борбу против искључивог оног другог ступња научног, против укочене туђинске учености која се сама собом блажено задовољавала, није прешао преко ње у трећи ступањ, него је остао на првоме. С тога видимо после њега још читав ред писаца који су се трудили да ускрсну опет онај други ступањ „високоучености."

А Доситије казује врло добро правац свој у овим речима „Воопште човеческом роду полезније је да је благополучан него високоучен".

Ал' опет како ће бити „благополучан" без одређенога јасног знања? Сам Доситије вели „до год људи не дођу к чистом и јасном познанству злобе и добродјетељи и не сазнаду који су њихови знаци, која ли

су и каква њихова сљедовања, из чега и како се рађају... стајати ће као невешт путу на странпутицама." Сам он зна добро да „изјашњавати чрез јестествене и рабинске тајне то је по немачки швермерај, а по нашки паренције и окретање ума"!

С тога је он једнако и нагињао сувише на страну разумову. А како се овај разум још није био толико подигао да обухвати под собом и целокупно осећање, то се у Доситију појављује двојство између практичнога осећања ствари и њиховог теоријског разјашњавања. Док му оно прво, т. ј. практично осећање остаје већином једнако, ово се друго повија по разним књижевним утицајима; каткад противуречи само себи и потире се, а каткад му је противуречност само у неудесноме употребљењу речи. За то му и узимамо оно прво као његово и као главно при овом тежењу његовом к том хладном разуму.

Тако на прилику Доситије разлаже да човек постаје рђав из 5 узрока, 1, из успитања, 2, из примера, 3, из моде, 4, из темперамента, 5, из обичаја. У ствари су овде само два узрока, јер пример и мода нису опет ништа друго него успитавање човека у друштву, а обичај присвојени не разликује се од темперамента, које обоје није ништа друго него превага механизма и превага тренутка у часу радње. Све дакле излази опет само на знање и на радњу, или по тренутку или по правоме знању.

И поред овога где се зло доводи из незнања, опет говори на другом месту „из *злобе* извиру: *незнање,* неправда и междусобна мрзост".

Тако Доситије мисли да људи „говоре о многим

стварима *само што су* чули да и други о њима говоре, као: чини, бајања, уроци и којекаква ноћна привидјенија; а онде где су се људи просветили и сва будаласта сујевјерија одметули, *ништа* већ тога нема међу њима, него што се год случи има свој јестествен узрок за што“.

Е па онда ће и бајање морати имати некога природног узрока, и оно је морало постати од неких психолошких узрока, макар било и из психолошке обмане, а не само из „обичаја“, јер ако „приповедке од вила, летећи змајева, вампира, вештица и врачарица, како ђаволе ноћом из воде извлаче и шаљу их на неке после“, ако „све то млад ум и неискусна душа како чује тако и верује: а како не би веровала, кад чује све то од старији и паметнији од себе, од отца и матере од деда и старе мајке?“ ако и они опет верују то за што су и они „у своје време деца били и то од своји стари чули и примили“, онда остаје питање: а како је то првоме човеку дошло? Ако не ће да се каже да је од бога, остаје дакле опет „јестествен узрок“ и овоме, остаје психолошка обмана човечијих оруђа.

Тако је на прилику и са питањем, је ли човек махина? Научници природно осетише да све бива по неком природном неизмењивом узроку и казаше да јесте. А Доситије узима ово у другом смислу, па га онда напада, он узима махину *моралну* која би радила по *свакомъ* утиску онако како овај хоће, не задржавајући се да бира између утисака онај који има више јачине и разлога; или разуме Доситије под махином онај рад у коме не пазимо ни на какав нов разлог, но радимо

само по једном старом утиску, где унутрашњи садржај нове утиске не дочекује.

А међу тим поређење са махином код научника не значи ништа друго него законитост и ограниченост у себи природне силе. Махини органичкој мајстор је природа. Човек је њен део, он је њоме навијен, те је тако он чињеница унутрашњих и спољашњих прилика.

Али махина, вели Доситије, сама у себи не зна шта чини. — А зна ли човек *за што* осећа? *За што* је друкчије осећање боје а друкчије звука, за што је друкчија глад а друкчија жеђ? Он само контролише једним осећањем друге осећаје!

Сељаци, вели и сам Доситије, не знају „части слова" кад говоре. Дакле они несвесно склапају речи. И опет подесе закон по самом осећању! А наравно, што већма сами знају те законе то ће бити све слободнији од других махина светских, јер све већма ће радити себи и из себе.

Једном речју: нама је, по што смо проучили целога Доситија, утисак такав као кад видимо ужежене искре где у врућем диму просевкују, али још није букнула права ватра....

А за што ми тражимо да теорија потпуно рашчисти све те ситне и хладне одредбе? Ево за што. Доситије на прилику одређује врлину као „ласност из својственога уверења следујући добрим захтевањима дјелати". Али да се Доситије при самој одредби сетио на то, да врлине може бити само у свези човека с човеком, дакле само у радњи друштвеној, одмах би већ тиме савршено убио учење пустињика који

мисле да се без друштва људског може врлина чинити, да затрпана свећа светлити може. —

У једној прилици из живота свога Доситије сам најживље износи разлику између говора који само слаже поједине осећаје своје и између говора који осећајима тражи природне најдубље свезе. Тако је он у Црној Гори читао из неке природничке књижице нешто о дуги, па то при киши причао владици, а овај смотривши да им долази на магарету неки игуман, велика људина и преко мере брадата, наговори Доситија да игумана пита шта он мисли о дузи.

„Моје несташно срце, вели Доситије, почне скакати од радости што ћу метнути у сметњу великог игумна; отворе се врата, ето ти игумна, једва дочекам да се поклони епископом и да се посади; изтрчим као петао и начнем овако: оче игумне, кажи ми, молим те, шта је дуга и за што је шарена? Почео сам се већ био осмијавати, како ће се смести и не ће ми знати шта одговорити; и једва сам се од већег смеја уздржавао. Ови да ти се сметне, неби био прави Црногорац! увати се с широком шаком за безчислену браду; попогледа мало на дугу, пак ти превали на ме некакве страшне црне велике очи — Невтон би се од њи препао био — пак на место одговора ово ми питање учини: „Видиш ли ти оно моје магаре?“ — Видим, али није моја реч о њему била; гди дуга, гди ли магаре? — „Знам ја шта је твоје питање, али је потреба да ти преповједам; да је оно моје магаре далеко од тебе паметније!“ — С каквом мером мериш моју и магарећу памет? рад бих знати, — „Слушај, пак ћеш вјера ти божа знати! Оно магаре познаје плеву која је пред

њим, и ако не вјерујеш ено гледај како гризе; а ти толики не знаш још шта је дуга? Дуга је дуга, није качни обруч! а питаш за што је шарена; та зла ти срећа, може ли бити дуга да није шарена? или си ти зар ђе видио и црну?"... Епископи су мислили пукнути од смеја..." а Доситије вели да му дуга од тешке срамоте поцрни. И опет признаје да игуман црногорац није у свему криво имао; „зашто, да магаре познаје плеву; да дуга није качни обруч и да је шарена, ко може томе противоречити? али се све то не зове мислити ни разсуждавати, него само *чувствовати*"!

Као што Доситије игумна правда, тако ћемо и ми њему самом признати истинито осећање кад каже да „особито што значи: учен и разуман, праведан и добар, вредан и заслужан" и када тим појмовима овакве одредбе даје: „учен је, који има познанство и искуство многи различни вешти; разуман је они који сва зактевања и дјела своја разуму следујући управља; праведан је који сваком своје оставља и даје: добар је који у свему своју дужност пази и испољњава...."

Разуман је који се по разуму управља то је од прилике таква иста истина као и „дуга је дуга", а наука мора од овог истиног осећања поћи даље к тражењу природних основа.

А како се Доситије и у овоме пространо и високо подигао сведоче његове рођене речи: „ја се весма старам за суд учени, просвештени и правдољубиви људи; и не само они учени који у наше време живе, него и они који ће на много стотина година после нас живити. Њиове линцејске просвештене очи, које су кроз седамдесет зидова истину кадре упазити, по-

знати ће моје поштено и добро намјерение, и ако ми коју погрешку припишу, знај да ће ова бити: што писам много више против ови ствари, против који говорим, говорио; но простиће ми кад расуде, да при обстојатељствам у којима се у садашње време наоде они, које ја желим да ми читатељи буду, ово је доста .... А при том и после ће се нас људи с леђма рађати, нека и они што понесу.... Кад стари чврчак пукне, изиђу из њега млади, који гласније цвркућу него стари!..“

25.

Утицај Доситијев на књижевност српску био је благотворан. Његово слатко и с осећањем писање прокрчило му је пут у цели народ.

По своме духу он спада међу „хуманисте“ осамнаестога века. Природа општинска која се у побратимском животу народа српског појављује, она је скроз проницала живот Доситијев. Та љубавна природа и борба против сујеверности приљубила га је францускоме сродном духу прошлога века — тако да од Доситија постаје у Срба оно што је био Волтер у Француској, само с мало више природног осећања но што у Волтера беше. То осећање и главни правац рада Доситијевог, који је највиши задатак свој у васпитавању гледао, приближује га с друге стране Русоу. Али је он при свем осећању свом приљубљивао се свуда, док је се на против Русо од свуда само са свађом растајао.

Савез овога двога учинио је, те је Доситијев утицај у народу могао толики бити. Јер, кад га поредимо

са Волтером и Русоом, ми само тиме хоћемо да означимо карактер његовога рада, а не дотичемо се овде самониклога и бурнога испитивања и системнога развитка које чини славу светску оне двојице писаца.

По месту своме у српској књижевности често је Доситије поређен и с Вуком.

Доситије и Вук колико су разним путевима ишли, опет се може рећи да попуњују један другога. Први је устао готово противу свега поетичног у народу, против заблуда и сујеверности, он је ишао за током осамнаестога века, хтео је само да отвара очи, хтео је видело, па да на основу његовом после целину зида. Други је пак прегнуо да сачува народну имаовину од нове поплаве, да покупи цело благо његово да би се у њему јасно видело, шта према оном првом реформаторском духу заиста ваља мењати и на који начин ваља га мењати.

Тек ово обоје у заједници чини целину напретка. Ово обоје у заједници даје тек могућности народној књижевности.

Свеза у којој се састају Доситије и Вук још је у томе, што је Доситије први почео народним језиком у науци писати. Али тек изношењем народних умотворина Вук је потпуно оправдао, рашчистио и утврдио овај правац.

Доситије је највећма изашао против заблуде у историјској цркви. Књиге његове бише и спаљиване од појединих фанатика. Али је црква српска показала да има и сама још у себи животне силе свога младог народа, дајући и у крилу своме топла станка оштроме философу.

Бивши архимандрит оповски гледао је да сачува спомен Доситијева живљења у Опову. Само што он у место да остави ћелијицу његову онакву каква је у истини била срушио је баш ту успомену, па од ње начинио светлу дворану испуњену ликовима од којих врло мало вреде да висе у ономе месту. Нема ни дела Доситијевих на столу, а камо ли дневника за странце. Једино се види над уласком написано златним словима „Доситијеве ћелије“.

Од цркве српске чека се јоште да проучавајући Доситијеве назоре о вери и делом покаже да му не одаје поштовање из плашње и страха него из уверења.

15. Августа, 1867 године са свих страна народа искупљени свет изишао је са литијом пред кућу где се Доситије родио. Пошто му је отпеван „тропар“ на српскоме језику, пошто су му свештеници појали и говорили, пало је и нама у део, да послани од Српскога ученог друштва а понуђени од љубавне општине Чаковачке, као Београђанин проговоримо о Доситију, да бацимо поглед на противност између некадашњег мучења Доситијевог у цркви и у школи, и између овог црквеног и светског светковања, противност, која дивно освећује постојаност, озбиљан рад и борбу против препрека, и да разложимо да је Доситије у свему скоро био претеча уједињеној омладини данашњој.

Тисућама је свет стајао ту гологлав пред кућом Доситијевом.

О КАТАЛОЗИМА ПЕЋСКИХ ПАТРИАРАХА.

С пропашћу србског царства престадоше и животописи србских патриараха, и Єфрем, кои є преживио катастрофу косовопольску, последньи є патриарх, кои є свог биографа нашао.[1]) Од потоньи патриараха сачувала су нам се само имена у „**сказанїама о србскихъ патрїарсехъ**“, у именицима и манастирским поменицима, у надписима и записима на грађевинама и у рукописима.

„Сказанія“ имамо до сада издани.

α., у Србском Летопису од г. 1831. ч. II. стр. 14 —

β., у Гласнику VI. стр. 43 — 45.

γ., у Гласнику XI. стр. 160 — 165. и од рукописа, у коима таковихъ сказанія има, мени су познати:

δ., рукопис карловачке патріаршиске кньижнице у 4-и у ком се сказаниє свршуе с' Мойсеом, кои є г. 1712 за патріарха изабран.

ε., рукопис Манастира Хопова „Сабраник проигумна Кирила“ где сказаніе доппре до Арсенія IV.

ξ., рукописни зборник библиотеке карловачке у 12-тини, коєг се именик са патриархом Атанасием свршуе.

η., Шишатовачки „трояникъ“ писан г. 1792 — до Арсенія III.

ϑ., Раићев исторички зборник.

[1]) В. Србляк Београдски од г. 1861. л. 152.

У свима овим сказанияма ред є Архиепископа и патриараха исти; по свима є Арсеније III. 21-и патриарх, и я би рекао да су сви из єдног истог извора потекли, єр се у свима єдна и иста погрешка налази. По свима тима списцима иду Архиепископи овим редом: – Евстатиє I, Никодим, Данил, Іоанникиє, Єфрем, Спиридон, Іаков – а зна се да є овай последньи непосредно следовао првом Евстатию. Узрок погрешци овой мислим да се има тражити у помешаню Данила I. са Данилом II. —

У два именика назначено є, од куда є кои АЕпкп ил патриарх родом био, а код гдекога и колико є управляо црквом. Єдно такво назначенѣ штампано є у С. Летопису за г. 1828 Ч. II. стр. 1 — 3. а друго є издао Архимандрит Дечански у Деч. Споменицима стр. 81 до 84. У овим именицима зове се осми патриарх Домнин — Домин место Никон а девети Данил III. односно IV. место Никодим; 20-а Симеона нема ни у єдном од наведених сказанія.

И у гдекоим манастирским поменицима имамо забилѣжена имена србских патриараха. Такови су поменици: Сопоћански; (в. Гилфердинга Боснія и т. д. стр. 152. Дечански у Дечанским Споменицима стр. 20. и поменик мислим из Дечана, што се сад чува у кньижници Србског ученог друштва.)

Ред архиепископа и патриараха србских до Єфрема већ є П. J. Шафарик „после брижльивог и трудног испита свію датака точно определио", [1]) а нећу повторавати ни оно, што се о патриарсима: Спиридону, Данилу, Сави IV и Кирилу изъ Миклошићева сбор-

---

[1]) ср. Рачки: Оцѣна старін извора стр. 147.

ника и Даничићева речника знаде; већ прелазим одмах на патриарха Никона.

8. патриарх *Никон*. Епактит Андоній Рафаил писао є похвално слово кнезу Лазару „**в лѣто** 6928 = 1420 — **сващенствѹющѹ вселенскомѹ патрїархѹ кѵр Їѡсифѹ; далматскыѧ же державы свѧщенства началство правѧщѹ патрїархѹ кѵр Никонѹ.**“ Никон є преживио Деспота Стефана († 1427) ер на нѣгову и синклита заповесть описао є Константин философ живот тога Деспота.

9. *Никодим*. Шестодневник златоустов „**прѣписа вь светѣи горѣ аѳонии ѿ єꙁыка Єлладскаго на ıєꙁык нашь словѣнскыи вьсе светѣишемѹ патрїархѹ срьблıєм и поморїю кѵр Никодимоу вь лѣто** 6959 = 1451 (в. Шаф. Gesch. d. serb. Lit. с. 212) У єдном рукописном Евангелию има овай запис:

„ — **аꙁь смирєни Никодимь по милости Божїєи патрїархь срьблıєм и поморїю — вь дни благоѹьстиваго деспота Гюрга и синов єго приложих сїю книгѹ архиєпископїи вь лѣто** 6954 = 1444 од рођеня Христова **Їєнварь** 14. (Деч. Спом. стр. 44.)

По листини єдной код Фарлатия (Illyricum Sacrum tom IV. стр. 68.) присутствовао є на држаном г. 1446. у Коньицу државном сабору и Теофан „Dioclesen Pecchinae Patriarcha nostri regni Graecani ritus“ а сь ньим іошт три наша Митрополита: Максим, Joannes Mozuac и Теодор Paugna (Пауня). Я сам и прие Петрановића (в. Богомили стр. 192.) готов био листину ту за подметнуту прогласити и зато што споминятог у ньой Теофана у каталозима пећских патриараха нема и што є г. 1446. на пећской столици Никодим седио.

Само ми ту радост, што прати познанѣ истине увек замућиваше околность, што се у Сопоћанском поменику, неки Теофан међу патриарсима споминѣ. По Гилфердингу „рядъ Архіепископовъ Сербскихъ у том поменику заключаетъ въ себѣ слѣдующія имена: — третіяго Савву; Никодима; Павла; Теодосія; Теофана; Макарія; Сабатія; Филипа и т. д. И у беочинском поменику споминѣ се међу митрополитима „**Теωфан пећ**. (в. предговор у Вукову речнику од 1818 г. стр. XIX.). Пак и споменути у листини митрополит србски Тодор Пауня рекао би, да ће бити онай исти „Phaonna dei gratia Grazanicie metropolita“, кои се споминѣ у єдном акту од г. 1426 (в. Гласник. XIII. стр. 242.) Може бити да є био родом из Пауни, мѣста близу Грачанице (в. то име у Даничићевом речнику)

10. Арсеніє II. „**при семь патріарсе приимше агарене срьбскую землю и царство срьбское попрано бисть безбожними агарени и наложише турци велику дацію:**“ **рк.є — велики датак б. — тежак данак — ѳ — на престол срьбски — патріаршкоую власть.**“ То є било 1459 —1463 г. Арсеније II. био є дакле патриарх после а не пре Никодима као што стои у Гласнику XI. и за патриархованя Арсениєва пропала є са свим Србия а не за Кирила патриарха, као што пише у малой црквеной историіи, изданой у Београду године 1856. на стр. 116. и у Гласнику XI стр. 308. где се и некакав пачелни ферман султаном Махомедом II. патриарху нашем Кирилу I. издани споминѣ.. Раић є у свом зборнику код имена Кирила I. прибилежио: „**жилъ во времена Лазара Лазаревића Деспота**“ (очевидно погрешно место Стефана Лазаревића. Из тог зборника

пренешена є та приметба у Гласник VI. стр. 43. и одтуда се изяснити може предпоменута погрешка у истории црквеной и гласниковом Чланку.

10-ти є патриарх по свим именицима био *Макарие.* А кадъ є живио Макарие? У мало час споменутой истории црквеной каже се на приведеной страни, да є Макарие „г. 1504. призидао уз патріашеску цркву нову препрату“ и да се г. 1506. упокоио. У кньизи той ненаводе се извори, изъ коих су дата црплѣна, но да ти нису били аутентични, о том ће сваког уверити

1. Пентикостар штампан у Мркшиной цркви г. 7074 = 1566 „**светителствꙋющꙋ архїепїскоупоу кꙋр Макарїю**“ (в. Вук прим. стр. 18.)

2. Лекиен кои у Oriens Christianus Tom. II. стр. 322. приводи писмо збаченог Іоасафа од г. 1565. у ком се исти призива на суд **Архїепископа** пећског Макарія— et Peciensem D. Macarium.

3. Запис у єдном рукописном месечнику манастира Бешенова: **писасе вь храмѣ чьстнаго архистратига михаила и гаврила вь подкрилїє цер планине на рѣцѣ радокашинци при игꙋменꙋ кꙋр Никифорꙋ вь лѣто 7075 — 1567. тогда придрьжещꙋ престоль срьбскїє ꙁемлє патрїархꙋ кꙋр Макарїю иже вь Пеки.**“

4. Псалтир штампани лѣта 7066 = 1558. **тогда же обновьшоу и прѣдрьжещоу престоль светаго Савы прьваго Аепїскопа и ꙋчителя срьбскаго преосвещенномоу Архїепископоу вьсе Срьбскые ꙁемлє кꙋр Макарїю.**“ (в. С. Летопис од 1827. IV. стр. 24.)

5. Надпис у патриаршии пећской: — **сьꙁида се и пописа се сїа препрата светые великые цркви патрїаршїє срьбской, троудом и ꙋсрдїємь преосвештенѣи-**

шаго и блаженѣишаго Архїепїскопа кvр Макарїа првогь патрїарха по вторѣ обновленїи чьстномоу и светомоу семѹ прѣстолоу вьсею србьскїе земли, западнаго приморїа и сѣверныим странамь вь лѣто 7070 = 1561. мца Септ. 8. (Деч. првенац стр. 93.)

6. Надпис у грачаничкой цркви: „пописа се сїа припрата при храмѣ успенїа пречистиѥ богородицы — повелѣнїемь преосвещенаго Архїепїскопа пекскаго и патрїарха всѣмь србьлем и поморскимь странамь и прочих кvр Макарїа, трѹдомь и настоїанїемь всеосвештенаго Митрополита херцеговачкаго кvр Антонїа, ѥмѹ же бысть братанаць и соврши се вь лѣто 7079 = 1570. мца Септ. (Деч. првенац стр. 118). —

У М. Крушедолу има књига писана као што у запису стои: „вь мѣстѣ глаголемем фенек вь подкрилїе срѣма близь савы рѣкы вь лѣто 7082 = 1574. вь та врѣмена правещѹ прѣстолом пекскїе области патриархѹ кvр Макарїю сь множеми епископи. Из записа тога види се, да патријарх Макарије није 30. Авг. 1570. умро, као што пише Филарет у књизи „святиіе южних славянъ“ І. од. IV.

Ја из свију ових записа надписа и података изводим, да Макарије, кои је зацело патријаровао од 1558—1570 г. никако не може бити непосредно наследник Арсенију II. кои је око 1459—1463 г. црквом управљао — или у Пећи после Арсенија за читаво скоро столеће све до Макарија „первого патрїарха по вторѣ обновленїи чьстномоу и светомѹ семѹ престолѹ“ и „обновлшаго престол светаго Савы“ није било пра-

вог патріарха. Ко ову хипотезу неће да прими, треба да аутентичним документом констатира ма само єдног патриарха после Арсения II. а пред Макарием. У сопоћанском поменику забилѣжени су међу Архиепископима и: Теодосие, Теофан, Филип, коих у обичним именицима нема. Може бити, да ће се кои од тих моћи уврстити између поменута два патриарха.

12. Патриарх Павао.

13. Антоние. Код имена овог патриарха прибележио сам г. 1474, но сад ни пошто незнам зашто и од куда. Да ние овай Антоние онай у надпису грачаничком спомениути Андоние, херцеговачки Митрополит „братанац патріарха Макария.“ По троношком Летопису Макарие є „ѿ брата своега великаго везира тѹрскаго царскимь атинерифом вса монастири и церкви поновилъ, ѕане тѹрци повелѣнїємъ своих сѹлтановъ, идѣже слѣди воевод нашихъ обрѣтахѹ, со всею силою тщахѹса затирати (Гласник V. стр. 75.) Ако є Антоние био братанац патриарху Макарию, онда є то исто био и великом везиру турском. Везир тай, кои є имао брата и синовца патріарха да ние Соколовић паша, кои є и сам ђак у М. Милешеву био кад є у турско робство пао (в. Ранкеове србске революцие прво изданѣ стр. 232. сравни „Синан паша“ од П. Срећковића с. 74. 82.)

14. Патриарх Герасим. Законик карловачке библиотеке писа се л. 7087 = 1579. мца маиа 24. дьнь тогда же прѣстоль прѣдрьжещѹ пекскы патрїархѹ кѵр Герасимѹ архиепископѹ (в. Српску пчелу за г. 1840 стр. 104. и Шаф.).

На повелѣніе истог Герасима „архїепископа пек-

скаго и патріарха вьсѣмь срьблемь и бльгарωмь [1]) и севѣрніим странамь писа се нѣка кньига г. 6088 = 1580 (в. Rad jugoslavenske Akademie I стр. 177.)

15. Саватије [2])

16. Никанор може бити исти Никанор белоцрквенскы митрополит, кои се г. 7089 = 1581. подписа на законику гореподписаном библиотеке карловачке.

По каталозима иде за Никанором патриарх Іован, али у поменику Дечанском, кои є сада у кньижици Србског ученог друштва, предходи Іовану Єротія. У месечнику М. Шишатовца пише на краю: „скриши се сиа книга при вьсеосвещеномь митрополиту Бѣлградскому и Срѣмскому владики кур Макарїю у врднику вь лѣто 7097 = 1589. вь дни преосвещенаго Архієпископа пекскаго оца и учителя срьблєемь и бльгаромь и инимь многимь странамь владике кур Єроѳеа.“

17. Патріарх Іован. Єротей се упокоио 17. Февр. 1591. а патріарх Іоан већ се спомиње у запису Еванђелиіа Бешеновачког писаног „вь храмѣ светаго георгїа глаголемаго ломница л. 7100 = 1592. — тогда же престоломь пекскимь добрѣ правещу патрїарху, срьбском кир Їоаниу. — Манастир Ораховица у Славонии зидан є г. 7102 = 1594. при пожешком Митрополиту Василию и пекском патриарху Іоанну (в. Csaplović Slavonien ect. II. стр. 207). Іован є живио све

---

[1]) Први пут у титули пећски патріараха; а охридски већ се г. 1456. писао — патриарх Бугара, *Срба* и т. д. (в. Глас. VII. с. 178.)

[2]) У поменутой црквеной історій каже се на страни 116. „Саватіє є год. 1586 сазидао пивску обител; нѣга є заступио Герасим погребени у Жичи 23. Юнія 1587. а Герасима Єротей упокоивши се 17. Февр. 1591.“ Ако є Герасим умро г. 1587. онда ниє могао он заступити Саватія но овай нѣга.

до конца г. 1614. У магазину Далматинском за г. 1843 штампано є писмо патриарха Іована Епископу Босанском Теодору г. 1614. а по запису у Панегирику Беочинском дан є исти „вь дар светѣи богородици добрѹнистѣи вь лѣто 7123—5509 = 1614. при блаженѣнишемѹ архїепископѣ пексколь кѵр Їоаннѣ и кѵр Ѳеодорѣ митрополите босанскемь.“

18. П. Паисіє видио нѣму Гласник XXII. стр. 210.

19. П. Гаврил. У Карловачкой библиотеци има єдна хиротония са овим записом: „сїа хиротонїа грачанске црькве дадох азь гаврїил патрїарх пекски ѹ прѣдрьжанїє владике кѵр Логинѹ нишевскомѹ тогда лѣтѹ иимотекѹщѹ 7159 = 1651. маїа месеца 4. дань. на шашковцѹ.“

У рк. хоповском пише: 19 Гавриль. сеи свещеномѹченик скончаксе ѹдавленїємь ѿ тѹракь неправедно оклеветаи пришадшѹ емѹ ѿ москве а у карловачком и повежень бисть ка никеи скончa житїє, тамо же и гробь его, родом ѿ расїє иже иних глаголетсе старїи влахь ѿ веси цвиткова (по именицима био є родом из Стойног Београда. [1]) По Филарету (Святые южныхъ Славянъ) он є пострадао 30 Авг. 1659.

20. П. Максим. У поменику Дечанском кои се чува у кньижници Србског ученог друштва, има на више места забилѣжено име Максима патриарха, тако 7164

[1]) Лекиен на стр. 322: Post saeculi nuperi medium sedebat Gabriel AEppus Serviae, quo in Moschoviam profecto, sedem Maximas quidam arripuit, qui illum perduellionis reum egit apud Turcici Sultani Vezirum. Quocirca Veziri sententia Gabriel Prusae laqueo occisus est postquam frustra tentatus erat, ut Christo fidem ejuraret.“ А по историческом списку цариградских патріараха „Гаврііль II. цариградскій патріарх повѣшенъ был въ Прузѣ по клеветѣ одного Еврея.“

=1658 пѫть самоковски и то є найстаріи запис а у рукопису єдном карловачке библиотеке има овай аутограф. „Сїю книгѫ тактїѡн вѫзехь аз смѣренїи и послѣдни приставникь светые и великїє цркве Максим патрїархь пекскы и божїа гроба поклонникь, кѫпих ю въ светѣи горѣ ѿ даскала захарїє, иже бивы ѫченик свето почившаго духовника дамаскина, кѫпих ю цѣною сребра двадесети жльтици и приложих ю светѣи велицѣи црькви патрїаршии срьбскаго начелства любецины на ползѫ и прочитанїє — вѫзехь и приложихь и подписах въ лето 7179=1671. мца. Аѵгѫст 18 дьнь.“

Єфрем печуйски Епископ, кои є кодъ п. Максима Архиђаконом био записао є у єдной кньизи: „въ лето битиа 7189. а ѿ христа 1681. престави се блажени отьць и господинь Максим патрїархь срьбски, Месеца окт. 30. ѫ патриаршїи пеќскои.“

21. Патриарх Арсеније III. бисть ва лето господне 1683. р.к. б. Сеи блаженнениии арсеније чарноєвичь беше кроме престола србскиє патрїархїи и надѫвсе велики тѫрчинь сѫлтан мехмед въ лето 1683. и пойде на бечь и тамо люте разбиень бисть. И сеи господинь патрїархь многа зла подьеть тогда ѿ проклети агарень, имениа ѿєтнемь и васего лишаємь, и ва мале ѫгонезе са главою а васего лишивсе. Ва полѫнощи низь стенѫ из патрїаршиє свешень бисть, и прибегь ва чрнѫю горѫ и ѫ никшиће самотрећи, и прочи екзархи разбегоше се кои камо, єдни ва светѫю горѫ забегоше а инни инамо. Кад ютрѫ тѫрзи вcase кои сѫ чували патрїарха, али град празан, хотели се междѫ собою сећи: патрїарха нема, что да творе. Патрїарх же повеле вечер вином ѫпоити их и спа тако

бише и погоре. Светеншии же патріарх пребисть во племенехь доидеже ваꙁеше немци белиград ѿ турака, и придоше србли са ратию до патріаршие, и тако патріархъ Арсение приде ȣ патріаршію поплененȣ и раꙁоренȣ и васего ȣкрашения своего престол србски кроме беше. И тȣ ка немȣ сабравсе васе србско воинство на поклонение нїховȣ блаженствȣ своемȣ архїпастирȣ; желет чеда оца видеты и отацъ чеда своя, и тако велика радость бисть вь дни тие о сабавȣплюени и саединиени србскаго народа и сїа бише тако месеца ноемвра а месеца гіен. 6. и вас месецъ ȣдрише турци и татари а воиска србска и немачка пала на ꙁимнице ѿ белграда до неки, ѿ неки до скопїа, и тако васе побеже ка белградȣ. И сам патріархь вамале ȣбеже ва белградь а множи иноци и еꙁархи иꙁгибоше баиꙁь патріарха и висарион ща се ꙁвао велики баиꙁь патріарха погибе, и множи хрїстїани иꙁгибоше тогда и ва плень ꙁаведени бише: сия тако бише и горше.

И то е ꙁими паки оста престол србски пȣст, никтоже ва нем остa, и по раꙁбиени бише татари ȣ патріаршии на ꙁимницу и коне ва црков важедоше васȣ ꙁимȣ. Ȣви, ȣви сіа бише грехь ради наших.

Паки того лета придоше турци на белград и ваꙁеше белград ѿ немаць. Светеншиже патріарх ȣбежав вȣдимȣ са васеми православними. Арсеніе III. по сувременим зап сима умро е 27. Окт. 1706. г. у Бечу.

22. Калиник. И ва то лето 1696. приде патріарх калиник грк и седе ȣ престол по ѿшадших татарок. обрете пȣст и са царским бератом ȣтвржден бист на престол приведе два архїереа грчаска и поставише его патріархом србским“ рк. Митрополит Мойсей Петро-

виђ ког є П. Калиник г. 1709. за владику босанског посветіо зебележно є у кньижици, у кою є записивао „што є харчио“:

„Прѣстави се господинь патріарх кур Калиник мцја Августа 16. лѣта 1710. в Темишварв.

23. Атанасіє. „по прѣставленію патріарха кур калиника поставлєнь бисть на патріаршаство скопски митрополит кур Аѳанасіє месеца Ген. 6. лѣта господнѧ 1711. од патріархїи пекскон и поиде сь богомъ на темишвар на пвть.“ Исти Мойсей Петровић.

24. Мойсей. „Лѣто господнє 1712. мца Окт. 6. поставлєніє бисть на прѣстоль срьбскаго патріаршаства в пекскомв монастирв господинв и оцв блаженомв патріархв кур Моисею прѣжде бывшаго рашкаго Митрополита.“ Исти

25. Арсеније IV. явля у писму г. 1725. 18. Фебр. у Подгорицу писаном, да є: „изволеніємь сабора всего и помиловаnіємь чєститога цара вазведен на прѣстол патріаршаства срьбскаго.“ (в. Далм. Магазин за г. 1851. стр. 173 и Лѣтопис србски од г. 1828. ч. IV. стр. 7.). „Сеи за живота патріарха (Моисеа) правилнѣ восприими престоль сербскїи и бысть патріархь“ в. Гласник IX. стр. 247.

I. Руварац.

БЕГСТВО ПАТРІАРХА АРСЕНІЯ IV. ИЗЪ ПЕЋИ.

Описао га у єдной штампаной кньизи карловачке библіотеке, протосинђель нѢговъ, а и потоньи посвеЋени епископъ Партеніє ПавловиЋъ. 1737. 27. Іулія.

„Въ сеи день престависѧ блаженыхъ памѧти митрополитъ Бѣлградскїи Моѵсеи Петровичь въ Бѣлградѣ, [1]) и мы днесь въ р ѹ г о в с к ї ѧ планини прибѣгше страха ради агарѧнскагѡ иже изгоними бываютъ ѿ своихъ жилищъ и градѡвъ германскими и Славено Сербскими воинствы, тѣмже и свою лютость и свирѣпость обращаютъ на православныѧ хрїстїани, взыскали ѕлотворити и блаженнѣйшаго Патрїарха Пекскаго Арсенїа Четвертаго, но избависѧ ѿ сѣти ихъ покровомъ Богоматере, кѹпно во изъ Пекки всю нощь ходихомъ и придохомъ до р ѹ г о в е, идѣже и поклад сътворихомъ код станова арбанашка оучреждаеми ѿ нихъ страннолюбезнѣ. Изъ рѹгова паки воставъ С т а р ы и съ дрѹжиною, поиде до К а с о в и к а; азъ же съ иною дрѹжиною по три дна посѣтихъ ш е к ѹ л а р ц и и тамо въ єдиной пещери два дна ѡбитахъ, и поидохъ въ х а с ъ и тами състахсѧ паки съ С т а р и м ъ идѣже предъ оутреню въ нощи видѣхомъ свѣтъ нѣкїи озарѧющїи, и въставше по пѣнїи оутреннїи поидохом съ К ь р д ѣ и и м а къ н о в о м ѹ п а з а р ѹ, єгоже взѧли изъ рѹки агарѧнскїѧ не безъ кровопролитїѧ, ꙗкѡ до седамдесет чловѣка заклати и хрїстїана и агарѧна, и єгда мы достигохомь въ новомъ пазарѣ. и нарѣдихомсѧ по два винти въ градъ и препочити ѿ пѹтешественнагѡ трѹда и сьѹтѣшитисѧ сь тамошными хрїстїани, се внезапѹ приде гласъ, ꙗкѡ наши конници и катани сь капитаномъ Станишомъ ѿтишли и ѡставили градъ тыи

[1]) т. е. 27. Іулія 1830.

и пустъ, и турци близъ пришли, и мы тогда смятохомся ы оубояхомся страха, идѣже не бѣ страхъ, и бѣгу яхомся кто вещше можаше бѣгати другъ друга предваряюще и назадъ обзирающеся часто, да насъ не постигнутъ агаряни и посѣкутъ, и тако до Студеницы монастыра великимъ трудомъ и оудручениемъ свѣтающи недѣли достигохомъ въ 14. аугуста, и ниже праздника Богоматере ѡстави насъ тогдашнїи страхъ совершити. но во путешествїи и на конскомъ яжденїи праздновахомъ оуспение Богородицы, и сице прешедше толики высокїя планины достигохомъ рѣку мораву, и якоже насъ турскїи страхъ гоняше сице и другїя паки нашъ страхъ, и бѣгаху ѿ насъ мняще быти агаряни, и прїидохомъ вь Крагуевецъ, и ѿ путешествїя мало препочивше, ѿидохомъ въ нишъ градъ, взят уже ѿ Саѯонωвъ и германωвъ, идѣже нѣколико днеи пребывше, и мнѣще яко свободихомся ѿ агарянъ и ктому не будутъ насъ гонити, и начахомъ гоститися и проходитися окрестъ града, и се паки внезапу приспѣ гласъ якω турци приходятъ, и насъ паки оустраши, якω бѣгати намъ всю нощь предь святую недѣлю и в самыи недѣлныи день и такω до Бѣлграда потщахомся боящеся да не оусрящутъ насъ на пути безбожнїи агаряне, но и Архїдїяконова болѣзнь внезапная не мало насъ смяте, и Богу покривающу, достигохомъ в Бѣлградъ, и прїяша насъ братїя съ любовїю и лїтїемъ, сице и в' Карловцѣ, и в' шанцѣ архїереи и прочи доволну любовь показуютъ."

I. Руварац.

КРИТИКА.

„Историја народног образовања код Срба, књига прва, увод. Написао Алимпије Васиљевић, професор. Књига награђена из фонда И. М. Коларца. У Београду у државној штампарији 1867.“

Од Ч. Мијатовића.

Књига, којој наслов овде изложисмо, привукла је на се пажњу читалачког света нашег у необичној мери. Пре свега, ко год иоле има појма о важности историје народнога образовања, није могао а да с најживљим задовољством не поздрави појав историје такве у нашој књижевности. Осим тога само име писца њезиног, који је у нас као критичар гласа стекао, кадро је било да разбуди интересовање за дело његово у што ширим круговима. Што се тиче самога утиска које је дело учинило на своје читаоце кад су и последњему листу на крај дошли, њега је тешко описати. Наш шири читалачки свет, — који с једне стране није дубље проучавао дух у коме је г. Панта Срећковић писао своју „Општу историју“, нити опет мисао философске системе коју је г. Милан Кујунџић управо према г. А. Васиљевићу бранио, и који је с друге стране навикнут да с поносом погледа на страну историју наро-

дну — био је готово преперажен новошћу историјске методе и тумачењем наше историје савршено противним обичним појмовима. Наш учени свет није могао бити изненађен новошћу историјске методе овога дела, али тим пре и тим више, мислим, новим погледом на развитак нашег историјског живота.

Све ово што овде помишљах не би ме могло намерити да се упустим у критику дела г. Алимпија Васиљевића, тим мање што је ова прва књига тек само *увод* у праву историју образованости народне. Али у овоме изводу он излаже у кратко главна начела по којима ће историју ону тумачити и главне погледе своје, а после у предговору и сам вели да ова књига осим што служи као увод у саму историју, „у исто време постоји као самостално засебно дело." Узевши га као такво, ја налазим у њему ствари које се по моме мишљењу не подударају са данашњим ступњем науке, налазим у њему погледе о којима ако не ћу рећи да су са свим и савршено не основани, а оно на сваки начин држим да не стоје тврдо, и особито мислим да је значају Немањићеве периоде учињена неправда. С тога, и после што би велики број читалаца видећи да дело г. Васиљевића без критике пролази, помислио да је све што се у њему каже пуно основано, држао сам да ми ваља јавно казати шта ја о њему мислим.

Пре свега ваља ми казати да дело ово има једну доиста важну заслугу. Оно ће, рушећи нам наше снове о славној прошлости нашој, у неколико порадити да се пробуди скептичност у мнэао коју смо до сада сами о себи имали; постаће нам права потреба да оз-

бињније и боље проучавамо своју народну прошлост и свој народни живот, да без предрасуда познамо наш значај у великој задрузи човечанства. Овакав би нам правац добро дошао, јер лепа мисао да народни понос ваља побуђивати, изводи се у крајност па као крајност може само да нам науди. Свуда се и на сва уста проповеда да смо ми Срби најбољи народ на свету, да смо ми Словени, али нарочити ми Срби, од постанка најжешћи слободњаци, док су сви остали народи задахнути ропском услужношћу. То није пробуђивање поноса, то је само наводити народ да себе сматра за аристократа у кругу осталих народа. Тај правац не може да не буде од штете и по нас и по напредак целог друштва људског. Ово аристократско осећање да смо ми најбољи народ, за цело ће се бар у неколико усколебати општим карактером овога дела, тако рећи и мимо вољу самога писца, који у самој ствари и сам мисли да смо ми доиста најбољи народ почем смо још у VII-ом веку саставили тако савршено друштво, каквог нигде ни пре ни у то доба није било, и каквог једва да има где и сада! (стр. 17).

Уз ову заслугу ваљало би још једну општу добру страну дела овог похвалити. Ту мислим лакост слога којим се мисли просто и јасно казују. Али је права жалост што је писац занемарио чистоту језика у онолико мери у каквој се нисмо навикли да је виђамо ни у писаца слабих, а коју је књижевност наша најмање још могла очекивати од књижевника који озбиљно предузме да пише историју народне образованости!

Не може нам се да овде не споменемо један рђав обичај који се — не ћу рећи злом намером — већ

просто нехатошћу увлачи у нашу књижевност. Писац наше „историје народног образовања код Срба“ изучавао је Бокла, по њему и у његовом духу написао је дело које називље самосталним, па цитате и имена на које се Бокл позивље наводи као *своје*, не помињући (осим на неколико места) да су бокловн. Кад нам при данашњим нашим материјалним средствима није могућно ни за народну (а камо ли за своју приватну) библиотеку набавити важна књижевна дела, па смо у невољи да оно што се у њима казује дознајемо из друге руке, онда смо ради достојанства науке дужни да бар кажемо из које смо руке то дознали. Усвајање цитата из туђих дела (ма да дело из кога је цитат видели нисмо) и непомињање ових дела (из којих смо их навели) истина је ситна ствар, али може да значај књижевников доведе у лажну светлост. Ово нам је ваљало рећи, што писац дела о коме говоримо ситну ову ствар и сувише олако узима; а кад он као важан књижевник тако чини, шта се може очекивати од књижевника млађих и учене славе већма жедних!

Прелазећи у само дело не могу да не кажем да одмах на првом месту писац додира једно занимљиво научно питање, па га решава на начин о коме мислим да не може задовољити. Реч је о томе за што историјске науке нису напредовале онако као природне? Писац вели: „историци изучавали су живот људски с уверењем да се он не развија правилно, а природословци изучавали су живот природе с уверењем да се он развија правилно; с тога се природа изучавала „точније“ него човек; с тога су природне науке учиниле већи напредак него историјске.“ (стр. 1.)

Ја мислим да ни природничари нису могли одмах с почетка, не имајући довољну множину фактова, изучавати природу с уверењем да се њезин живот развија по законима, јер од куд би им било уверење без фактова? То би било у противности с позитивним карактером природних наука које тек по несумњивим фактима и без предубеђења проналазе законе природне. Множина фактова једног истог рода доведе природничара на мисао да нешто јест закон природни; чим дође на ту мисао он већином има и средства да се може уверити је ли то доиста закон, природа његове науке допушта му да може правити опит, експерименат, па да се тако брзо увери је ли оно закон или не. С историком је друкчије. Истина и он прикупља, бележи и изучава појаве и фактове народнога живота, као што природничар то ради с појавама и фактима живота природе. И он може по некоме од њих доћи на мисао да је нешто закон народнога живота; али да ту мисао изнесе на свет доиста као природни закон народног живота, за то би му ваљало као оно природничару да се опитом увери је ли тако. А може ли ко и сме ли ко да прави опит с народним животом? Не остаје му друго но да чека док наука прикупљајући лист по лист описивања природе земљишта, на коме који народ живи, и карактера народних, описивањем историје свију народа у разна времена не скупи материјал у којем ће наћи потврде својој мисли или не. И историку је основа из које законе изводи факт као и природничару, само што овај може да изазове факте опитом, а историку ваља чекати да му сами дођу или поћи на их прикупљати и

сабирати. С тога се закони историјске науке спорије проналазе но закони природних наука, с тога су ове отишле даље у напред но историјске.

Одмах на другоме листу овога дела наилазимо на ствари којих доследност ваља да испитамо.

Писац вели да се под народним образовањем разуме: „општи развитак народног живота, то јест свију његових способности; по томе образовање огледа се не само у књижевности и уметности, него и у религији и државним уређенима, накратко у свему што је год народ учинио у име свога духовног напредка и матерijалног благостања“: (стр. 3). Па опет одмах испод тога вели да је „историја народнога образовања дужна показати само како је српски народ од постанка свога па до сада напредовао у три правца, то јест што се тиче количине, каквоће и слободе у распростирању знања.“ (стр. 3). Писац нам није казао шта он разумева под „знањима“ па нам, узимајући ову реч у обичноме смислу, она два става стоје један према другом као две противности. Истина на једном другом месту (стр. 34.) он казује како се начела морала не мењају, па се по њима не може мерити развитак народне обазованости. Али примењивање тих моралних начела у животу, то се мења, па управ по томе се може добити или на сваки начин попунити мисао о народној образованости. Примењивање морала у животу народа у периоди младости и народа у периоди опадања за цело нису једног истог карактера. Као што не можемо праву образованост појединог човека оценити само по количини знања, по каквоћи њиховој и по брзини или лакости којом је до њих дошао, тако

мислим да не можемо ни о образованости народа добити праву мисао само по том једном моменту. Ако је истина што писац напред вели да је образовање „општи развитак народног живота“, то и историја народнога образовања ваља да искаже развијање то по свима странама народног живота: по религиозном, моралном, политичном, друштвеном и економном животу, по наукама, књижевности и вештини. По моме мишљењу тешко се може веровати да ћемо добити потпуне и праве историје народнога образовања, док се год поједине стране нашег народног живота на ситније и дубље не испитају, и док се земља на којој наш народ од ово 12 векова стануje не проучи географски, геолошки и климатолошки. Док наша књижевност не стече добрих монографија о развијању појединих страна народног живота, дотле ће писање историје народнога образовања превазилазити снагу не велим каквог ђенијалног писца, али без сумње снагу сваког ма нешто и више но обичног писца.

Писац нам̓ казује шта разумева под народним образовањем, а нигде нам не казује где су му побуде, нити у каквој свези стоји оно с природом човековом. Природна је последица овој непотпуности у излагању појма о народној образованости то, што и остали основни појми овога дела нису сигурно оштри (прецизни), па више или мање долазе те бар изгледају да стоје један према другом. Такав одношај два основна става већ сам горе споменуо. А такав је одношај и у овим ставовима: — на стр. 3. вели се, „историја је народног образовања дужна показати како је народ српски *од постанка* свога па до сада напредовао...“,

а на стр. 6, „богатство је неопходан услов код свакога народа, па да он може односети своје образовање.“ У првом се ставу казује да се историја народног образовања почиње одмах кад народ постаје, у другоме опет она се почиње од оног тренутка кад се народ обогати, а за цело не може се мислити да се народи у периоди кад постају појављују одмах и као богати!

Даље, по ономе опредељењу образованости читалац природним начином долази на мисао да је образованост односан појам, да образованост има више ступања да се и о народу који је на најмањем ступњу образовања може казати да има неку образованост као што се о народу на високом ступњу образовања каже да има високу образованост. Али опет на другим местима писац нам говори тако као да образованост није односан појам. Тако нам н. пр. на стр. 12 казује: „Ово троје: најпре сурова клима и непостојана погода, после често мењање своје отаџбине и најпосле дуга борба с варварским ордама, — то су били поглавити узроци те Срби дуго нису могли стећи онолико богатства колико је потребно да се може односети народно образовање.“ Из тога можемо само ово двоје извести: или 1., да писац тек неки извесни ступањ образовања сматра за образованост, и онда образованост не би била односан појам; или 2., да писац држи да је у нашем народном животу било једне периоде у којој не само нисмо били на неком вишем ступњу образованости већ образованост ни почињали нисмо! А оваква мисао — мисао да је било периоде кад су народи били апсолутно без икакве образова-

ности — држим да се не може бранити. Јер ако је истина што писац на једном другом месту вели да је образовање у самој ствари борба за савлађивање[1]) природних сила (страна 24,) онда је човек ту борбу отпочео одмах чим је настао на свет. Стање у коме се дивља племена по Америци и јужним острвима налазе, ми не можемо научно карактерисати именом апсолутне оскудице образованости, већ га карактеришемо само именом најнижега ступња људске образованости за који знамо. За то што су све остале ствари око нас неке више температуре но лед, за то — ако хоћемо да научно говоримо — ми не можемо казати да лед нема температуре. За то што је наша образованост у VII-е веку била ниска, за то не смемо ми казати да тада тек почињемо образованост и да је пре тога доба нисмо никако имали! Свакојако држим да је оскудица у прецизности овог основног појма (појма о образовању) једна од оних махана у делу којеваља на видик изнети.

И у ономе што се на стр. 6 вели: „Богатство је неопходан услов код свакога народа да може одпочети своје образовање“, нема научне тачности, па може дати повода неспоразумевању. Богатство се у науци сматра као велико имање, особито *велико* кад се сравни с другима[2]). Богатство је очевидно односан

[1]) „Савлађивање природе и природних сила“ фраза којом се у новије доба често тумачи значај цивилизације мислим да не казује потпуно оно што цивилизација јест. Ја бих се ту пре послужио реченицом „завлађивање или овлађивање“, премда и то још није најзгоднији израз.

[2]) Вид Рошера Основи народне привреде §. 9, стр. 14. у преводу В. Јовановића.

(релативан) појам, па ако је она реч у наведеноме ставу узета у овом смислу то је онда појам неопходног услова за развијање образованости врло несигуран. За данашњи се српски народ за цело не може казати да је у „богатству“, па опет хоће ли писац „историје народног образовања код Срба“, рећи да наш народ нема данас неопходног услова да може *отпочети* своје образовање?! С друге стране у обичноме смислу богатство значи онолико имање које је толико, да имовника свога ослобођава од сваке нужде да ради, а даје му могућност да не радећи и не морећи се ужива лепоте овог света. У овоме смислу за цело она реч горе није могла бити узета. Назадак римске образованости почиње од онога дана кад су Римљани опазили да уз оно богатство што су га нагомилали пленећи цео свет, Римљанину није више нужде било да ради; Шпанија почиње да пада од онога дана кад је осетила да је златом и сребром најбогатија земља на свету; и сам писац казује нам на стр. 12 говорећи о нашим трговцима и занатлијама: „како дођу до неке мале тековине одмах почне слабити њихова енергија за рад; одмах покажу више склоности на трошење него на привређивање“, — (премда он мисли да се у овоме изјављује утицај дуге и жестоке борбе коју су Срби пре десет и дванаест векова имали да издрже најпре с Аварима и Угрима а после с Бугарима и Грцима!). Што је истина то је, да је за развијање народне образованости нужно да народно газдинство има неки чисти доходак, неки превишак производње преко онога што је народ производећи издао, потрошио и жртава економних поднео. Чисти доходак ослобођава привредника бар за

неко време од гвоздене нужде да проводи дане јурећи за хлебом, он му даје времена да га употреби на усавршавање својих човечанских особина; осим тога у њему су средства да се набави јаче оружје којим ће човек завлађивати природом, којим ће набављати себи нових средстава за образовање. Што је он мањи то и мања средства за народну образованост; што је он већи то су и та средства већа. Отуда народи с још не развијеним народним газдинством — те услед тога с маленим чистим дохотком — много слабије и много спорије напредују у даљем развијању образованости, но народи с развијеним газдинством и услед тога великим чистим дохотком.[1])

Да пређемо сад на „услове од којих зависи почетак и правац народнога образовања“ (стр. 5). Писац их дели у природне и духовне [2]) Остављамо на страну питање да ли се може пред науком оправдати овако

[1]) Ваља ми напоменути и то да Бокл у своме делу говори „on the accumulation of wealth“ и „on the distribution of wealth“ (I, 38—47) Реч „wealth“ значи богаство, здравље, имућност и добро; енглеске је економисте примењују у ова два последња значења а Бокл за цело и не може узимати у другом смислу но што је узимљу стручне економисте као што је Ад. Смит, Макулок, Џ. С. Мил, Рикардо и др. на којих се дела он позивље. По томе схватању Бокл не говори о богатству већ о имућности као чињеници образовања, он говори „о нагомилавању и подели добара“ а не „о нагомилавању и подели богатства“.

[2]) Бокл не говори о „условима за почетак и правац образовања“ већ о „influence exercised by physical laws over the organisation of society and over the characters of individuales (I, ch. II. 36—137.) т. ј. „о утицају што га физични закони врше на организацију друштва и на карактер индивидуа“, — и после: „mental laws are either moral or intellectual; inquiry into the effect produced by each on the progress of society (I, ch. IV. 153—206), т. ј. духовни су закони или морални или интелектуални; испитивање утицаја што га свако од њих на развијање друштва чини.

дељење, па наводимо само да писац у прве броји: земљиште, климу, храну и општи облик природе; у друге: веру, писменост или азбуку и систему државне управе. Да је писац остао следствен па и даље у целоме делу чињенице ове називао „условима“ образовања онда би смо га питали из каквих побуда их назива условима и што баш само њих ту узима; али и он сам на другим местима свога дела говори о њима само као о чињеницама као о факторима, па нам се овде ваља задовољити само тиме што ћемо поменути, да услов и чињеница не значе једно исто, па се те две именице не могу с разлогом узајамно замењивати као што је то случај у овоме делу. Главно што ја овде, где је реч о чињеницама образованости, писцу „историје народног образовања код Срба“ - замерам то је што је превидео основни значај рада човечијег и значај асоцијације по образовање народа и друштва људског у опште. Сматрали човека с ког хоћете гледишта, опет његово развијање не можете потпуно протумачити само утицајем спољашње природе већ нужним начином долазите да признате да у томе послу има своје улоге и природа која је у самоме човеку. Ја држим да најдубљи закони човечијега развитка не могу бити изван човека већ у самоме човеку. Човек се не образује с поља само под утицајем спољашњих момената као што се хладна стена под длетом Фидија образује у Аполона а под длетом невештака у наказу. На развитак човечији имају утицаја спољашње прилике, али се човек опет за то изнутра и из самога себе развија. Снага којом се човек из себе самога развија, то је *рад* његов и после *комбинација*

тога рада. Рад је средство које позитивно утиче на образовање човека; остале чињенице раде више негативно, само тек сметајући или не сметајући развитку закона унутрашње природе човечије. Земљиште, клима, храна и општи облик природе утичу на образовање тек тиме, што сметају или дају маха развитку рада људског. То се исто може казати и о вери и о систему државне управе; само при овима не смемо заборавити да су они, као спољашњи изрази неке стране унутрашње природе човечије, не само чињенице које (посредно) утичу на образованост већ у исто време и управо пре свега и последице неке извесне образованости. Анализујмо само основну мисао образовања. Човек долази на овај свет физички слаб, непотпун и несавршен, али у себи доноси и клицу снаге којом ће ојачати, и којом ће моћи да се попуни и усаврша. Осим што у овој способности природе човечије за развијање и усавршавање лежи *први* услов људског образовања, осим што у несавршенству и непотпуности човечијој лежи *прва нужда* за то образовање, још постоји и могућност да се човек из природе и оне која је у њему и оне која је око њега попуњава и усавршава. Али природа која је око човека живи по својим вечитим законима, — тако рећи не ће да зна за човека. Да се човек попуни из природе која је око њега ваља му неко лично напрезање учинити, ваља му радити. Тако исто да се из своје унутрашње природе усаврша ваља му пре свега да ову упозна, а и за то треба неког напрезања, неке личне жртве, и ту ваља радити. Тек рад човечији, то је оно чиме човек из себе самог, тако рећи из бездане унутрашње при-

роде своје, и из вечито живе и вечито неисцрпљиве природе која је око њега, дохвата елементе којима се попуњава и усавршава. Само радећи, само у зноју лица свога, човек се уздигао с оне низине, на којој га је природа први пут предала руковођењу његове свести, на лествицу која удара у недогледне висине савршенства. Рад људски то је главни агенат образовања људског; рад је школа за врлину, и само се њиме високо уздиже човек, цели народи и све човечанство. Тек само тиме што спољашња природа утицањем својим смета или потпомаже развитак рада, само тиме — посредно утичући на успитање народно — утиче и на народну образованост.

Овај значај рада или управо значај самога човека по образованост људску, писац наше историје образованости није изложио ни из далека онако како он заслужује. Он говори о богатству као „неопходном услову за почетак и правац образованости," а не говори о раду којим тек може човек до богатства да дође. Није ничим показана свеза између карактера рада и карактера образованости. А ко проучи историју и стање разних народа данас, тај ће на мах опазити да је образованост оних друштава људских којима је главно занимање лов, са свим друкчија но образованост друштава људских којима је скитничко сточарство (номадство) посао; да је у онога образованост на нижем ступњу но у овога (ма да се у овога појављује установа ропства које тамо нема, а установа се ова ту појављује управ као знак веће образованости и веће питомости); опазиће даље, да је образованост још на вишем ступњу у народа који су стално наста-

њени па земљу обрађују а још на највишем у народа у којима су пољска привреда, трговина и радиност индустријска хармонично развијене и унапређене. Тиме што нам казује да су Срби дошавши у ове земље имали народне скупштине и бирали своје старешине, тиме нам још не казује ступањ образованости народне (а то је прво што нам историја образовања треба да покаже). Такве установе налазимо у старих Јелина на врло високом ступњу њихове образованости, а у данашње доба у народа на највишим ступњима образованости; али ми их налазимо и у народу на ниском ступњу развитка нпр. у старих Англо-Сакса, у Фриза, у самих Авара и Германаца које је Тацит познавао. Скупштина народна није увек народна скупштина (о томе ћу говорити и мало ниже). Напротив да нам је казао карактер привредне радње народне, ми би смо одмах могли имати тачније мисли о његовој образованости у оно доба. Образованост ловачких и номадских племена које су стари Грци и Римљани познавали и описали за чудо се подудара с образованошћу ловачких и номадских племена које ми данас познајемо.[1])

Не дајући раду његов природни значај у процесу људског образовања, писац наравно савршено превиђа и велики значај удруживања (асоцијације) по образованост народну. Рад је, како рекосмо, изворна човечија сила којом се човек упушта у борбу за овлађивање природом; асоцијација — то је комбинација људске радне снаге, људске способности и људских дарова, како би човек у борби тој до највећег резултата са сразмерно најмањим жртвама дођи

[1]) Види Рошера. National Oekonomik des Ackerbaues, стр. 34.

могао. Што се на плодној земљи у опште цивилизација раније развила но на неплодној, то није само за то, — па како ја мислим не ни већим делом *за то* — што је земља плодна те човеку малени труд његов богато награђује; ово би га у самој ствари могло пре размазити и његову енергију врло рано ослабити те му поставити уске границе за развијање, као што н. пр. у жаркоме (или како наш писац вели „тропическом“) појасу, где најмањи труд човечији природа необичном обилатошћу награђује, доиста и налазимо тако да кажем закрдављене цивилизације. Што се на плодној земљи цивилизација рано развила, то мислим да се у првој линији има приписати особитој једној прилици. Плодне земље постале су већином из морских и речних талога и наноса (алувија) па као талози и наноси њихов је облик већином раван. Уз то су плодне земље обично богате водом, рекама, језерима и т. д. Мисир има Нил, Месопотамија има Тигар и Еуфрат, Индија има Ганг. Кад је земља равна и кад има пловних река, то онда њезин природни облик веома олакшава саобраћај људски, даје врло рано могућност да се радна снага и способности људске комбинују у асоцијацији. Грчка истина нити је равна нити има река, али њезин је облик такав да је становницима њезиним, ма на којој тачци становали саобраћај са свима осталим морем осигуран и олакшан. У Епиру и Тесалији земља је плоднија но у Елади, а клима за цело не много суровија, па се опет ту цивилизација није развила, јер је које с оскудице река и морске обале које услед планинских ланаца саобраћај и развитак асоцијације јако отешчан. Што рекосмо о Грчкој то вреди и о Италији.

Шта више може се рећи да јужна Италија има блажу климу но Грчка, па се опет образованост у њојзи није тако рано развила као у овој — ја мислим за то што је јужна Италија у природним олакшицама саобраћају сиромашнија од Грчке. У Шпанији — трећој нај јужнијој земљи у Европи — цивилизација се нај позније развила при свем том што је земља плодна и клима блага, а иза Грчке и Италије опознила се нарочито с тога што је управ у ње облик такав, да отешчава саобраћај и не да маха асоцијацији.

Поменућу само још и то, да се између свију словенских земаља на југоистоку европском, образованост понајпре и најаче развила у Далмацији, у приморју, управ на нај неплоднијој земљи, али која као приморје има највеће природне згоде за саобраћај; па већ тиме и за асоцијацију. Није без значаја што Рајић по Кедрину казује да је српскоме народу одмах у првоме веку његовога становања у новој отаџбини главно место било Дубровник (Раузис, Рагуза), (Рајић II, 217). Могућно је да је Кедрин у место Рашка или Раса написао Раузис; али ко с пажњом чита нашу историју до десетога и једанајестога века не може бити да ће превидети да су Дукља и Требиње понајзнатнија места, права седишта образованости.

Што се силе људске већма, многоструčније и јаче комбинују, то је и победа човечија над препрекама његовоме усавршавању све сигурнија, све већа и све сјајнија. Сравнимо само северну Америку и Енглеску са источним земљама у Европи где се начело удруживања слабо примењује: тамо налазите највише ступње људске образованости, овде још ниске. Да богме, и

асоцијација изгледа и сама као последица неке извесне образованости, али изван сваке сумње она је и средство да се народ уздигне на виши ступањ образованости, од прилике онако као што је капитал последица неке производње у прошлости али у исто време средство за нову јачу производњу. Што год смета комбинацију људских способности која се у удруживању изјављује, то смета и развијање људске образованости.

Што се год говори о благословеноме утицају слободе на образованост народну, то је све истина; али само у толико у колико слобода даје маха и полета асоцијацији услед које долази и развијање способности појединих лица. Где из каквих спољашњих узрока или и кривицом људском асоцијација није могућна, ту поред највеће политичке слободе не може бити високе образованости. Народ на Лапланду поред нај пространије слободе врло ће се тешко уздизати на више ступње развитка, јер ту природа ставља физичне, готово несавлађиве, препреке људскоме удруживању на пут. У врло многих народа — скоро у свију народа тако назване индо-европске расе — налазимо у првим периодима њиховог историјског живота више или мање демократске установе; па опет немамо других знакова високе образованости и не може их бити почем при онда̄шњим приликама није могло бити велике комбинације рада и људске способности. А није је могло бити прво што није било много народа, што није било много елемената за комбинацију, а друго што није било великих побуда за њу. Услед слабости људске асоцијације природне препоне народноме ра-

звитку у оно доба сразмерно су интензивније (брда и реке онда су биле оштрије границе но сада кад кроз брда правимо преке путове а реке хватамо у јарам од мостова); нарочито даљина места, даљина човека од човека била је неисказано велика препрека удруживању, а услед тога и образовању.

Даље налазим да у општему делу књиге о којој говоримо органичност народнога живота није показана. Ко хоће да излаже законе народног живота, тај пре свега ваља да учини оне којима то излаже пажљивим на суштаствени знак тог живота, на органичност његову, на органичну свезу, у којој ту узроци и дејства стоје. То писац није учинио. На против, како се у књизи његовој излаже живот народни, читалац мора доћи на мисао да је народ механизам а образовање његово тек само прости рад тога механизма. Писац нам нпр. казује где је вера таква и таква и где је систем државне управе такав и такав ту се нарађа образовање — од прилике онако кад би неко узео да говори: где водена струја у извесној количини и у извесноме нагибу пада на воденично коло, коло се окреће и у воденици се нарађа млење. Писац говори о условима, које он назива духовним, нарочито о вери и о систему државне управе, као да се њихов карактер не управља према карактеру народне образованости већ као да карактер ове последње само *зависи* од њих. Ја држим да је управ с тога, што писац органичност живота народног није увек пред очима имао, и дошао до оних особених назора о значају периоде немањићеве.

Да видимо сад на по се шта писац говори о образованости српског народа и како по опиштим начелима које је изложио тумачи историју њезину.

Он држи по Боклу да се образованост европских народа отпочела „помоћу благе климе", па мисли да се она развијала у оној мери у којој се показивала и блажина климе. Ми нисмо тврдо убеђени о тачности овог последњег назора; Скандинавци и Англо-Сакси који најдаље на север и на најнеплоднијој земљи у Европи живе, развили су се пре но Германци на европскоме копну, а у самој Германији ханзиске вароши на северу развиле су се далеко пре но јужна Немачка. Али да оставимо ово питање не решено. Писац даље ослањајући се на поменути став вели: „сад нам је јасно зашто ми Срби и уопште словенска племена живећи на северу нисмо одпочели своје образовање онда кад су одпочели Грци и Римљани, па шта више ни онда кад су га одпочели народи средње Европе". (стр. 9). Ја мислим да ми Словени не само нисмо позније отпочели наше образовање но други европски народи (мислим новије народе) већ напротив служећи се белешкама странаца о народу словенском, (н. пр. белешкама Хелмондовим о Венетима [1]), ми би смо ако не с пуном сигурношћу а оно за цело с далеко много више разлога могли потврђивати да је било једне периоде кад је словенска образованост била далеко виша од образованости германске. По белешкама које о северним Словенима имамо, они су се занимали пословима мира, били вешти зидари и сликари, обрађивали земљу и трговали. У самим тим пословима

[1]) Види Шафарика Старожитности I, 993; Рајић I. 263.

колика образованост лежи према Германцима, којима је у оно доба било начело: што можеш крвљу задобити немој тражити знојем! Словенска је образованост тако стара, да нас најстарија историја налази већ на трећем ступњу образованости (сматрајући ловачко стање као први, номадство као други а обрађивање земље као трећи ступањ у развијању људскога друштва), као народ који стално обрађује земљу и познаје вароши [1]). То нам и сами Немци признају. Као номаде историја нас није запамтила. [2]) Ако ништа више а оно су сви европски народи прилично у исто време проводили прве ступње образовања, у колико се по проналаску компаративне филологије технични називи при сточарству у европским језицима подударају са санскритом; па и технични називи у земљоделству у разних европских народа добро се слажу. [3]) Што смо данас заостали, и што нисмо до сада ништа знаменито у том погледу учинили, томе за цело није нужна претпоставка да смо ми *позније* „отпочели“ своје образовање. Свакојако држим де је и сувише сангвинично мислити да се суровошћу северне климе (климе у којој су у осталом живели и живе и други данас високо образовани народи) изјашњава један важан факт наше словенске историје.

Писац даље куша да нам позно отпочињање обра-

[1]. Херодот IV, 108, навод Решеров у политици земљоделста § 18, 49.

[2].) Шафарик Старожитности I, 537; Палацки Geschichte von Böhmen. I, 60

[3]) S. Grimm, Geschichte der deutschen Sprache, I. 53. и Kuhn у „Indische Studien“ I, 321, — наводи Рошерови у политици земљодељства 49. Вид. и у Вили бр. 3, 1868 примедбу уредникову к чланку „Шта је језик и наука о њему“.

зовања нашег изјасни и сеобом народа из старе отаџбине у нову (стр. 11. и 12). Без сумње ова сеоба мора да је имала знаменита утицаја на народну образованост. Али и остали су се народи европски неки нешто пре а неки после нас, пресељавали, па немамо за што мислити да је пресељавање опознило Србе у образовању а другима народима није сметало да испред нас измакну. Ја мислим да овде не пада јако у вагу то што Срби, настанивши се најпре у пределу југозападно од Солуна [1]), оставише ову земљу и пођоше натраг можда још под оним истим поглаваром под којим су и дошли или најдаље под његовим наследником како Рајић (II, 216) мисли. Поменућу овде још и то, да некако чудно изгледа кад на једној страни читамо разлагање рад чега народ српски није могао да своје образовање отпочне онако рано као други народи, а готово одмах иза тога наилазимо на пишчево потврђивање да је народ српски још у седмоме веку чим је дошао у ова — како он вели — „жилишта“ (стр. 9, 11), где је клима за развитак „благоспешна“ (стр. 9) саставио друштво у облику најсавршенијем каквог је икада где било, а каквог онда још ни у једног народа није било!

Што писац даље вели (стр. 11) да је осим овог пресељавања дуга и жестока борба с Аварима, Угрима, Бугарима и Грцима имала огромног утицаја на наш народ, то за цело тако стоји. Само како ја мислим он

¹) Није с горега да споменем овде, да на великој карти турске царевине, коју је француски женијски официр Лапија израдио у 1822. по белешкама барона Тромлена, стоји забележено, да *цео онај срез* монастирског санџака који граничи с Грчком и у коме је варош Србија носи ово име.

томе утицају није дао потпуна израза. Он истина вели да се услед таквога стања „код нашег народа развио дух војнички, а ослабио дух трудољубија“; али: прво, он тај значај претерује тиме што вели, да се утицаји борбе народне која је водила пре 10 и 12 векова још и данас познају, данас после периода четирвечне потчињености страшноме непријатељу, после периода који је кадар био да потре па и потрьо много ближе и много снажније утицаје народног самосталног живота. Што наш народ и данас не мари за рад и што се лако задовољава и с најмањим успесима на економноме пољу, томе без сумње леже узроци у оном периоду, из којег тек што смо ногом корачили; а у коме су се тако радикално кроз четири стотине година потирале све побуде народној радљивости. Нашој немарности према привредном раду у деветнаестом веку нису криви Авари 7-г Грци и Бугари 8-г и Маџари 9-га и 10-га века, већ Турци од 15-г па све до 19-га века. Друго, држећи да се утицај прве борбе народне на овој земљи још једнако и данас изјављује, писац превиђа значај утицаја тога на онај период у који је народ наш ушао одмах после оних ратова — мислим период тешњег уједињавања српских племена у једну државу. Он држи да се централизација увукла у српске земље са свим просто утицајем и себичним тежњама панародног свештенства; напротив толикој опасности од непријатеља, толиким ратовима, толиким приликама у којима је права неодољива нужда била да се народ покорава заповестима једнога човека — он не приписује никаква утицаја на појав тежње за централизацијом. Али о томе мало ниже.

Говорећи о утицају хране на образованост, писац вели: „С те стране српски народ био је веома срећан. Код њега се извршила најправилнија деоба и богатства и власти. С тога он још у седмоме веку склопи тако совршену форму друштвеног живота какве ни данас нема код многих народа и онда не бејаше још ни код једног!..... Државу српску састављаше тада слободан савез свију српских племена која се беху удружила да заједничким силама крче пута народноме развитку. Дакле још у седмом веку форма друштвенога живота бејаше код Срба боља и савршенија него код осталих народа европских; бејаше така форма, у којој се огледа здрава свест народа и његов истино човечански поглед на живот.“ —

Пре свега писац казујући нам да се у седмом веку у српском народу извршила *најправилнија* деоба и богатства и власти, ничим нам не доказује то, ничим нам не показује каква је та деоба богатства и власти била, ничим нам не излаже услед чега је она дошла. На основу чега тражи да му верујемо? Напред је говорио да смо се опознили с образовањем, јер услед борбе с Аварима Грцима и Бугарима и Маџарима (у VII, VIII, IX и X-ом веку) не могосмо доћи до богатства нужнога за образовање а овде сад говори већ и о најправилнијој деоби тог богатства у половини VII-га века! На страни 16-ој говори како се *услед животињске хране у европских народа* извела „у почетку доста сразмерна подела добара и власти“, а на страни 17-ој вели да се у најправилнијој деоби богатства и власти која је била у Срба у седмоме веку огледа „здрава свест народна!“ Како се те ствари

слажу? Изгледа нам као да писац држи да су остали народи европски нека од човека нижа животиња, па на поделу њиховога „богатства и власти“ дејствује храна као природна чињеница; а Срби — они се истина хране као и остали народи европски, али су они створења обдарена здравом свешћу и истинито човечанским погледом па се у њих најправилнија деоба власти и богатства извршује! Кад Срби у половини седмога века показују већу свест и истинитије човечанске погледе, но остали народи европски, па што се онда писац онолико трудио да нам разложи из којих смо узрока ми изостали у образованости — то јест у свести и истинито човечанским погледима — иза других европских народа? Камо доказа да је у седмоме веку постојао „слободан савез“ свију српских племена и да су се ова удружила у нарочитој цели „да заједничким силама крче пута народном развитку“? За цело се писац наш не може с пуном озбиљношћу историка народне образованости позивати на политичку броширу „Србија и источно питање“ од г. В. Јовановића, у којој опет нема ни једног једитог доказа ономе потврђивању. Кад се при свем том наш писац позивље на ову броширу као на сведочанство његовом потврђивању, онда нам тиме сам даје најбољег доказа о слабој озбиљности онога што потврђује.

Погледајмо сад само и на логичност нишичевих назора. Напред на стр. 2 и сам вели по Дреперу да се живот људски развија „по одређеноме путу“, и после на стр. 83 казује да се „у историји народног развитка понавља историја развитка појединe личности“ т. ј. да

и народи у своме развитку прелазе редом кроз периоде које одговарају веку детињства, младости и зрелости, а на стр. 39 и сам признаје да је народ наш у првој периоди свога живота у овој данашњој отаџбини „и наравствено и умствено био нејак.“ Сад каквим је логичним процесом писац могао доћи да мисли да су Срби још у седмоме веку имали најсавршеније друштвено стање с најправилнијом деобом добара и власти — све то знаци највишег ступња образованости — ?! Ако доиста мисли да таквог скока може бити у природи народнога развитка, онда му име књизи не одговара карактеру садржине њезине и боље би било да ју је назвао „историјом опадања образованости у народа српског!“

Писац на више места у своме делу вели да није довољно нешто само казати већ ваља и доказати. Чудно нам је да он, који се том истином противу других књижевника с пуном строгошћу служи, није гледао да на најважнијем месту свога дела по њојзи ради. Док нам горње своје потврђивање не докаже, ми не можемо друкчије него да то потврђивање сматрамо просто само као хипотезу коју је узео да би своју мисао о даљим периодама народног живота потврдио. Он ту ради као уметник, који тежећи да му једна страна слике дође у што већу сенку пушта на другу што јаче и живље светлости. Не треба ни да кажемо да што је вештаку, који свој предмет ствара, слободно, то није слободно историку који не ствара, већ само *излаже* факта а по њима и законе њихове. Усвојивши хипотезу за излазну тачку своме изучавању, писац је изневерио методу нове историјске школе. Бокл што год каже

то и доказује фактима и сведочанствима признатих ауктоританата. Осим тога усвајање хипотезе за основу чини, те се цела зграда коју после на томе изводи, колеба или на сваки начин није тако сигурна да се читалац може на њу ослонити.

Писац нам није показао каква је била та најправилнија деоба добара, па не знамо ни шта он мисли да је она. Подела добара у народу може бити или савршено једнака (која се, кад се скопча с порицањем сваког права сопствености и порицањем слободне радње — зове комунизам) или савршено неједнака (у ком случају према пребогатој олигархији имућности стоји велика маса пролетаријата) или на послетку више или мање савршено изведена хармонија великих, средње великих и малих добара. Економисте сматрају хармонију великих средњих и малих добара као поделу која даје услове за најпунији економни развитак. Она друга подела за цело није могла бити у Србији у седмоме веку, остаје да бирамо између савршене једнакости и веће или мање хармоније различито великих добара. Савршене једнакости мислим није могло бити (једнакости у покретним и непокретним добрима) премда је могућно па и за веровање да се право личне сопствености није пренашало на земљу. Држим да наш писац за цело не ће тврдити да је у седмоме веку у српскоме народу био изведен чист комунизам, а свака друга систома која признаје право сопствености (ма само на покретна добра) и право слободе радње, носи у себи клицу, која се пре или после развија у неједнакост економног значаја или просто неједнакост имућности. Ја држим да је свака подела добара,

која се у нас у седмоме веку могла развити, носила у себи клицу за наше потоње социјалне и економне одношаје — осим ако се није применила потпуна система комунизма, а у том случају још тим пре ону периоду, у којој се наш народ без комунизма појављује морамо сматрати као напредак према периоди у којој он влада.

Нити знамо шта писац мисли под „најправилнијом поделом власти.“ Ваљда не мисли да је тада сваки Србин могао бити изабран за жупана па и за великог жупана, и ако мисли где су му за то потврде? И по чему управо мисли да смо имали савршенију поделу власти но ма који други народ у оно доба? Ако само по томе што смо имали народне скупштине и што су скупштине те бирале старешине, то онда он заборавља да су и Германци у опште још пре седмога века имали своје народне скупштине и на њима бирали и војсковође, и судије и краљеве,[1]) да су их такође имали и Франки по два пута у години; (и у ових има трагова да су скупштине и краљеве бирале)[2]) да су их имали и Ломбарђани о скупштинама којих се каже да су држане „circumstante immensa multitudine“[3]) да су их имали Висиготи у Шпанији који су за цело на њима и краљеве бирали,[4]) да су их имали и Англо

---

[1]) Вид. Шлосера Weltgeschichte IV, 184 и даље.

[2]) Вид. Guizot, Histoire des origines du gouvernements representatif, стр. 264—275 о значају народних скупштина под Карлом Великим Вид. на истом месту писмо de ordine palatii архијескопа Хинкмара. — Шлосер на горњ. месту.

[3]) Guizot II, 372.

[4]) Guizot II 349; Cibrario Economie politique du moyen age I, 145. Шлосер. Weltgeschichte V. 84.

— Сакси у својим Витенагемотама, у споменицима којих се казује за одлуке да су предузимане „coram proceribus aliorumque fidelium infinita miltitudine.“[1])

Између ових скупштина народних у првим периодама политичног живота данашњих европских народа и скупштина народних у данашњем смислу има знаменита разлика. Ко данас долази у скупштину он ту долази као *народни посланик*, да по своме схватању заступа народне интересе. У првоме добу политичког живота сваки је слободан човек долазио по своме *природном праву као слободан човек* на скупштину, — не као представник народа, јер тај се сав целокупан на скупштини представљао, већ као слободан човек да брани своје назоре и своје сопствене интересе. Ово претпостављање личног интереса општем и јесте оно што карактерише ниске ступње образованости у свију народа — што је човек мање образован, то је више себичан. На баш с тога што је на оним најстаријим народним скупштинама сваки гледао своје личне интересе, с тога се врло природним начином развило оно стање ствари које одмах иза ове периоде налазимо. Друштвено стање и политичне установе у првој половини средњега века у европских народа за чудо су налик једно на друго. Није могућно ни замислити да је овај појав тек дело случаја, јер случај се не показује редовно: а зарад достојанства људског није нам могућно претпоставити да је један народ случајно или и злоупотребом учинио самостално лудост и неприродност једну те развио у својој средини краљевство и централизацију, а сви остали народи из простог подражавања и сами учи-

[1]) Guizot I, 69.

ишли такву исту а још несамосталну лудост и неприродност! Кад знамо да су скоро сви европски народи у најстаријем добу свога политичког живота имали скупштине на које је сваки слободан човек долазио да своје интересе брани, и кад се сетимо на опште слабости људске: онда нам није тешко да представимо себи онај процес, којим су народи европски прешли из првога свог стања у периоду, у којој се на скупштини појављују сталежи. Мени се чини (судећи по историји европских народа) да се установа народне скупштине, као све што је органично, развијала као што се и живот народни развијао, и да је у томе развијању до данас прошла ове три периоде: 1., периоду детињства у којој скупштинар само своје личне интересе заступа; 2., периоду младости у којој (почем су се у народу физичне личности спојиле у велике моралне личности) скупштинар заступа интересе свога сталежа; 3., периоду зрелости у којој (почем се све физичне и моралне личности сматрају као органични делови једне највеће моралне личности — народа) скупштинар заступа интересе народа. За то што верујем да народни живот има природних закона за свој развитак и да се у њему као у целој васељени покреће у напред од мање савршенога к савршенијем, за то не могу да верујем да смо ми Срби још у VII-ом веку при свој општој слабости ондашње образованости имали скупштину народну у смислу у коме она данас постоји, па ни то, да је *онда* још народ српски саставио најсавршенију форму друштвенога живота!

На стр. 31. писац вели да је у борби човека са природом у којој су европски народи одржали тако

славну победу, *„највећу одважност показао српски народ; јер је он тежио да савлада не само природне него и надприродне силе.* С тога је код Срба учињена најправилнија деоба богатства и власти и најбољи распоред мисли.“ Ово своје потврђивање писац доказује наводима из народних песама. У потврду става да Србин не тражи у појавима природе одгонетку своје судбине, своје будућности као други народи већ тражи ту одгонетку у самоме себи, у својој слици, писац наводи (стр. 26.) стихове из народне песме како је Марко наднесавши се над воду огледао лице своје те видео кад ће умрети; неустрашљивост Србинову од природних сила осветљава наводећи песму како је снег који птица не може прелетети, девојка боса прегазила; тежњу његову да савлада и надприродне силе осветљава песмом како је Марко нагнао вилу да му извида њезином стрелом устрељеног побратима Милоша. Ово што је писац из народних песама навео и оно што је из њих извео држао сам да је добро да само споменем. Мислим да се озбиљна критика не може упуштати у оцењивање вредности тога места у књизи овој. Не знам колико ће Срба бити, којима ће се срце разгрејати кад упчитају оне врсте на стр. 26 онако пуне поноса за нас. Знам да има Срба којима се на томе месту срце тугом пуни, кад се према фактима, према стварним делима осталих европских народа којима су вечито означили победе ума човечјег над природом, могу *само* натегнути наводи из народних песама изнети као сведочанство да је у тој борби у којој су се народи европски прославили, *„највећу одважност показао српски народ!!“*

Прелазимо сад на оно шта писац говори о утицају „духовних услова“ на народно образовање. На жалост и ту налазимо више него једну неследственост. На пр. на стр. 39. читамо да је образовање уздржато „што је развитак новог живота отпочет под искључивим утицајем духовенства“, а већ на страни 41, читами: „код Срба још је у почетку узео превагу ум а не уображење, с тога вера код српског народа није *никад* имала тога значаја кога је имала код других народа.“ Како је могућно да народ, у кога је ум одмах с почетка још тако развијен да не држи много или не бар онако много на веру као други народи, како је могућно да тај народ пушта да му се нови живот отпочиње под утицајем духовенства, и од куд духовенству толики значај кад вера овог нема!? — На стр. 41. горе у првим врстама помиње како и *данас* имамо народних песама и обичаја „у којима се на много места огледа свежина првобитне епохе и дух „још митологијског доба народног живота.“ Па одмах испод тога казује насупрот свима књижевницима који су предмет тај (садржај најстаријих песама народних) проучавали и који једногласно уверавају да је материјал тога старог словенског епа узет из митологијских представа, да је и у најстаријем српском епу митологија само споредан материјал и да вера није имала оноликог значаја у нас као у других народа.

На стр. 42 писац вели како не може допустити да су Срби обожавали природу и њезине појаве, јер смо „видели само то да је Србин тако рећи само друговао с природом и обраћао се к њој с поверењем; али нисмо видели нигде да је он њу признавао за свога го-

сподара и да јој је одавао божанске почасти.“ Место сваког даљег претресања овог назора довољно је да напоменемо да одмах на другој страни (43) и сам писац говори о Перуну богу громова, о богу мора и таласа, о богу ветрова и т. д. као српским боговима. У свију осталих народа европских налазимо у најстаријим периодама њихова живота — тако рећи у детињству њиховом — да више или мање поштују и обожавају силе природне. И развијеноме уму природа импонује својим величанством а некмо ли неће уму неразвијеном. Па онда при неразвијености газдинства народног како управ у својим првим периодама народи зависе јако од природе која их окружава! И у данашњих развијених народа онај круг људи који се занима радњом што највећма зависи од спољашње природе — радом земљоделачким — задржао је и још једнако негује готово побожна осећања према природи. Кад би народ наш још одмах у своме детињству имао према природи са свим друкчија осећања но што га имађаху остали народи који с њиме у истим или бар врло наличним приликама живеше, то би онда Србин морао бити неко савршеније створење но што је човек, или би други људи морали бити нека нижа несавршенија створења но човек што је. Нема за што би држали ма коју од ове две претпоставке.

По ономе што писац на стр. 243 вели да су хришћански проповедници (почем је требало митологијске представе заменити нечим другим) обраћали пажњу народа на нове представе из хришћанскога живота, те се на скоро место старих српских богова појављују хришћански светитељи (место Перуна громовник Илија,

место бога ветрова свети Пантелија и т. д): могло би се разумети, и тако излази као да су сами проповедници старим народним боговима дали само хришћанска имена. Мислим да се то не може веровати баш за то што, како и сам писац напред по Боклу врло добро вера вели, се не задовољава с полутанском победом (ст. 39), и што су, како и сам напред вели „хришћански мисионари радили својски да народ заборави свој незнабожачки живот“ (стр. 42). У томе факту што је народ српски поред све жарке ревности хришћанских проповедника, продрьо са својим старим боговима у хришћанско небо, ја налазим доказа противу онога што писац на с. 44 вели: „Србима беше лако учинити ту промену (т. ј. претворити Перуна у св. Илију и т. д). јер код њих не беше митологија тако развита и тако дубоко проникла у живот народни као на другим местима“. Да није стара вера била дубоко проникла у живот народни светоме, Илији не би било нужде да се прихвати перунових кола и његова бича па да Срби у њ верују. У осталом да ли је стара вера „*проникла*“ у народни живот или не, о томе се у строгом смислу не може ни говорити, јер та вера, колико данас знамо, није донесена с поља већ је *изникла* и природно се развила из живота народног. [1]) Што је ту природно, тако рећи сама од себе изникла, она је ухватила дубок корен; а што је у срцу народном дубок корен имала, с тога је победа крста скупо плаћена, с тога је та

[1]) Него овде не мислим да кажем да се она непрекидно сачувала чиста од пачете странске боје; особито би се могли показати трагови утицају од времена кад су Словени на Дњепру ступили у саобраћај с грчким колонијама.

победа само тако и одржана, што је народ видео да на хришћанско небо може пренети бар нешто од свог старог неба.

На стр. 50. писац казује како је по његовоме мишљењу „лаковерије“ узрок „невежеству“, а почем је напред доказивао да је духовенство изазвало лаковерије у народу, то изводи да је духовенство узрок слабој образованости средњега века. Пре свега ваља признати да има у историји хришћанских народа доста примера да свештенство није увек бивало свећа која осветљава народ и гони из отаџбине мрак, већ навалице радило да се народ у лаковерству одржи, а то све пуно предрасуда сметајући развитку знања. Али ја не налазим у историји нашој потврде да је наше старо свештенство тако радило. Напротив има знакова да је радило да се лаковерство искорени. Међу најлепша сведочанства ту долази цела светла радња св. Саве. Из познијега доба сведоче оне строге наредбе Душанова законика противу оних који се ухвате да врачају, гоне вампира итд. Ако би се баш и нашло знакова по којима би се судити могло да је и наше свештенство радило да се одржи лаковерство, то би се та његова радња опет могла свести на један општи извор свега зла у средњем веку — на слабу развијеност ума и опште образованости. Да је свештенство извор лаковерности народној, за то би ваљало доказати, да пре хришћанскога свештенства није било лаковерства. Ја држим да је старо мишљење по коме је незнање извор лаковерству не само темељитије но мишљење нашега писца, већ управо једино основано. Ви не можете уклонити лаковерство док не уклоните

незнање. Где је образованост развијена, ту не само да свештенство не тежи да народ у лаковерству одржи (јер је и само просвећено па схваћа свој позив), него и кад би баш тежило, и најпаклениjим махинацијама радило да ту тежњу оствари, не би је остварило. Напротив где је образованост врло ниска ту у народу влада лаковерност и онда кад свештенство нема ни најмање интереса да народ у њојзи одржава нити уме да тежњу ту остварава све и кад би је имало. Сравните само северно-немачки савез и Србију! Осим свега и сам писац који напред сујеверство нашег народа у средњем веку приписује утицају духовенства, на стр. 45. вели да лаковерство постаје „кад се код једног народа *кога умна снага још није ојачала* пробуди силна љубав к вери“, другим речма, признаје да је лаковерству један, ако не и једини, извор *неразвијеност умне снаге.*

Што писац говори о утицају вероисповедне и писмене раздвојености народне на образовање његово, то све има своју вредност. Нијеан Србин не може да тешко не ожали тај несрећни факт. Велика нам је утеха то, што у самој ствари нас није раздвајала ни вера ни азбука, већ наша непросвећеност. Богу хвала, у нас и у наше католичке браће просвећеност је већ толико корена ухватила да нас ни црква а мислим ни азбука никад више не ће моћи раздвајати.

Да пређемо сад на оно што писац говори о утицају системе државне управе на образовање народно.

Бокл мисли да законодавство само смета развитку знања, а ни мало га не помаже. Наш писац вели: „То се још може допустити код оних народа код којих је

и умно и материјално стање на високом степену развитка; али не може се допустити код оних народа, који су у једном и другом још доста слаби и нејаки.“ (стр. 60). Ја не делим мишљење боклово, али држим да и мишљење нашег писца није са свим тачно. Развијене државе баш с тога што су развијене мање су у опасности да предузму меру неку која ће обуставити ток народног образовања; а напротив у државама неразвијеним могућност је та далеко већа па и далеко веројетнија. Осим тога горњи је став у противности с оним што писац одмах иза тога почиње да доказује, т. ј. с доказима да је система владе Немањића смела народно образовање.

Писац нам казује (на стр. 61.) да су Срби у седмоме веку „склопили друштвени живот на основима чисто *демократичним*“; да су жупаније имале своје редовне скупштине на којима су бирале поглаваре — жупане, а у случају рата војничког старешину — бана; да су све те жупаније састављале једну целину — српску државу, која је имала своју главну народну скупштину, на којој се бирао поглавар народа српског а у случају рата и главни војсковођ целе војске. Да је то све тако писац се по други пут позива на политичну броширу г. Вл. Јовановића. Ма да не мислим да је горње потврђивање доказано, опет, да се не би разговор сувише отегао, примимо да је доиста све онако, па погледајмо како на овоме основу писац подиже своју зграду историје образовања народног.

Писац нам даље вели да је у ту „демократичну“ управу грчко духовенство унело у IX-оме веку јерархијску управу црквену која није одговарала демокра-

тском духу народа и да је то „поглавити узрок што се народ дуго није могао приљубити цркви како ваља", (61. стр.) премда на стр. 44. и сам на прво место као узрок томе ставља то, што су хришћанска начела „била и сувише висока за народ који је тек у првоме стадијуму свог умног развитка био." Даље вели да је свештенство сматрајући народ као малолетно дете у хришћанскоме животу „почело проповедати о незрелости народа и потреби туторства над њиме. Оно је хтело само да се прими тог туторства; али видећи да народ нема према њему поверења каквог је оно желело, оно науми да државну форму дотера према црквеној." (стр. 62). Чудно је само како је могућно да свештенство, према коме је народ био пун неповерења, да свештенство без правога и јакога ослонца у самоме народу могаше извршити усред демократског и у опште најбољег народа — народа у коме је више но и у ког другог народа умна снага одмах с почетка претегнула уображење и који је између свију европских народа највећу одважност у савлаћивању природе показао! — тако страшну реформу тако страшно противну духу народном! Тај процес писац нам не изјашњава већ само просто вели: „и тако код Срба православне вере почну се увлачити начела византијске централизације." (стр. 62).

Даље писац вели да система туторства која је „више или мање владала код свију европских народа у прва времена њиховог хришћанског живота, нигде није била тако снажна и нигде није починила толике штете народноме развитку као у Шпанији а после тога у Француској а одма за тим у Србији." Та се система

по мишљењу писчевом „почела помоћу духовенства и народних старешина утемељивати и у почетку XI ог века већ узимље превагу над начелима народног живота; у XI ом веку велики жупани већ почињу да узимљу титулу „крањ српски.“ Та реформа није била по вољи народу па с тога су бивале често побуне, које су кадшто узимале карактер опште народног устанка“ (стр. 63.) Писац овде очевидно има пред очима само Рашку које велики жупани у једанаестом веку почињу прихватати назив краљевски, а заборавља да се тај назив много раније појављује међу далматинским Србима (Рајић II, 238 и даље). Уз то ваља прочитати само оно што имамо у Рајићу па да се човек увери да побуне (ако им се то име дати може) ако нису чешће а оно су тако исто честе и у вековима пре једанаестог. Даље вели да се под Немањом „подпуно утврдила система централизације и туторства; али тај преображај нити је искључиво Немањино дело, нити је опет то дело било од таке користи за народ као што се обично мисли.“ (63). Овде напомињем да је писац у овим последњим врстама непотпуно исказао своју мисао: по њима би се могло мислити да писац и сам држи да је система немањићеве владе донела користи народу само не *таке* као што се обично мисли; али у самој ствари он мисли са свим друкчије, т. ј. мисли да немањино краљевство не само није нам донело никакве користи већ напротив одвело нас је у „крајњу ништету материјалну и духовну.“ Чини ми се да и оно што на стр. 64 и 65 говори није баш са свим следствено; на стр. 64. вели да је у оно време кад ће се појавити Немања „било све спремно и го-

тово“, а одмах испод тога говори како му је ваљало задобивати свештенство зидајући му цркве и монастире и „чиновништво“ нарочито жупане дајући им велика права, а на стр. 65 како му је ваљало задовољавати „и ону народну странку која је исповедала демократска начела.“

Дуго би се отегло кад бисмо хтели лист по лист да испитујемо основаност и следственост назора који се на њима излажу. С тога ћемо узети да проучимо још само три најважнија и најзанимљивија потврђивања његова. Писац тврди:

1. Туторска је система почела владати у Србији од XI ог века и већ се потпуно утврдила за време владе Немањине.

2. Система државне управе која је владала у Србији од XI в. до пропасти српске државе противна је начелима народног живота.

3. Краљевство Немањића смело је развитак народни и народ довело „до крајње пиштете духовне и материјалне“ (66) и катастрофа косовопољска показује само да је државној згради српској основа била не умна снага народна већ способност неколицине владалаца (68).

О свима овим стварима ја са свим друкчије мислим.

1., Ја држим да се са строго научнога гледишта не може казати да је туторска система владала у Србији од XI-г века амо и да је свој највиши ступањ достигла под Немањићима. Данашњем је слободе жељном свету централизација анатемисани појам. Али кад хоћемо да као историци и социјални политичари говоримо, ако хоћемо да се до научнога гледишта уз-

дигнемо, онда нам се пре свега ваља отрести наших партајских предрасуда па погледати на ствари какве оне доиста јесу. Ако тако гледамо, не може бити да не опазимо да централизација има разних ступања јачине, да сваки такав ступањ има свој особити карактер, па да о свима њима не може један исти суд важити. Она народна скупштина о којој наш писац вели да се у VII-м веку састајала из свију жупанија да већа о општим интересима па наравно и да издаје одлуке које ће све везивати, и онај велики жупан кога је та скупштина по мишљењу пишчеву бирала — већ су знаци извесног неког ступња централизације народнога живота политичног. Од ове централизације па до оне која се нарочитим именом туторске системе називље има још подобар ред степена. Туторска је система највиши ступањ најчвршће изведене централизације, или још тачније да кажем — у екстрем изведене централизације. Већ с тога што је највиши ступањ централизације, она се ни у једног народа није појавила, није ни могла појавити тако рано као што наш писац узимље. Кад би се мисао пишчева потврдила, онда би Србија имала жалосну част да буде прва земља у новој хришћанској Европи у којој се система туторства развила; у осталим се земљама европским она много позније појављује. [1]) Ја држим да системе туторства не може бити док год се мисао о државноме јединству и о државноме ауторитету не утврди; а ово не може бити све донде док год су сталежи у на-

[1]) Сам Бокл говори о туторској системи у Француској у време Лудвика XIV (на крају седамнаестог века) у Шпанији у време Филипа II. (у половини шеснаестог).

роду још пуни снаге па хоће и могу да се понашају као држава у држави. Ово опет не може бити све донде док народно газдинство не ступи на виши ступањ развитка, док друмови и све јачи саобраћај, нарочито све јача потреба да се производња народна подели, не заломе и отупе оштрину мањих географских целина па овда и оштрину индивидуалности појединих редова у друштву износећи им пред очи заједницу економних интереса. Где су сталежи још пуни снаге, или где мисао о државноме јединству није утврђена и развијена, ту права туторска система, која држи да сва срећа и народу и појединим лицима у народу долази од владе која савршено апсорбује сваку приватну иницијативу, није могућна ни по томе, што би се тежња појединих сталежа за туторовањем узајамно потирала. Што краља, властелу и свештенство налазимо у последњем часу у слози и заједници, то није знак да су они тако стајали одмах још с почетка па кроз сву историју; то је само знак њихове слабости и изнемоглости; докле бар један од њих има довољно снаге, дотле они стоје најчешће једно према другом. Допуштам да је духовенство хтело да туторује, али је хтела да туторује и властела, па да би цел своју што потпуније постигла нужним се начином морала старати да ограничи туторство цркве. Краљ је огледао да ограничи тежњу и једноме и другоме сталежу узимљући једнога од њих за савезника противу другог, а опет саме његове тежње у том погледу сузбијала је час властела, час духовенство а час обадвоје заједнички. Шпанија се открићем Америке и насеобинама својим врло нагло економски подигла, општи економни покрет у напред

унапредио је и мисао државнога јединства и државног аукторитета, благо што га Америка посла у Европу прво дође у руке краљу шпанскоме, па му даде силу те поста најмоћнији владалац ондашње Европе а пре свега моћан према властели и свештенству у својој земљи. Властела и свештенство није могло више зауздавати тежњу владину за туторисањем, па се ово одмах и извело у живим бојама. У средњој Европи права туторска система изводи се тек после реформације. Ова је сломила свештенство као сталеж. У првоме тренутку иза велике тридесетогодишње борбе видимо народ јако осиромашен, тако рећи дезорганисан, властела у први мах напредује у својој тежњи да туторише, потире старе слободе општинама, у другоме тренутку народ тражи у владалаца помоћ противу властеоских насиља; владаоци помоћу народа сузбијају силу властеле и тек онда настаје права система туторства. У средњој Европи она достиже свој највиши развитак тек у 17-ом и 18-ом веку (како у којој држави) па наравно да се у тим вековима почиње и опадање њезино [1]). У Енглеској највиши ступањ системе туторства настаје под дина-

[1]) Највиши развитак туторске системе у 18-ме веку у Немачкој огледа се у баденској коморској уредби од 1766. у којој се каже: „Наша кнежевска дворска комора природни је тутор нашим поданицима. Њојзи је дужност да их и против њихове воље поучава како ће кућу да куће, пољске послове да свршују и да боље газдују, те да лакше дођу до средстава да данак плате“ — и у овом пруском закону о општинама у 1780 где се вели: „кметови ваља да старо па и младо женскиње и мушкиње надлежно терају да преду како кудељу тако и вуну, и да им не допуштају да по своме обичају чим вечерају одмах иду да спавају те се лењости одају.“ Вид. Братеров чланак „Gemeinde“ у Bluntschli's Staats-Wörterbuch.

стијом Тудора, нарочито под Хенриком VIII и Јелисаветом, дакле управо у оно време кад је властела средњега века у 30-то годишњем рату беле и црвене руже малаксала и тако рећи сама себи значај саломила, и после управ у време кад се реформацијом енглеске цркве сломио утицај духовенства. [1]) Туторску систему не карактерише то што у земљи постоје сталежи, већ то што је државном средсредом и државним aукторитетом савршено потрвена моћ слободнога кретања и физичним и моралним личностима у држави, дакле и самим сталежима. Да владалац који представља државни aукторитет потре силу сталежима за то ваља да има не само способности и личне енергије већ и праве матерdown

јалне снаге, јакога ослонца у материјалним приликама државе саме. Нарочито је нуждан већ неки виши ступањ економнога развитка народног, већ унапређена средства за саобраћај. Где владалац средњега века нема великога богатства и где саобраћај није колико толико осигуран и олакшан, ту по моме мишљењу није могућно ослабити силу сталежа, па ту система туторска није могућна све кад би је држава и хтела. Сад, узевши значај наше властеле и свештенства у XII, XIII па све до половине XIV-ог века, узевши оно што по до сада пронађеним споменицима дознајемо о економноме развитку народа нашег у оно доба, ја држим да не само није Немања утврдио туторску систему у Србији, већ наша се држава у средњем веку није никако ни развила до онога ступња централизације, на коме је туторска си-

[1]) Вид. Gneist, Verfassung Gross-Britaniens, Bluntschli's Staatswörterbuch, IV, 1436.; и самог Бокла I. 590 и даље.

стема не само могућна, већ на коме би за цело била примењена. Ја не велим није било централизације — ње је било под Немањићима и под њима се она развијала; али је ње било и пре њих, она се почиње у народу развијати одмах још од онога часа кад су српска племена осетила потребу да имају великог жупана, жупана над жупанима и главну народну скупштину — скупштину над скупштинама. Ја велим само, оне системе туторства коју је свет видео у Шпанији под Карлом V. и Филипом II. (у XVI-ме веку) и коју Бокл онако осуђује, није било у Србији XIII га и XIV-г века, па нема разлога све оно што је Бокл казао о Шпанији шестнаестога века преносити на казивати о Србији тринаестога века. А наш писац „историје образованости код Срба“ то чини.

Да пређемо сад на оно потврђивање под 2.,

Писац држи да је система владе Немањићеве изведена противу начела народног живота. За то што писац у она три четири века пре XI-ог налази демократских установа у народу (којих карактер у осталом још није сигуран), има ли он још права да то сматра као начело народног живота, као нешто што се не да и што се не може мењати? Круг народнога живота не свршује се у два три века као што и народ не чини само нараштај који живи, већ сви нараштаји који су живели и који ће доћи да живе, другим речима појам народа и народног живота није ограничен у времену. Живот народни једне периоде не може се узети као специфично народни живот, па мислити да без карактерних знакова те периоде народни живот никако не може ни бити. Узимати форму

политичног живота неке извесне периоде за начело целог народног живота, значило би проглашавати: да је у природи народног живота да се форме његовог политичког живота никако не мењају, значило би да у политичком животу свом народ по природи нема никад нових потреба, значило би да тај живот остаје увек на једном ступњу развитка и да се никад не развија. Даље како писац говори о системи владе Немањића, могло би се мислити да се краљевство развило неприродно и противу природних закона народнога живота. Да се краљевство у средњем веку појавило само у нас Срба, онда би најпосле и могли мислити да је то неким несрећним случајем (премда је случај врло чудноват појав у народном животу, а особито данас кад смо од Бокла и Дрепера чули да у развитку народног живота случаја нема) или узурпацијом природних закона од стране неколицине људи у народу (премда је чудно како је могућно да неколицина људи противу воље већине народа и противу природних закона народног живота чини узурпације и држи је кроз векове!). Али кад исте појаве налазимо и у осталих европских народа, па кад и у самој историји старих Грка и Римљана налазимо једну периоду краљевства која одговара краљевству у најранијој периоди средњега века новијих народа, онда не можемо да верујемо да је то случај па ни узурпација природних закона народног живота, јер је она и сувише правилна и редовна него да би се могла називати противуприродном. Осим тога кад већ велимо да се живот народни покреће „по одређеноме правцу“ како онда можемо узимати да је се форма

политичног живота у извесној једној периоди народнога развитка развила противу начела и противу природних закона народнога живота?!

Ја бих рекао да наш писац долази на оно гледиште тиме што како напред поменух није имао на уму органичност народног живота. Он сматра краљевство Немањића као нешто са свим противно духу народном (наравно разговор је о духу народном у оној периоди кад се краљевство појавило) као нешто са свим страно народу, тако да кад он каже „народ", ту одмах из тог појма избацује и краља и свештенство и властелу као да они нису били органични делови народа. Он нам казује како је зло утицала ондашња система владе на народ, а заборавља да се карактер државне системе управља према карактеру народне образованости. Да је народ српски пре периоде краљевства био образованији него што је био, периоде краљевства не би било. Краљевство средњега века писац представља као родитеља слабе образованости, мени се оно чини да је тек пород те слабе образованости[1]; њему се чини оно као узрок болести од које народи пате у средњем веку, а мени као симптом те болести. Онај исти Филип II. који је у једној половини своје државе — у Шпанији — извео туторску систему на највиши ступањ, пропао је савршено тим тежњама у другоме делу своје државе — у Нидерландској. Да је у Шпанији било

[1]) Ево шта сам Бокл вели говорећи о утицају владе на образованост: Such men are at best only the creatures of the age, never its creators. Their measures are the result of social progress, not the cause of it, стр. 250. т. ј. владари су у најбољој прилици само тек створења свога века а не творци његови. Њихове су мере последица друштвенога напретка а не узрок његов.

опаке образованости какве је било у Нидерландској, туторска система не би могла ухватити корена ни у њој као што није ухватила у овој. То исто вреди и о нижем ступњу централизације, о краљевству са сталежима јаким. Не знам ко је казао: тако је исто немогућно народ који хоће да је роб начинити слободним као што је немогућно народ који хоће да је слободан начинити робом — али мислим да је у томе дубока истина казата. Природни закони не трпе узурпације. Ако је система краљевства немањићева доиста несрећа по народ, ко је онда ту крив? Криво није ни духовенство, ни властела ни краљ ни не знам ко, већ криви су сви: и они који су узурповали демократску слободу о којој наш писац мисли да је пре краљевства била, и они који су допустили да се узурпује, како они које су победили тако и они што су се победити дали.

Гледиште нашег писца јако ме подсећа на гледиште са којега погдекоји људи оцењују значај установе еснафа. Еснафи данас немају никаква смисла; не само то, него су на праву сметњу развитку данашње индустрије. Има људи који, оснивајући се на овај факт, устају да кажу да еснафи никад нису имали смисла, да су свакада сметали развитку радиности и да су неприродно тек услед изопачености друштва на свет дошли. Али наука економна која је прва и доказала да еснафи немају данас више смисла, признаје да је било време кад су га доиста имали, доказује да су се са свим природно развили, и да су они управо однеговали радиност до оне јачине на којој су јој еснафи постали непотребни. Тако је и са системом државне

управе у Србији у XIII, и XIV-ом веку, и у опште са краљевством средњега века. Ако гледамо на њу само као либералци деветнаестога века, ми ћемо је да богме осудити, јер не даје гарантије за пуни развитак човека; ако је гледамо с научнога гледишта — гледишта уздигнутога изнад партајског — као историци, ми не ћемо моћи да је осудимо као нешто, што ни за оно доба кад се појавило није имало смисла, нити јој можемо пребацити да је противно природном закону човечанства — закону да му се ваља развијати — кроз толике векове водила народе у назадак.

Да видимо сад и оно потврђивање под 3.)

Пре свега ваља ми казати да писац не признаје краљевству Немањића ниједну једиту заслугу. Мени се чини да писац заборавља како је наш народ стајао пре Немање. Византијски је цар био готово без прекида сизерен народу српском, а докле је тако било народ се српски није могао појавити у историји света као самостална политична личност. Народ је српски живео у више самоуправних жупанија, лабаво везаних установом народне скупштине и великим жупаном: за што је народ тако живео, то је питање које иште за се особиту расправу. Овде напомињемо само факт да докле је год народ овако лабаво и несигурно уједињен био, дотле од њега није било никакве опасности старој византијској царевини, и није могло бити. Ја мислим да по ономе што знамо о нашој старој историји не може бити сумње да је политика цариградска увек ишла на то да народ одржи раздељен, и да доведе у борбу унутрашње, тако да кажем племенске интересе. До Немање ми видимо само унутра-

шње борбе, унутрашњу слабост, толику немоћ да не само не могосмо ни мислити да нападамо, него се у више прилика не могосмо ни одбранити. Што нас непријатељи газише, томе није крива централизација већ ондашње прилике које још не допушташе виши ступањ централизације. Не мислим да су ондашњи жупани биле лутке које су насртале једна на другу како је кад Византија који конац повукла. И онда као и свакада било је у народу две странке: стари и нови нараштај. Стари је хтео да се остане при старом, нови је хтео да се старо стање према новим потребама дотера. Стари је хтео да се остане при оном најслабијем ступњу централизације, при коме истина има један центар, али који није кадар да остале делове увек и на сигурно око себе одржи, око кога су ти делови тако поређани да сваки од њих може претрпети највеће невоље а да други и центар ништа не осете. Нови је држао да је при таквоме стању сваки део у опасности да трпи невољу, да су сви у опасности да један за другим допадну онаке невоље и да се једнога дана сву заједно нађу под ногама непријатеља. Ово није била уображена опасност, ово је била опасност потврђена најжалоснијим фактима, па баш с тога је мисао ове нове партаје и победила. Патње кроз које је народ прошао зарад своје поцепаности нису могле друкчије порадити но потирући оштрине засебних племенских интереса. Ја држим да није могућно да је Византија била тако слепа, да је против очевидних својих интереса сама преко грчког духовенства изазвала ову нову партају на ни да ју је помагала. Истина Византија је дала помоћ Немањи, а овај је уједино

српске земље у једну државу. Али она му је није дала да *уједини* народ српски, већ да у њему *нов раздор* направи. Немањи испада за руком да једном вишем ступњу централизације даде опредељену форму и народ се српски на мах појављује као доволно снажна политична личност. Од тога доба ми не чекамо да нас непријатели нападају, ми размичемо своје политичне границе. Положај и значај народа у друштву човечанском неизмерно се изменио. Тек је тада могућно било задобити самосталан положај цркви српској, тек се тада јасно појављује мисао о образовању народном, тек се тада подижу школе, осигурава развитак прометања добара и т. д. У осталом почем наш писац баш у овим знацима вишег ступња образованости, у овој мисли о образовању, у овом подизању школа, у овом прибављању самосталнога положаја српској цркви сматра највеће сведочанство наше грдне недаће које допадосмо стекавши краљевство, то ми није никакве користи да и даље о томе говорим.

Писац не само да не признаје никакве заслуге краљевству Немањића него он тврди да тај систем владе није ни могао друкчије но да народ „у крајњу пиштету материјалну и моралну доведе.“ За оно што се св. Сава „својски старао о народном васпитању“ писац вели да је такво „покровитељство“ било више од штете него од користи народној просвети.“ (69)! Он проглашава периоду наше самосталности под краљевима из Немањићева дома као периоду назатка народне образованости. Да то верујемо ваљало би да нам најпре изнесе доказе, да је у том погледу у периоди пре Немањића доиста боље било; јер ако тринаести и четр-

љевима српским баш тако у крајњој ништети материјалној био. Па онда, држи ли наш писац доиста да би Душан могао мислити на онако велике ствари, на прерођење источнога царства, уздајући се само у своју личну врсноћу, а не што му је материјално стање народно давало снаге за то? Ако је истина што писац напред вели да „срећа народна не зависи толико од појединих људи, ма како они велики били, колико од умног развитка васцелог народа“ (63.) — онда се ваљда то исто може казати и о великим делима народним. Мисли ли писац доиста, да би стране јаке државе, државе с поноситим аристократским карактером и оштрим сигурним погледом дипломатским, као што је нпр. била млетачка република, да би такве државе поштовале и тражиле пријатељства у државе којој је народ у највећој „ништети и моралној и материјалној“ која нема никакве снаге ни за што а само случајно има способне владаоце?! Треба даље само погледати у турске историке и у оно што причају о плењењу и робљењу по српској земљи, треба само срачунати колико је народа српског у робље одведено, и ваља се још само сетити онога што сами Турци веле да се у робље одводио увек само онај део народа који је материјално боље стајао. [1]) Све ово некако не изгледа као да су Турци затекли народ српски у крајњој материјалној сиротињи!

А што се тиче „моралне ништете“ и томе ја не могу да нађем сведочанства. Мисао пишчеву не бих могао потписати ни по томе што немам сведочанства да је у периоди пре Немање боље било. Напротив, знамо

[1] Вид. Хамера, I.

да у историји нема нигде примера нити је могућно да деморализован народ долази на мисао да поред све своје моралне и материјалне изнемоглости иде да осваја велика ма и стара царства. Напротив, у историји има пуно примера да народи морално снажни тако рећи најприроднијим начином долазе на мисао да иду те заузму место старим и изнемоглим члановима човечанства. Само Косово које писац сматра као доказ наше моралне слабости и као нужни свршетак системе владе Немањића, ја сматрам као жив доказ моралне јачине народне. Сравните само понашање Византије с понашањем Србије кад на њих Турци ударају; разлика је неизмерна. Битка на Косову тако је пуни доказ моралне јачине народне да ће и најдаљим потомцима разгоревати понос народни. Деморализован народ никад није кадар да учини дело које би било извор за морално ојачавање свима потоњим народним нараштајима. Управ у најнежнијим стварима, природни инстинкт народни најбоље пресуђује карактер њихов. Да је Косово доиста сведочанство народне деморализације, народ се њиме не би поносио.

Далеко од тога да катастрофу на Косову приписујем системи државне управе, далеко од тога да је сматрам као нужни свршетак деморализованог народа, ја је себи на други начин тумачим.

Ја држим да је Душан раширивши јако царевину морао нужним начином потражити средство којим ће велику зграду што чвршће држати, па је предузео да централизацију изведе на виши ступањ но што је до њега била. Управо под Душаном ми улазимо у једну од прелазних периода нашег државног живота. При-

наести век оцењује према деветнаестом — не ради као историк. Ја сумњам да ће нам писац оне доказе икада изнети моћи. А све да их и изнесе и да баш докаже да је периода краљевства доиста назадак, онда би опет сам целу своју зграду поткопао. Као што смо већ напред споменули, он излази с тачке да су Срби најбољи и најдаровитији народ на свету и да су они у борби с природом (то јест у образовању) највећу одважност показали. Полазећи с тог земљишта он нам сад с друге стране доказује да од онога часа, кад смо хришћанску веру примили па све до деветнаестога века наша историја није друго већ само назадак народне образованости, да смо кроз *десет векова* у борби за освајање природом *само* губили! Како би се такав факт слагао с необичном даровитошћу и највећом одважношћу народа српског?! Неприродност па дакле и неоснованост ове теорије може се опазити и с једне и друге стране. Пренашајући све оно што Бокл говори о влади Филипа II. у Шпанији, на владу Немањића или управо Немање у Србији, одричући овој сваку заслугу за развитак народног живота а приписујући јој најтеже кривице, писац је морао доћи у чудну доследност да турску навалу сматра као право спасење народа српског од савршене материјалне и моралне пропасти!

Више него сумњам да ће писац моћи изнети доказе да је система владе Немањића довела народ до крајње матеpијалне сиротиње. Не може бити да је у периоди, у којој су правни одношаји колико толико уређени били, у којој су сигурности личности и имања далеко веће гарантије дате, да је у тој периоди

народ осиромашио према периоди у којој тога није било. Зар и сам писац не вели напред да су непрекидне борбе са спољашњим непријатељима (а ваљало је додати и: непрекидни унутрашњи немири) спречиле пагомилање богатства у народу српском? (с. 12.) Према нашем писцу ја не смем наводити задужбине, цркве и манастире као знак народне имућности, јер би те доказе он сматрао само као знаке богатства српских краљева, богатства српске властеле и српске цркве, а њих он не броји у народ српски. Ни оне толике трговачке уговоре ни оне многе пољско-полицајне и трговачко-полицајне мере што их по споменицима нашим — нарочито у Душанову закону — налазимо, не могу ми према њему као доказ служити, јер оне њему служе као доказ нашег назатка. Али они многи тргови, што се по српској земљи држаше, онај према приликама средњега века доиста жив саобраћај у унутрашњости и трговачке свезе са Дубровником и Млецима, за цело не могу бити знаци крајње „материјалне ништете." И у самим књижевним споменицима, почевши од Гргура монаха — који у животу Стевана Дечанског вели: „бѣше и се великаго и славнѣишаго срьпскаго ѥзыка, не тькмо воинствьными силами дроугихь ѥзыкь прѣвъсходити и славою и богатствомь и мѣста красотою и величьствомь итд.[1]) — па до Курипешића, који још у почетку шеснаестога века налази трагове некадашњем народном благостању — има томе сведочанства. А ваљда би се и по народним песмама, по којима писац доказује „највећу одважност" народа српског, могло доказати да он није под кра-

---

[1]) Вид. Гласник XI. (стр. 43).

ске и најбоље одушевљених људи (као што је н. пр. по троношком летопису био војвода Радић који опознивши се зададе сам себи смрт[1]), отуда онај изостанак толиких властела о којима се слободно може рећи да су већином били властела старе крви. На самоме Косову имамо оштро оцртане представнике она два елемента којих је борба дала карактер прелазне периоде овоме добу о коме говоримо. Па како се живо њихови карактери разликују! Милош Обилић човек „ниског порекла“ и Вук Бранковић властелин старе крви!

Још једном, држава се српска јако раширила па се осетила и потреба јаче централизације; да ову изведе Душан је пустио нов ред људи — властелу заслуге — у борбу са старом властелом крви која је по основном начелу свом консервативна. Народ је ступио тиме у једну од прелазних периода. Усред слабости која је природна свакоме прелазу и прелому удара на њ силан непријатељ па — држава српска пада.

На путу к вишем ступњу централизације ми смо пали и то управ за то што нас је непријатељ на том путу затекао, а не што смо тобож већ били на високом па и на највишем ступњу централизације како наш писац мисли.

Како би ствар испала, да су нас Турци застали на вишем ступњу централизације, то не може нико на сигурно казати. Али је факт, да су Турци имали више посла с Угарском где је централизација била нешто јаче изведена но у нас (а и могла је бити јер равна

[1].) вид. Гласник V

земља и велике реке што их Угарска има чиниле су јој велике природне олакшице у том), и факт је да се турска бујица одбила о државу која је далеко јаче централизована била но Србија четрнаестога века и факт је да су на Косову победили Турци који су несравњено више централизованији били но Срби.

Тако ја држим да под Немањићима у Србији није била изведена туторска система, па да се по томе и не може с разлогом на старо српско краљевство преносити све оно што је Бокл говорио о туторској системи а нарочито о туторској системи у Шпанији.

родних услова за виши ступањ централизације још није било. Али ово не за то што тобож народ гајећи у себи дух демократски мржаше на централизацију — јер за цело по природноме нагону народ око Скадра пре би волео служити господару који је у Призрену и коме толики остали служе, но господару који је у Скадру и коме су само они једни слуге — већ што стара властела још бејаше снажна. Душану је ваљало гледати да сломи дотадашњи значај сталежа властелинског. Он је то и почео да ради тражећи да се наслони на масу народа и подижући у новој властели личне заслуге нове елементе за ново стање ствари. Докази су нам за то: његово дељење царевине у управне области, завођење ордена св. Стефана и сам његов писани закон. Виши ступњи централизације у свију европских народа почели су се и извршили обарањем старе властеле тиме што се и она колико је год могућно потпуније доводи под опште законе државне. Ову тежњу видимо оличену и у душановом законику. Наравно сталежне разлике још трају; али за цело у четрнаестом веку, према ондашњем стању опште образованости у Европи, и није било могућно изрећи оно славно „властеле нема“ које је спорост развијања људске свести оставила била последњим годинама осамнаестог века. На сваки начин то стоји да душанов законик одређује законите казни и за преступе и кривице велике и мале властеле према маси народа. Он даје тиме права нека маси народа а већ тим самим поставља законите границе правима властеле. Законик душанов није само споменик који само за правнике интереса има, није само канонични грађански

и кривични законик, већ — бар како се мени чини — нека врста државнога устава у не углађеној, средњовечној форми. Како рекох, Душан је да би централизацију на већи ступањ подигао, почео да обара значај старој властели а да подигне нову властелу заслуге. Смрт му је прекинула посао у најнезгоднијем тренутку. Старој властели још се крила саломила нису, а новој су већ израсла. Стари и нови ред ствари наравно дошао је у сукоб а овоме је младост цара Уроша давала маха. Што се Вукашин успео на престо, што је настало бесцарствије, што је по том Лазар сео на престо царски а сам себе звао кнезом: то све сведочи да су се она два елемента борила, да ниједан није пресудно надвладао, да се тако рећи у критичним тренутцима чинила узајамна концесија те је у два маха седао на престо човек који је пореклом својим припадао новој властели заслуге, али опет другим сродничким свезама припадао старој властели (Вукашин Мрњачевић шурак душанов, Лазар Гребљановић муж Милице срોднице душанове). Све то показује да се држава наша при крају XIV-ог века налазила у прелазној периоди. Општи је закон природни да све што је органично, што се развија, у прелазним периодама својим сразмерно је слабије но пре и после њих. У тој периоди природне слабости ударио је на државу српску силан непријатељ. Значај се старе властеле ослабио па и њезин значај као војничке установе, централизација није далеко у напред корачила па није имала да даде војску велику добро организовану и потпуно централизовану те по томе снажну и брзу. Отуда оно оклевање, она спорост којом се мицаше вој-

товца, — б, *Живот Јоакима Сарандапорског*, — в. *Живот Јована Рилског*, споменике старе српске књижевности. — г. *Препис повеље босанског краља Стјепана Остоје војводи Хрвоју и сину му Баоши од 8. Дек. 1400.*

6. Од г. Милоша С. Милојевића чланак „*О старим српским гробљама.*“

7. Од г. П. С. Срећковића „*Родослов сербских цареј*“, стари летопис приређен за штампу.

8. Од г. С. Љубића с Ријеке *Споменике о Шћепану малом*, из млетачке архиве.

9. Од г. Ђ. Даничића *извод из Филипа Мезијера о цару Стефану*, који је друштво дало превести на српски.

10. Од г. Милана Ђ. Милићевића: — *а. Нешто о Васојевићима*, — *б. Живот Срба сељака* (чл. I и II.) *в. Школе у Србији од почетка овога века до конца 1867. године.*

11. Од г. писца „Описа Босне и Херцеговине“ карту тих земаља коју је на маље нацртао г. А. Алексић.

12. Од г. Илариона сињђела из Карловаца: — *а. Натпис близу села Богдашића*, — *б. Житије цара Уроша*, дело патријарха Пајсија, приређено за штампу по старом рукопису.

13. Од г. К. Невострујева из Москве: *Молитве о постављању цара, ћесара и кнеза*, испис из старих српских књига, и *писмо Доминика архиепископа млетачког Петру патријарху Антиохијском о опресанцима с одговором истога патријарха.*

14. Од г. П. Бесонова из Москве *Беседу говорену у руском књижевном друштву у Москви приликом доласка Словена.*

15. Од г. Ђ. Малетића: *а. Историјски развитак гимназије београдске*, — *б. Критику на драму Л. Телечкога „Последња деспотица смедеревска.“* — *в.* чланак *Сима Милутиновић и критика.*

16. Од г. ђакона Живојина Јовичића Писмо митрополита црногорског Саве од 1776. године.

17. Од редовног члана г. Милана Кујунџића *Философију у Срба. Прво доба.*

18. За живота је пок. Влад. Николић био поднео друштву на штампање неке своје географијске саставке, за које је друштво предузело старати се да се изнађу и на ново прегледају.

19. Друштво је понудило г. С. Љубића да се прими поправке млетачких споменика који су у Гласнику штампани, у чему до сад није ништа свршено. Ова ствар пак стоји у

свези с другим старањем друштвеним о млетачком архиву, на које ћемо касније доћи.

20. Друштво је прегледало и обдарило расправу дра Б. Петрановића *о Богомилима*, коју је г. писац о свом трошку штампао.

21. Добило је на издавање збирку народних умотворина г. Вука Врчевића, у којој су четири књиге народних песама, две књиге народних приповедака и једна књига народних игара. Осим овога је један родољуб из Сарајева понудио друштву на поклон на издавање збирку девојачких, љубавних, митологијских, дечијих и т. д. песама.

22. У своје књижевно старање може друштво узети и то, што је позвало својега члана г. Љ. П. Ненадовића да штампа познате *Мемоаре* својега оца проте Матије Ненадовића.

23. Међу важније послове књижевне овога друштва спада и то: што је друштво, установивши други део Гласника и одредивши у њему место грађи за српску историју, особито новију, почело прикупљати ту грађу из своје архиве и спремати је за штампу. У прву књигу тога *Гласника* одређен је *Протокол шабачког магистрата од 1808—1812*, који је преписан и сад се доштампава, тако да ће до који дан изаћи на свет. Тако ће за њим следовати *Споменици о Шћепану малом*, а за овим *Прилози за новију српску историју*, којих већ има за две добре књиге спремљених.

Много је од овога већ прегледано и пуштено у свет у двема књигама Гласника за ову годину, нешто није могло бити примљено, а нешто је на прегледу, или чека да се наштампа у Гласнику који ће се од сад штампати.

Тако је друштво било у стању издати ове године на свет:

а., две књиге *Гласника*, XXI. и XXII. у којима има преко 50 табака разних ствари које се тичу разностручне науке о народу нашем. Несам рад морити поштованога збора набрајањем садржаја ових двеју свезака; и онако је довољно познат.

б., знатну збирку *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Скупио Богољуб Петрановић.

в., У његову радњу могу се узети и *Богомили, исторична расправа дра Б. Петрановића*, коју је писац сам издао, а у друштву је била прегледана и обдарена.

Према средствима и према садашњим изгледима можемо се надати, да ће друштво у напредак моћи још више издавати.

ПРЕГЛЕД РАДЊЕ И СТАЊА

„СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА“

У ГОДИНИ 1867.

Прочитао секретар на скупштини српског ученог друштва
21. јануара 1868.

—

Поштовани зборе!

Годином радње своје која је већ у историји и о којој мислимо сад говорити, ступило је друштво ово у прву годину треће десетине својега јавнога рада. Шта је учињено за пређашњих десет година друштвеног рада добро је познато поштованом збору; нама се чини да нам, гледећи на то минуло време, ваља споменути само двоје: 1. да се друштво врло често тужило на оскудицу у средствима и жалило што му та сметња не даваше развити радњу какву је желело, 2. да је рад друштвени, преко свега што ни друштво само није с њиме потпуно задовољно бивало, био такав, да је споменут не мало свугде где се што научно пише о животу народа нашега, и да је толики, да ниједан литерарни историк не може одрећи, да су издања друштва овога кренула или помогла кренути напред науку о народности нашој.

Поменух пречесту тужбу друштва на оскудицу материјалних средстава. Та се тужба и лане чула на овоме збору. И с тога, што су материјални извори главно чиме живи и ради све што је на овоме свету, и ја ћу овде најпре говорити чим је ова година знатна за друштво с те стране, говорићу за то, што је радост свакоме који је пријатељ овоме друштву, да се о томе може један пут светлије и радосније говорити с овога места и на овоме збору. До сада је влада давала друштву овом у помоћ осим стана и огрева 150 # на годину, и друштво је било ограничено на ту суму и на нешто мало прихода од продаје својих књига. Тако је помоћ

одређена за ову 1867. годину а издата друштву на почетку рачунске државне године, била до Јануара 1867. више од пола у напред потрошена, и према одлуци ланскога скупа, одбору је друштвеном био први посао, да ради код владе за већу помоћ друштву овоме. На представку одборску влада се одазвала одмах тиме, што је друштво избавила из невоље у којој га је без тога могла наћи прошла година и одредила му за поменуту 1867. годину поред пређашње суме још 250 # дуката, чиме је помоћ владина за 1867-му год. изнела на 400 дуката. Уз то је државним актом за у напред одређено, да помоћ друштву буде 500 # на годину осим 50 # секретарске плате. Тако је друштво могло наставити своју радњу и старати се даље о задатку своме.

Изнесавши вам овако, поштовани зборе, материјалну основу којом се друштво могло покретати у радњи својој, изложићемо рад и стање друштвено. Ове године одбор је имао 16, одсек за науке историјске 8, одсек за науке књиж. 5. а одсек за науке природне 1 седницу. Саму друштвену радњу изложићемо у пет делова и тако ће се говорити:

I. О чисто књижевном раду друштва.

II. О старању друштвеном за набавку или опис историјских или уметничких споменика нашега народа.

III. О осталоме што је друштво радило ван књижевних послова и о свезама његовим с осталим друштвима.

IV. О стању друштвене библиотеке.

V. О новчаном стању друштвеном.

I.

У течају прошасте године добило је друштво које од својих чланова које од других књижевника ове књижевне послове на преглед.

1. Од г. Теофила Димића из Митровице једну *белешку о Филипу Вишњићу*, као одговор на једно питање друштвено.

2. Од г. Светозара Ј. Никетића: — а. *Одношај Србије према Русији од 1806 — 1812 године.* — б. *Доситије Обрадовић*, одломак из историје српске књижевности. — в. *Насртања римских папа на српску и хрватску цркву.*

3. Од г. дра Ј. Панчића *Птице у Србији.*

4. Од г. Милорада Поповића: — а. *Покрети у Босни између 1820 — 1832*, по Л. Ранку и Р. Куниберту, б. *Баштина у старих Срба*, с руског од А. А. Мајкова.

5. Од Стојана Новаковића: — а. *Живот Ђурђа Кра-*

учињено још пре десет година. Друштво је ове године објавило, од кога је шта добило за то време, и на ново позвало своје чланове, да ову корисну збирку и даље попуне; али се до данас само један одазвао.

11. Једно особито важно питање управо животно питање у књижевности нашој, које је питање данас на уму сваком књижевнику по народу нашем, нашло је одзива и у радњи овога друштва прошле године. То је питање *књижарска трговина и промет књижарски*, које двоје свак признаје за питања, с којима је управо претесно свезан сам напредак и опстанак наше књижевности. Досадашњи начин продаје и растурања књига преко патриота и добрих људи претплатом и продајом — и преживео се, и не подноси данас, кад нам књиге почињу хвала Богу све чешће излазити. Осим тога што је *добра воља* незгодна ствар у послу трговачком, и осим тога што се добре воље не може најамити у послу где се сваки дан иште све више времена — досадашњи начин има уза се и ове незгоде: 1. Растурање књига не иде с рачуном на све стране народа, што је особито код гдекојих дела ствар неисказане важности, него зависи од добре воље и случаја где ће се ње наћи; те тако бива, да се често у неке књиге цело издање растури у две три вароши на једном крају народа, а у остале простране крајеве не оде ниједан ексемплар. А то књижевности губи значај и замашај по цео народ и ако јој помаже живети. 2. Књижарска трговина уз овака средства није у живом промету, нема на свом расположају и на домаху целокупну радњу и од прошастих година, да би је могла непрестано растурати, него од књиге што се прода у први мах кад је претплата, оно је све. То је пак такође штета и по значај књижевности за цео народ и по задатак њезин. Ни мало мање не штетива ни књижевност сама, јер ју је уз така средства могуће познати само у одломцима, рапсодично, а никад у току њезина развијања. 3. Још и којекако прођу и растуре се, ма и непотпуно, књиге које изађу претплатом и уписом; али које изађу трошком писца или државним, оне прођу још незгодније од оба она случаја, јер се у сваком смислу најмање растуре. 4. Поред свију тих незгода оскудица добро уређене књижарске трговине чини, те потребити врло тешко набављају књиге које зажеле: а како без добрих књижара не може бити ни добрих спискова књижарских, то се без њих тешко и распита и сазна где има и по што су књиге за које бисмо све остало лако могли сазнати. 5. За бољу

свезу и јединство међу Србима и Хрватима, или међу источном и западном половином нашега народа, данас не треба ништа више него да се познамо и видимо у огледалу своме, да саставимо љубав према књижевности својој у једно: кад бисмо се саставили и видели, опазили бисмо, да је данас све спремно за нашу књижевну заједницу и с једне и с друге стране. Треба само напоредо познавати и напоредо читати књижевност која је по публици сад једнако раздељена на две, а по свом је органичном кроју и по унутрашњем духу једна иста — па видети како много стоји до вештог промета књижарског, па да те преграде нестане. Овако како је сад, то не може никад бити, чим ми можемо лакше и раније добити књигу туђу из Беча, него своју из Загреба или често и из самог Новог Сада. Тако сад стоји наша књижарска трговина. 6. Поред књижевне свезе с Хрватима и с јужним Словенима која нам је ближа и потребнија, потребна је нашим књижевницима, нашој омладини и интелигенцији, којој књижевне потребе богу хвала све више расту и јачају, жива свеза са књижевним средиштима осталих словенских народа, ако хоћемо да остане у народном и словенском духу и да се у њему развија. — Око тога би такође имала леп посао добро уређена књижарска трговина.

Овако на далеко разведосмо збор о овоме за то, да се ствар ова, која до сад забављаше тешњи круг друштва овога, распростре на цело друштво и заузме љубав и пажњу његову. Као знак да ствар ова занима данас цео народ нека је то, што су се по народу стали међу омладином састављати по неким местима нарочити одбори за *растурање књига*. Али и досадашњи начин растурања књига, љубав и добра воља патриота скупљача уродила би правим плодом само онда, када би им била на руци добро уређена трговина књижарска: без тога ће свакојаке трговачке незгоде у овом послу без престанка обламати крила патриотству нашем.. С тога је друштво смишљало, да би добро било, да се измоли у овој ствари помоћ од наше државе у томе, што би се књиге школске и државне дале на комисион ономе књижару који би могао одговорити свима горе показаним потребама. Комисион државних књига с мало већим процентом од обичнога дао би обезбеђење које је потребно за вршење поменутих потреба, јер онака радња у почетку не само што не би доносила користи него би била у свези и са штетама. Али како је у овој ствари једна незгода нађи

II.

Као друга страна истога књижевнога рада, само коју је друштво радило прикупљањем и старањем својим, — долази радња око прибирања и познавања споменика историјскога живота народнога и осталих књижевних интереса. У прилог овоме прошле године је урађено оволико:

1. Преписана је и стављена у архив друштвени до даље потребе једна записка проте Шопићскога Алексе Лазаревића која се тиче депутације српске од 1805, слате у Цариград.

2. Набављено је из Неготина једно казивање о породици Карапанџића и неколики документи о тој породици, од којих су начињени преписи и чувају се у друштва до потребе.

3. Преко члана одбора г. др. И. Крстића дошло је друштво у два маха до врло знатне и велике збирке докумената за новију српску историју, која чине не мало највећи део у оној гомили преписаних докумената таке врсте, које је друштво ове године за штампу спремило.

4. Друштво је ове године гледало, не би ли могло доћи до рукописа или преписа по коме би се могао издати *Живот деспота Стевана Високог* од философа Константина, — српског дела из XV. века, — и обраћало се тога ради руском професору г. В. Григоровићу у Одеси, у кога имају два рукописа од тога дела; али ове године није постигло ништа. Г. Григоровић је поклонио тај рукопис одеском университету заједно са осталим својим рукописима словенским, и тако би по поруци његовој требало да се пошље тамо који члан друштвени, па да све прегледа и употреби на месту, о чему за сад одбор није могао ништа мислити.

5. Још од пређе је било у овога друштва међу првим бригама да се исцрпу за јужну словенску а нарочито за српску историју архиви млетачки и римски. Познато је штованом збору шта је учињено с млетачким архивом и како је друштво договарало се и с изврсним познаваоцем тога архива г. С. Љубићем и за даље послове; с римским архивом није се до сад ништа још почињало. Садашњи председник друштвени, човек, који се и од пређе највише старао, да се ова мисао у друштву не забаци и да се извршује, био је тога ради летос сам пошао у Рим. У том путу нашао се с покровитељем Југословенске академије бискупом J.J. Штросмајером и председником г. др. Фр. Рачким, с којима се о

тој ствари разговарао, и видео: а., Да је у Риму наређено све што треба да се препишу споменици који се тичу осветљења историје нашега народа; — б., Да је дата помоћ г. С. Љубићу да потпуни и поправи за штампање своју збирку из млетачког архива, која је толика, да могу из ње изаћи 20 књига по 20—30 штампаних табака у свакој; — в., Да ће се Љубићева збирка моћи још боље попунити, што ће се многи млетачки акти који су сад у Бечу, вратити натраг.

Тако је друштво могло ову ствар са свим за даље напустити, имајући узрока управо радовати се, што ју је тако темељито узела у руке Југословенска академија, која је у положају бољем за извршење овога посла.

6. Добавивши до руку неке турске документе о старовлашким кнезовима Рашковићима, друштво је дало да се преведу, и како не осветљују ништа, ставило их је у свој архив.

7. Г. Ђорђе Бранковић, чиновник овдашњи, предао је у препису неке записе о последњем српском деспоту Ђурђу Бранковићу док је био затворен у Хебу. Имајући те записе већ од пређе, оставлени су и ови у архив.

8. Друштво је радило да набави за штампу рукопис Анте Протића из Смедерева, у ком је као мемоар причање о ономе што је он видео уз Карађорђеве ратове, и тај је рукопис прегледан у историјском одсеку; али погодба са садашњим имаоцем још није свршена.

9. Како су старој писмености и књижевности нашој хранионице манастири, друштво је преко нашег г. митрополита обратило се свима манастирима српским по Турској нарочито пак у Хиландар, с молбом да би му се саопштио барем списак оних књижевних и историјских старина које се у ком манастиру чувају. Одговори су дошли из два три манастира, али веома празни, из познатих околности књижевне образованости која је сад тамо. Хиландарци су послали одговор, у коме позивају друштво да пошље тамо од своје стране вешта човека; а они би му поклонили поверење које се не даје свакоме путнику. Одбор је ту ствар примио с особитом пажњом, и пуно се нада, да би овака похода много донела науци, али до данас није могао наћи никаква начина, којим би се могло почети што у овоме послу.

10. У врсту грађе за историју новије књижевности и просвете српске иду и биографије књижевника и знаменитих људи. За прикупљање ове грађе у друштву је нешто

човека зналца и у једно с капиталом, који би радњу у тако великом обиму могао започети и за којега би се могло на-пред имати уверења, да ће моћи одговорити изискивању — а друга изравнати разне односаје према влади што се тиче кредита, које би тај посао собом донео; то је остављено, да се о томе више промисли, не би ли се нашао начин којим би се могло ма шта учинити што би помогло да се ствар крене на боље.

12. У друштву овоме има и одсек за вештине. Назадно стање у коме је данас у опште наш народ што се тиче уметности, крив је те се за ово три године од како је на ново уређено ово друштво, није у томе одсеку урадило ништа, ма да се по другим свима радило у неколико. Одсек тај није никако ни радио, јер је имао само *једнога* члана. Ипак је ове године нешто урађено у друштву, што иде у овај од-сек. У Београду има које у музеју које у Топчидеру неко-лико слика од српских уметника. Председник је овога дру-штва потакао ту мисао саопштивши неке своје белешке које се тичу ове ствари, и друштво је радило даље код мини-старства, да се бар то неколико слика доведе у ред, оз-начи им вредност и свеза с оригиналима, те да се тиме учи-ни почетак будућој српској галерији, а у једно и да се ис-купи из докумената који се тичу тих слика оно мало биогра-фијске грађе за живот уметника, од којих имамо те слике.

III.

Осим књижевних послова те две врсте у осталу радњу друштвену долази на прво место *учешће његово у етнограф-ској изложби Московској*. Позвано још 1866 год. од друштва пријатеља природних наука при университету московском, из оскудице средстава која му у тој години ни за његов за-датак нису довољна била, није могло друштво предузимати ништа баш у оно време, кад се најбоље и најзгодније мо-гла прибавити грађа за етнографијско познање народа — на име у лето. Не могући само ништа предузимати из тог узрока, друштво се начини посредником, и замоли позивом који је доста на време штампан, наше земљаке да се од-зову племенитој намери поменуте изложбе прилозима. Али одређени рок и дође и прође — а прилога не буде ни нај-мањега, ни у чему. Истом у зиму, по Божићу, у почетку ове године, висока влада наша припомогне друштву сред-ствима, да не би Србија остала посве не заступљена на по-

менутој изложби и да би се што то учинило. Помоћ високе владе умножи светли кнез одредивши сам онолико колико и влада, тако да је друштво имало на расположењу 400 ♯. Али је сад при свем обиљу средстава, у дане кад је био протекао и последњи рок пошиљању прилога, теже било наћи план и прикупити грађу етнографијску у незгодно зимско доба. За обоје се иште и доста и згоднога времена. Овако се морало хитати и тражити најкраћега пута. С тога је био састављен нарочит одбор, који је послао по Србији г. г. М. Ђ. Милићевића и живописца Стевана Тодоровића да прикупе и нацртају што је од потребе, и да све приреде за пошиљање. Тако је материјал наш могао отићи истом у најпоследње дане, те није могао бити сав распоређен онако како би било да је на време стигао; али је ипак био изложен, а етнографијским сликама ми смо светло заступљени. У исти мах је одбор за припређење словенске етнографске изложбе у Москви позвао одавде неколицину књижевника да походе изложбу. Како је за потпуно заступљење Србије потреба било, да оду и главом представници, а нашим је књижевним људима у данашњим нашим приликама немогућно било да се сами одзову, то је одбор друштвени, из суме одређене му на заступање Србије на Московској етнографској изложби, одредио помоћ тројици од оних које су сами Руси позвали да иду у Москву. Председник нарочитога одбора за ове послове, коме је одбор предао у руке новце и извршење овога посла, предао је рачуне о свему, одбору друштвеном. Одбор је рачуне прегледао и остатак од 1250 гр. и 10 пара метнуо у друштвени приход.

2. Осим ове прилике још су биле ове године у нашем народу две прилике где је требало да буде заступљена одасланицима и Србија и посебице ово друштво. Прво је свечано отворање „Југословенске академије знаности и умјетности“ у Загребу, где је друштво послало двојицу изасланика и друго Доситијевска свечаност у Чакову. Осим друштвених заступника били су тамо заступници од наше велике школе, од београдскога певачког друштва, и од трију општина из Србије: београдске, шабачке, смедеревске. Друго је свечаност у Чакову приликом дизања плоче на кући у којој се родио славни Доситије Обрадовић. Тамо су такође била послана двојица друштвених чланова М. Кујунџић и Стојан Новаковић, а у Загребу су заступали друштво Јован Бошковић и Стојан Новаковић.

3. Кад је познати немачки историк, писац „Историје

српске револуције“ Леополдо Ренке славио спомен својега докторства након педесет година, друштво му је честитало ту славу; а он је друштву одговорио, приказавши исти одговор и осталим честитаоцима из нашега народа који му се јавише.

4. Наштампавши у Гласнику XX и XXII неколике податке о биографији славнога српскога народног певача Филипа Вишњића, друштво се старало, да распита и где му је гроб: и сазнавши што је желело, дознало је и то, да на гробу Филипову већ никаква знака нема. Да се не би овај замаљски спомен о славноме певачу са свим изгубио, друштво је одлучило подићи му спомен — и како за трошак око овога треба одобреће скупа, предлог ће се о томе данас поднети поштованом збору.

5. Исти овај дуг дугује поименце Београд и цела Србија другоме славном Србину Доситију Обрадовићу. За његове се кости готово не зна где су; његова последња жеља, да буде сахрањен у Топчидеру код Хајдучке чесме, још није навршена. Не могући друштво у овоме ништа почети само, замолило је министарство просвете да оно прими на се — да се кости Доситијеве од саборне цркве пренесу на место које је он желео, и да се онде подигне пристојан надгробни споменик на славу и на спомен великоме покојнику,

6. У овај ред послова друштвених иде и ступање његово у свезу и промену књижевну с осталим ученим друштвима. По штатуту овај посао врши одбор, али саму свезу ваља да одобри скуп друштвени. Тако је одбор ове године ступио у свезу с мађ. *Кишфалудиним друштвом у Пешти*, с *пољским ученим друштвом* поред университета *у Кракову*, са заводом библиотеке *Осолињских у Лавову*, и с тима се друштвима измењао књигама. Одбор је примио понуђену свезу од *Ердељскога музеја* у Клужу и од *Југословенске академије знаности и уметности у Загребу*. То све одбор има да поднесе данашњем скупу на одобреће. Сам одбор понудио је свезу *краљ. Чешкоме ученом друштву у Прагу*. Осим тога дошле су друштву пређашњих година понуде од некојих друштава, на које до сад није ништа одговорено и данашњи скуп ваља да реши, хоће ли друштво и ове свезе примити, што би веома корисно било. Таку је свезу понудило друштву овом:

1. Зоологијско-минералогијско друштво у Регенсбургу.
2. Горње хесенско друштво за природу и лекарство у Гисену.
3. Управа Германског музеја у Нирнбергу.

4. Ердељско друштво за природне науке у Сибињу.
5. Царско друштво природослова у Москви.
6. Друштво за природне науке *Изис* у Дрезди

и свако је готово послало нешто својих књига.

IV.

Почињући говор о стању библиотеке друштене имамо споменути, да је одбор према програму друштвенога рада, одлучио ове године да се у друштвену библиотеку набављају српске и хрватске књиге, као литерарна грађа и за потоња и за најближа времена, а тако исто, у колико средства допуштају, и некоја од важнијих словенских дала, која засецају у круг друштвене радње. Тим се навршила давнашња жеља друштвена, а и то је последица од увећаних средстава друштвених. Потреба све потпунијих књижевних колекција већ се и у нас осећа сваки дан све више и више, и овоме се само радовати можемо. А што се тиче поклона, ти су у прошастој години били многобројнији но и кад, њима је друштвена збирка умножена са 11 комада старина књижевних, са 404 свеске књига, 2 слике, 1 планом и 15 карата. [1])

V.

Што се тиче новчанога стања у прошлој години стајало је Српско учено друштво овако:

A.

Прихода било је:

		гр.	пр.
1.	Остатак у каси од ланске године.	4829	21⅔
2.	Изванредна помоћ од владе за г. 1867 . .	15000	—
3.	Од проданих књига доходак	1153	10
4.	Што је претекло од трошка за Московски излог	1250	10
5.	Од продаје Петрановићеве збирке Српских народних песама.	9996	—
	Свега примање	32229	1⅔

[1]) Од кога је што добивено објављено је у протоколима.

Б.

Расхода било је:

		гр.	пр.
1.	На хонораре и попутнину	15070	—
2.	На разне набавке књига и т. д.	2967	15
3.	На ситне штампарске трошкове	132	10
4.	На повез књига	808	—
5.	На плату секретару	3072	—
5.	На плату момку	1152	—
7.	На преписивање, уређивање библиотеке и помоћ писарску секретару	775	20
8.	На разне поштанске трошкове и телеграме	1316	15
	Свега расхода	25293	20
	Кад се од овогодишњег прихода у	32229	$1^2/_3$
	одбије расход у	25293	20
	Остаје у готову	6935	$21^2/_3$

Примедба. На стр. 313. ове књиге стоји како је дата помоћ г. С. Љубићу за издавање споменика из млетачке архиве. По новијим извештајима знамо да је Југославенска академија примила на се издавање тога дела и одлучила да се прва књига још ове године штампа и овим се оно поправља.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Петнаеста седница одбора

11. Јануара 1868.

Били су: председник г. Ј. Гавриловић; чланови: гг. др. Н. Крстић, М. Рашковић, арх. Сава; секретар Ст. Новаковић.

Бр. 185. Прочита се и потпише протокол прећашњега састанка.

Бр. 186. Секретар чита спремљени преглед радње и стања српског ученог друштва у години 1867, који ће се читати на главном скупу друштвеном 21. Јануара о. г. С малим променама одбор га усвоји.

Бр. 187. Прочита се понуда К. Х. Ристића из Сарајева којом нуди друштву на издавање велику збирку народних песама: девојачких, љубавних, митологијских, дечијих итд. не тражећи никаква откупа. Буде наређено да му се пише, нека је пошље на преглед.

Бр. 188. Секретар тражи одобрење на издату суму од 240 гр. чар. за помоћ преписницима у разном друштвеном послу. Одобрава се.

Бр. 189. Секретар тражи одобрење на издату суму од 385 гр. и 20 п. потрошену по одлуци одборској на преписивање грађе за новију српску историју. Одобрава се.

Бр. 190. Секретар тражи одобрење на издату суму од 43 гр. чарш. на набавку тиска за штемпловање друштвених писама жигом „Српско учено друштво." Одобрава се.

Бр. 191. Секретар подноси као прилог за „Гласник" од ред. члана г. Милана Кујунџића његов чланак „*Философија у Срба. Прво доба.*" Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке литерарне.

Бр. 192. Секретар предаје за „Гласник" своји препис „*Повеље краља босанског Стјепана Остоје војводе Хрвоју и*

сину му Баоши, од 8. Дек. 1400." Упућује се на преглед одсеку за науке историјске.

Бр. 193. Секретар подноси за „Гласник" прилог редовног члана г. Ђ. Малетића „*Сима Милутиновић и критика.*" Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке литерарне.

Бр. 194. Секретар подноси за „Гласник" прилог редовн. члана г. М. Ђ. Милићевића „*Школе у Србији од почетка овога века до конца 1867. школске године.*" Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке историјске.

Бр. 195. Секретар саопшти одбору молбу досадашњега друштвенога момка Томе Милетића, да би му друштво сад на отпусту, после толике службе, учинило каквим поклоном накнаду за малу плату, коју је имао и која је нарочито последње год. била у несразмеру с послом. Одбор, не имајући власти сам одређивати што у оваким приликама, одлучи потражити за то одлуку скупа.

Бр. 196. Председник јави у колико је распитао за предрачуне по којима би се могао подићи споменик српскоме народном певачу Филипу Вишњићу поднесавши предрачуне од пештанских и од наших мајстора. На то се одлучи у одбору, да се за подизање тога споменика заиште овлашћење на 40 # цесар. највише, па да се према томе после учини што треба.

Бр. 197. Прочита се писмо министра просвете од 5. ов. м. бр. 5, у коме јавља, да се не може приступити избору председника за одсек историјски док се не реши питање може ли председник који је већ радио три године, опет бити стављен у кандидате, и упућује одбор да објашњење онога члана протокола потражи од скупа.

Бр. 198. Прочита се писмо министра просвете од 4. Јан. бр. 7. у коме јавља да не може учинити поискану измену у статуту друштвеном што се тиче броја дописних чланова, него упућује, да се та ствар изнесе пред скуп.

Бр. 199. Прочита се писмо министра просвете од 5. Јан. бр. 6. којим јавља, да нема ништа против избора у кандидате за чланство гг. Милорада Поповића, Августа Шлајхера и Вука Врчевића.

Бр. 200 Чланови одбора гг. др. Н. Крстић и Стојан Новаковић, који су били одређени да прегледају рачуне председника одбора за етнографску изложбу у Москви г. Ј. Гавриловића, о трошку у томе послу, јављају да су тај посао свршили, и да су рачуни уредни.

Бр. 201. У свези са бр. 53. протокола овогодишње своје

радње, где је председник обратио пажњу одбору на одређивање награда, одбор долази на ново на претресање тога питања, мислећи да је вредно учинити за доста и оном мишљењу, које налази да садашњи откупи друштвени не стоје ни у каквом сразмеру са садашњим стањем остале наше књижевности. С тога буде одлучено: не побијати садашње највеће мере откупа из узрока, да буду друштву не свезане руке, кад треба кога писца изванредно наградити; али препоручити живо одсецима, да су штедљивији у одређивању откупа и дати им за то мању меру. Тако се установи у границама одлуке скупштинске коју не треба укидати, да се за преводе даје највише 3½—4, а за оригинале 4—8 дуката, ван чланака који би собом чинили изузетак и по томе би их требало ценити по скупштинској одлуци. Ово да се изнесе пред скуп.

Бр. 302. Председник предложи, да се одбор обрати министру просвете опширном представком посредујући у питању око увођења новога правописа у наше школе, на име да се у представци предложи министарству, да оно уваживши готову и свршену ствар у књижевности, уведе и у основне школе нови правопис. Осим што би се тим кораком довеле у сугласност школе и јавни просветни живот народни, који је заступљен у школама, што је врло потребно, изједначила би се и садашња педагогијска незгода, што је нови правопис у средњим школама уведен, а у нижим није. Одбору своји.

Бр. 103. Секретар јавља за књиге које су дошле на поклон или у замену:

1. Од редовнога члана г. Ђ. Малетића његова дела: *а.* Преходницу србске слободе или српске ајдуке. Карловци 1863; *б.* Смрт цара Мијаила. Београд 1866; *в.* Критички преглед наградом увенчаног дела Краљ Дечански. Нови Сад. 1846. године.

2. Од дра Отона Блау, пруског консула у Сарајеву Eine archeologische Reise in Bosnien, истисак из извештаја пруске академије наука.

3. Од дра г. Розена садашњег пруског консула у Београду његова дела: *а.* Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Parizer Tractat vom Jahre 1856. I и II. *б.* Syrien, das Land und seine Bewohner.

4. Од Јеремије Караџића његов календар *Таковац* за 1868 годину.

5. Од ред. члана г. М. Кујунџића његово дело: Кратки преглед хармоније у свету I. Срце или Наука о осећању.

6. Од председника г. J. Гавриловића: *а.* Видов дан за 1867. *б.* Србију за 1867. *в.* Напредак за 1867 и *г.* Србске Новине за 1867.

7. Од секретара: *а.* Boj na Visu Stjepana Ljubiše. *б.* Бројеве непотпуне Danice ilirske од год 1863 и 1867. *в.* Glasnik Dalmatinski од 1865 *г.* Il Nazionale од 1865. *д.* Narodni list од 1865. *е.* Лужичке српске новине од 1865. *ж.* Rиčkog prijatelja од 1867. *з.* Putnika карловачког од 1867 колико је изашло, јер је био забрањен. *и.* Vilu putnikovu карловачку од 1867. колико је изашло. *ї.* Зимзелен А. Андрића од 1867. *к.* Вршачку кулу 1867. *л.* Вошна 1867, *м.* Световид 1867. Сви су течаји мање више непопуних бројева. *н.* Auszüge aus dem dreiundsechzigsten Jahresbericht der Britischen Bibelgesellschaft 186⁶/₇.

Осма седница одсека за науке историјске и државне

држана 16. Јануара 1868. у Београду.

Били су председник др. Н. Крстић, и чланови: гг. *Јован Гавриловић, Милан А. Петронијевић, др. М. Спасић, М. Ђ. Милићевић, Д. Голубовић, и Панта Срећковић.*

Бр. 39. Преседник одсека др. Н. Крстић, јавља да је прочитао превод г. Милорада Поповића „Баштина у старих Срба“ од А. А. Мајкова и налази да заслужује да се у Гласнику наштампа и да се са три дуката од штампана табака награди. Одсек усвоји ово мишљење са свим.

Бр. 40. Редовни члан друштва, М. Ђ. Милићевић, јави да је прочитао чланак г. Светозара Никетића „Насртања римских папа на српску и хрватску цркву“, и налази, да састав тај заслужује места у Гласнику само додаје да му је језик доста храпав; али мисли да би се то могло при коректури поправити. На то би наређено да се састав штампа у Гласнику а писцу да у име награде по пет дуката од штампанога табака.

Бр. 41. За повељу краља босанскога Стенана Остоје војводи Хрвоју и сину му Баоши од 8. Декем. 1400, која је сада преписана верно са самога оригинала, би наређено да се штампа у Гласнику.

Бр. 42. Председник предаде од одбора послани састав редовног члана М. Ђ. Милићевића „Школе у Србији од по-

четка овога века до краја школске 1867 године.“ Наређено би да рад тај прегледе и одсеку своје мишљење јаве г. др. М. Спасић и Јован Гавриловић.

Бр. 43. У пређашњој седници одсек је међу кандидате за новога председника себи ставио и досадашњега свога председника и ако чл. 31. устројства каже, да сваки члан мора из одбора иступити, држећи да може тако урадити по што нигде у томе закону нема одредбе да досадашњи председник не може и на ново изабран бити.

У овом смислу учињен је предлог г. министру просвете и црквених дела. Но г. министар, писмом својим од 5. тек. месеца № 8. јави друштву, да није рад одобрити или не одобрити овај предлог одсека, докле не би најпре цео скуп друштва претресао ту ствар и казао како он то разумева. Дојакошњи председник, др. Н. Крстић, моли одсек да га ослободи од те дужности и да новог кандидата на његово место изберe. На то би изабран др. М. Спасић и пређашња двојица др. Јанко Шафарик и Панта Срећковић да се као кандидати предложе г. министру; а само питање о том: може ли стари председник бити на ново изабран, предложиће се скупу на решење.

Шеснаеста седница одбора.

17 Јануара 1868.

Били су: председник г. Ј. Гавриловић; чланови: г. г. др. Н. Крстић, М. Рашковић и архимандрит Сава; секретар Стојан Новаковић.

Бр. 204. Прочита се и потпише протокол од пређашње седнице.

Бр. 206. Ректор велике школе представи лично одбору, како би њему требале собе бр. 54 и 55 у којима је сад друштво, да буду слушаонице, а да се он споразумео с министарством да друштво узме у замену друге собе и да може и момак друштвени становати како се наместио. Одбор примивши понуду ову уговори с ректором, да он за селидбу своје људе да̂ друштву на услугу, и да на том остане.

Бр. 206. Министарство просвете шаље с писмом својим од 16. пр. м. № 3526 испис буџета за друштво за годину 1868 у суми 15440 гр. пореских.

Бр. 207. Министарство просвете писмом својим од 10 ов. м. бр. 78. јавља, да је за председника Српском ученом друштву за 1868 године постављен г. Јован Гавриловић.

Бр. 208. Секретар, који је у једно и касир друштвени прочита рачун друштвени за прошлу 1867 годину. Одбор одобривши га, нареди, да се предложи скупу, нека одреди ко ће прегледати ове рачуне.

Бр. 209. Председник одсека за науке историјске и државне јавља, да је усвојен за штампање у Гласнику превод Милорада Поповића „*Баштина у Срба*“ од А Мајкова, и да је одређено за откуп по 3 # од штампана табака, које одбор одобрава.

Бр. 210. Исти председник јавља за чланак г. Св. Никетића „Насртања римских папа на српску и хрватску цркву“, да је одсек одлучио, да се штампа у Гласнику и да се откупи са 5 # од штампана табака. Одбор одобрава.

Бр. 211. Исти председник јавља за „Повељу краља босанскога Степана Остоје“, препис Ст. Новаковића, да је одсек одлучио да се штампа у Гласнику.

Бр. 212. Исти председник јавља, да се он одрекао и кандидатства за председништво и да је одсек одлучио, да се на његово место поднесе министру на избор г. др. М. Спасић, а пређашња двојица да остану. Одбор одлучи, да се сад ти кандидати на ново поднесу на избор министру.

Бр. 213. За рукопис Анте Протића одбор одлучи, да се имаоцу понуди 12 # откупа и ако он пристане на то, да се откупи.

Бр. 214. Секретар јави за Гласник XXII, да ће до који дан изаћи из штампе, него да му се одреди цена. Одбор одреди цену 6, гр. а за оне који буду куповали све Гласнике, да им је цена 4 гр. на комад без разлике и да је цена комаду 4. гр. и онда који би узео од 12 ком. разних свезака па све на више.

Бр. 215. Секретар предлаже да би се могао почети одмах штампати XXIII Гласник, јер има грађе довољно, за које одбор одлучи, да се тај Гласник да у штампу.

Бр. 216. Секретар јавља за књиге које су дошле друштву на поклон и у замену.

а. Од друштва пријатеља руске књижевности.

1. Пѣсни собранныя П. В. Кирѣевским часть I. Москва 1860.

2. Бесѣди въ обществѣ любителей россійской словесности Вып. I. Москва 1867.

3. Кѵрїлс-Медодїевскїй Сборникъ. Москва 1865.

б. Од пруске краљевске академије Monatsbericht за Септембар и Октобар 1867.

в. Од уредништва „*Ужичана*“ тај лист за у напредак.

г. Од Ами Буа Sus l'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d'Europe par A Boué. Vienne 1852.

д. Од секретара 1. Пут лицејских питомаца по Србији од Косте Поповића и 2. Омладинску заједницу.

Скуп српског ученог друштва

21. Јануара 1868.

Били: гг. Јован Гавриловић, архим. Сава др. Н. Крстић, Стојан Новаковић, Јован Бошковић, Ђ. Малетић, Ђ. Р. Пантелић, J. Мариновић, Чед. Мијатовић, К. Цукић, М. Кујунџић, М. А. Петронијевић, М. Ђ. Милићевић, С. Сретеновић, А. Чварковић, Е. Јосимовић, др. J. Шафарик, J. Ристић, Љ П. Ненадовић, др. А. Медовић, Стојан Бошковић, П. С. Срећковић, А. Андрић, др. J. Валента, J. Драгашевић, Јев. Аврамовић, М. Миловук, Дим. Томић, др. J. Панчић, Срђ Николић, Ф. Христић, Ил. М. Коларац, М. Панић.

Бр. 1. Пошто председник рече да се састанак почиње, прочита секретар од стране одбора *Преглед радње и стања Српског ученог друштва у 1867-ој години.*

Бр. 2. Председник предложи да се по обичају одреде тројица од чланова, који ће потписати протокол о скупу овоме и прегледати рачуне друштвене за 1867-му год. Буду одређени гг. др. J. Панчић, М. Ђ. Милићевић и Јован Бошковић.

Бр. 3. Прочитају се министарска писма, из којих се види, да је ове године постављен друштву за председника г. Јован Гавриловић и да је министар између три предложена кандидата за председништво за науке историјске и државне изабрао г. др. М. Спасића.

Бр. 4. Прочита се предлог о промени статута где се тиче дописних чланова, на име, да се законити број тих чланова повећа. Председник јави, да је одбор не имајући у статуту одређено, ко чини измене кад би затребале, обратио се с овом ствари на министра просвете, а овај да

је одбору одговорио, нека ову ствар изнесе пред скуп. За тим дође на ред предлог редов. члана г. Ј. Бошковића и исти члан изнесе га у подужој беседи. Главно је у његову предлогу и беседи ово:

А. у пословнику.

1.

Код главе II. (о одбору) броју 6 да се дода:

„Расправе у Гласнику штампаће се само српским језиком, грађа пак и извори за историју оним језиком којим су писани, а ако устреба и у српскоме преводу.“

2.

Код исте главе под бројем 10 нека се дода ово:

„Одбору се ставља у дужност да према §-у 25-ом статута, јавно позове све имућне Србе, нека драговољним прилозима (било за живота или у последњој вољи) припомогну да се оснује друштвени заклад или фонд. Таки добротвори науке и уметности зваће се оснивачи или приложници друштвенога заклада: оснивачи, ако им принос није мањи од 500 #, а иначе приложници.“

3.

Код главе III. (о скупу) к броју 1 да се дода:

„Председник друштва позива на главни састанак: а) по одлуци самога скупа, б) кад он (т. ј. председник нађе сам да треба, в) кад који одсек то заиште.“

Б. у статуту.

1.

§ 6. (кад се доведе у свезу с §-ом 15.) да се замени овако:

„За редовне чланове могу бити изабрани само они учени Срби (или Хрвати), који су научним или уметничким каквим делом засведочили, да су подобни за рад на друштвеноме задатку.“

Измена у §-у 10-ом.

„Дописних чланова може бити највише 100;“

или још боље:

„дописних и почасних чланова број није ограничен.“

3.

Додатак к §-у 11-ом.

„Дописни чланови, кад се настане у Београду, могу постати редовнима. Њих тога ради ваља који год одсек да предложи одбору на знање и одобрење.“

4.

„Да се према §-фу 16-ом под *г* и према §-у 2-ом — установи „одсек за вештине“, и да се за њ изберу најмање још четири члана, по наредби §-а 10-ога.

5.

§ 19. да се измени овако:

„Сваки редовни члан припада истина једноме од четири одсека, али то му не смета да, према наклоности и способности, уједно има дела и у пословима којега другог одсека.

„Тако исто, ако друштво који одсек на више пододсека раздвоји и т. д.“

6.

Додатак к §-у 23-ем.

„Вештачки одсек, поред других послова својих, имаће и да набавља уметничка дела, и од њих ће справљати изложбу.“

7.

Право иницијативе у мењању друштвенога статута треба да је изреком признато друштву, за то к §-у 39-ом нека се дода:

„Правила у уређењу друштвеноме могу се само онда променити, кад промену предложе најмање две трећине свих редовних чланова, и кад така промена добије највише одобрење.“

Пошто се овај предлог прочита, председник предложи, да се одреди особита комисија која ће га прегледати. У ту комисију одмах предложи гг. Јована Бошковића, М. Миловука, Ч. Мијатовића, М. Кујунџића, Е. Јосимовића, дра Ј. Шафарика, који и буду изабрани али с тим додатком, да у комисију може долазити и у радњи њеној учествовати и сваки други члан, и да се радња њена не ограничава само на предлог Ј. Бошковића, већ да може доносити предлоге и о другим променама статута.

Бр. 5. Исти члан пита како треба разумети чл. 14. штатута друштвеног, у коме стоји, да „чланови друштвени добијају бесплатно друштвене књиге“, на име, да ли то вреди од дана кад постане члан или и за пређашње. Буде одлучено, да вреди и за пређашње; а шта му треба, члан ваља да јави.

Бр. 6. Изнесе се од стране одбора чл. 31. штатута у ком је нејасно, да ли може доћи међу кандидате председника одсека и пређашњи председник. Пошто рекоше неки чланови историјског одсека да то није противно штатуту, одлучи се ипак, да се и то стави у програм комисији одређеној мало пре.

Бр. 7. Изнесу се на избор кандидати за чланство и изберу се:

а. У редовно чланство: г. Милорад Поповић.

б. У Почасно чланство: гг. Вук Врчевић из Требиња, и Август Шлајхер професор из Јене.

Бр. 8. Председник изнесе на претресање предлог о подизању споменика Ф. Вишњићу на друштвени трошак. Од стране скупа нико се томе у начелу не успротиви; али би гласова, да се на то не може трошити из друштвених новаца, него нека друштво узме на се бригу о томе, а за начин нека се постара како ће до новаца доћи — које се прими за одлуку целога скупа.

Бр. 9. Изнесе се од стране одбора предлог, да се мере хонорара од 6—10 # за оригинал и 5 # за превод смање за обичне послове, а да се дојакошње оставе за изванредне послове. Одбор то износи највише за то, што је пређе на скупу награда одређена *„за сад“* и што држи, да је садашње одређивање награда у друштву у несразмеру са осталим стањем наше књижевности. На скупу се предлог тај одбаци; али се протумачи што се до сад рђаво разумевало, на име: да су 5 # за превод, а 10 # за оригинал само *највеће* мере; али да не ваља узимати 6 # за *најмању* меру за оригинал, и по томе, да управо најмање мере нема, него да су у томе одсецима потпуно одрешене руке.

———

Први састанак одбора

31. Јануара 1868.

Били су: председник г. Ј. Гавриловић; одборници г. г. М. Спасић, арх. Сава; секретар Ст. Новаковић.

Бр. 1. Прочита се и потпише протокол од пређашњег прошлогодишњег састанка.

Бр. 2. Прочита се писмо министра просвете и црквених дела од 19 ов. м. бр. 155, објављено на скупу, у ком се јавља друштву, да је министар између тројице предложених му кандидата изабрао за председника томе одсеку г. М. Спасића.

Бр. 3. Секретар поднесе послани му од г. митрополита прилог за Гласник руског архимандрита Леонида из Цариграда, у којем су *Словенски акти рускога манастира у Св. Гори.* Архимандрит шаље уз прилог девет фотографијских снимака диплома српских из истога манастира, и нудећи друштву своју услугу и за остале старине атонске, рад је да му се од примљених у Гласник његових ствари спреме одвојени иштисци. Одбор прими с хвалом ову понуду, а рукопис се упућује на преглед одсеку за науке историјске.

Бр. 4. Секретар подноси и други прилог за Гласник истога архимандрита Леонида, послани му од г. митрополита, на име: *Препис типика хиландарског од св. Саве* учињен с оригинала, уз који шаље друштву пет фотографија с оригинала. Препис је пропраћен расправом, из које се види, да онај препис, с којега је то дело штампано у Гласнику XX није ни учињен с оригинала него с преписа из прошлога века. Прилог се упућује на преглед одсеку за науке литерарне.

Бр. 5. Секретар подноси друштву на издавање своје дело *Библиографију српску* (*без хрватске*) *новијег периода књижевности* од 1741 од краја 1866 године. Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке књижевне.

Бр. 6. Секретар подноси као прилог за Гласник од писца „Описа Босне и Херцеговине“ мали додатак к томе Опису. Упућује се на преглед одсеку за науке природословне и математичне.

Бр. 7. Секретар подноси као прилог за Гласник од г. Димитрија Стојановића инжињира расправу о „*Штурмовој*

теорији." Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке природословне и математичне.

Бр. 8. Председник поднесе послати му из министарства просвете извештај живописца Стевана Тодоровића „*Колико и каквих живописних слика има у Београду у народном музеју и у топчидерској збирци*", који буде у одбору цео прочитан. Саслушавши га одбор одлучи, заискати га од министарства за Гласник, јер је први критички попис наших живописа који су у Београду, и на питање министарства одговорити: да у свему изврши предлог Ст. Тодоровића што се тиче расположаја и храњења тих слика.

Бр. 9. Прочита се писмо г. В. Врчевића из Требиња у коме пита друштво, би ли се оно примило издавања његове збирке загонетака и пословица око које једнако ради. Одлучено буде јавити му, да своје рукописе пошље друштву на оцену и преглед.

Бр. 10. Прочита се друго писмо г. В. Врчевића из Требиња, у коме јавља да пристаје на одређени му откуп за приповетке и игре и да ће послати још нешто у допуну.

Бр. 11. Државна штампарија подноси рачуне за „*Српске народне песме из Босне и Херцеговине*" у 4706 гр. 4 п. пор. и за *Преписку Бенедикта Краљевића* у 360 гр. пор. које је од пређе неплаћено остало. За ово друго нареди се. да се види у рачунима, је ли заиста неплаћено, а за оно прво да се исплати.

Бр. 12. Секретар јавља да се читаоница из Неготина јавила за књиге друштвене, молећи да јој се пошље што има друштво. Одлучено је јавити им да пошљу човека који ће књиге примити и однети.

Бр. 13. Секретар прочита писмо г. проф. Алимпија Васиљевића, у ком као почасни члан друштвени пита за што му као члану нису слане друштвене књиге, кад му по статуту припада то право, а иначе се одриче чланства, ако је оно без икаквих права. За тим секретар извести одбор, да се право које даје члановима §. 14. вршило од како је друштва само међу члановима који су у Београду: а од осталих су неки узимали преко својих пријатеља, а неки сами кад би дошли у Београд. Држећи да се то чинило због труда и трошка потребног око разашиљања, одбор одлучи, да се ова ствар изнесе на разјашњење пред први скуп.

Бр. 14. Председник предложи, да се секретар постара те да прегледа што се тиче ствари друштвених и инвентара о њима, је ли све у реду.

Бр. 15. Секретар јави који су нови чланови изабрани на скупу, на које се нареди, да им се по статуту издаду дипломе.

Бр. 16. Узме се на ред одлука скупштинска за подизање споменика пок. Филипу Вишњићу и одлучено буде, да се најпре потражи начин како ће се скупити потребни новци.

Бр. 17. Секретар подноси на поклон од архимандрита Леонида књиге његове:

1. Рускій манастирь св. Пантелеимона — Русикъ, и
2. О славянскомъ переводѣ церковнаго богослужебнаго устава.

Прочитано и потписано на другом састанку одбора, 26. Фебруара 1868.

Други састанак одбора.

26. Фебруара 1868.

Били су: председник г. Ј. Гавриловић, одборници г. г. М. Рашковић, арх. Сава, секретар Ст. Новаковић.

Бр. 18. Секретар јави, да је по пређашњем инвентару прегледао јесу ли у реду и на свом месту друштвене ствари, и да је све у свом реду.

Бр. 19. Настављајући пређашњу одлуку да се досадашњему момку Томи Милетићу који је друштво верно и поштено три године служио а уз малену плаћу, да какав поклон — одбор одреди, да му се као поклон на отпусту даду 3 ₫ ц.

Бр. 20. Секретар јави, да се доштампава I књига *Гласника* у којој су *Протоколи Шебачког магистрата 1802 — 1812*, и да књизи треба одредити продајну цену. Одреди се 5 гроша чаршијских.

Бр. 21. Прочита се писмо министра просвете од 19 ов. м. № 367, у ком јавља да ће одмах чим прилике допусте учинити, што је друштво предлагало за г. Ст. Тодоровића што се тиче галерије; а друштву враћа на штампање извештај онај г. Ст. Тодоровића. За тај извештај одлучено је послати га још одсеку литерарном поради оцене.

Бр. 11. Секретар подноси као прилог за Гласник критику од г. Ч.Мијатовића ред члана, на А.Васиљевића „Исто-

рија образовања код Срба." Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке историјске.

Бр. 23. Секретар подноси као прилог за Гласник чланак од П. Руварца „О *каталозима пећских патријараха*", који се упућује на преглед и оцену одсеку за науке историјске.

Бр. 24. Секретар подноси као прилог за Гласник од И. Руварца „Писмо последњег српског патријарха Василија Петровића (Бркића) о сплеткама грчким против српске патријаршије у Пећи." Упућује се одсеку историјском на преглед.

Бр. 25. Председник друштва г. J. Гавриловић подноси податке за своју биографију. Да се приложе к осталој збирци таких података.

Бр. 26. Ред. члан друштва г. М. Ђ. Милићевић подноси податке за своју биографију. Да се приложе к осталој збирци таких података.

Бр. 27. Секретар прочита писмо г. М. Милојевића којим је од њега потражио натраг свој саставак „о старим српским гробљима" незадовољан друштвеним одлукама, и јавља да је писцу тај чланак повратно.

Бр. 28. Секретар прочита одговор кр. чешког ученог друштва из Прага, којим прима понуђену свезу у промену књижевну. Одбор на то одлучи да се чешком друштву пошљу у замену све књиге овога друштва којих још има.

Бр. 29. Омладинска српска дружина из Загреба „Звезда" моли друштво да јој пошље своје књиге. Одлучи се послати јој што има.

Бр. 30. О послу зарад подизања споменика Ф. Вишњићу на гробу у селу Грку одлучи се ван осталог разговора и то, да се замоли министар просвете, нека изради у аустријске власти дозвољење потребно друштву за подизање тога споменика.

Бр. 31. Као допуна к пређашњим протоколима одлучено буде, да се архимандриту Леониду у Цариграду писмено одговори и захвали на његовим прилозима за Гласник

Бр. 32. Секретар подноси књиге које су дошле на поклон или у замену друштву:

а. Од дра Милана Јовановића његово дело Мануал судског лекарства за правнике.

б. Од проф. Веселића његово дело „Опис манастира у Србии I."

в. Од Ђ. Поповића из Н. Сада Bunjevački kalendar за 1868 годину.

г. Од Матице српске лист „Матицу“ за 1868.

д. Од уредништва „Беседе“ и „Духовног зборника“ тај лист за 1868.

е. Од руског министарства народне просвете пет књига његова „журнала“ за месеце Јул, Август, Септембар, Октобар и Новембар.

ж. Од секретара „Барона А. Бабо Польодѣлство, превод Д. Петровића Н. Сад 1868.“

з. Од југослов. академије из Загреба њезина Рада II. књ.

Прочитано и потписано на трећем одборском састанку, 21. Марта 1868.

Прва седница одсека за науке литерарне, језикословне и моралне.

28. Фебруара 1868. године.

Од чланова били су: г. г. председник одсека архимандрит Сава Јовшић; Љубомир П. Ненадовић, Сава Сретеновић, Јован Бошковић, Ђорђе Малетић, Милан Кујунџић, Стојан Новаковић и Милорад Поповић.

---

1. Члан г. Милан Кујунџић захваљује се на деловодству и моли да га одсек разреши од те дужности из обзира на узроке које је навео.

Захваљује се г. Кујунџићу на досадањем труду и буде изабрат за деловођу члан Милорад Поповић.

2. Одбор шиље на оцену извештај живописца и професора реалке г. Стевана Тодоровића о живописним сликама које се налазе у народном музеју и збирци у Топчидеру са критичким погледом и примедбама о биографији појединих живописаца где је придан и распоред који би се могао учинити према садањим резултатима српских уметника па да добију неки вид школа. Тај је чланак прочитан, и нађено је да заслужује штампања.

Пошто су и одсеку важнији комади прочитани буде одлучено: да се извештај штампа као прво дело од своје струке и да се г. Тодоровићу на име награде даде од штампаног табака 7 # цесарских.

3. Одбор шиље препис са ориђинала хиландарскога типика од св. Саве са фотографским сликама, које је послао друштву руски архимандрит Леонид из Цариграда с примедбом: да је препис веран и нема оних погрешака које се налазе у типику који је штампан у XX. Гласнику по рускословенском препису из прошлога века.

Решено: да члан г. Стојан Новаковић сравни овај препис са штампаним, па ће се онда према разлици која се покаже у корист коректности овога преписа расудити: да ли да се штампа у Гласнику или не.

4. Одбор шиље дело члана и секретара друштвеног г. Стојана Новаковића: Библиографија српска (без хрватске) новијега времена књижевности од 1741. до краја 1866., уређена по хронологијском реду, по именима писаца и по струкама књижевности.

Одлучено: да чланови друштва г. г. Јован Бошковић и Сава Сретеновић прегледају овај рукопис и одсеку поднесу свој извештај.

5. Чита се чланак г. Ђорђа Малетића: „Сима Милутиновић и критика“ који је спремио као прилог за Гласник.

У колико ствар није довољно исцрпена према наслову једно, друго што чланак не узима у обзир целокупну радњу песникову него јој је поглед једностран панегирик побољих места у „Сербијанци“ — одлучено је: да се чланак у његовом садањем облику не може примити у Гласник и с тога да се поврати писцу.

Прва седница одсека за науке историјске и државне.

9. Марта, 1868, у Београду.

Били су: председник др. М. Спасић; чланови: Рајко Лешјанин, Милан А. Петронијевић, Јован Гавриловић, М. Ђ. Милићевић, др. Н. Крстић, Панта Срећковић и Чедомиљ Мијатовић.

Бр. 1. Саслушано би мишљење г. г. референата о чланку г. Ђ. Малетића „историјски развитак гимназије Београдске“, и услед тога наређено:

да се учињене примедбе саопште г. Ђ. Малетићу, да би према њима удесно дело, па ће се онда о истом одлука изрећи.

Бр. 2. Прочитан би суд г. г. дра М. Спасића и Јована Гавриловића о чланку редовнога члана г. М. Ђ. Милићевића: „Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године.“ На то би одређено:

да се састав тај штампа у Гласнику, а писцу у име награде да се да' по 5. дуката ћесарских од штампанога табака.

Бр. 3. Одбор упућује одсеку чланак редовнога члана г. Чедомиља Мијатовића — критика „Историје народнога образовања код Срба“ од г. А. Васиљевића. Би одлучено:

да састав тај прочита и одсеку своје мишљење о њему јави редовни члан др. Н. Крстић.

Бр. 4. Одбор шиље одсеку састав монаха оца Илариона „о каталозима пећских патријара.“ Наређено би:

да то прегледа и одсеку јави редовни члан Панта Срећковић.

Бр. 5. За старе документе, које имаде љубав послати друштву архимандрит рускога манастира у св. Гори, отац Леонид, би наређено:

да се штампају у Гласнику.